

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
імені МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

**СУЧАСНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК**

МОНОГРАФІЯ

**Кривий Ріг
ДонНУЕТ
2021**

УДК 336.051: 338.001:339.92 (043.3)

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (протокол №2 від 07.10.2021 р.)

Автори:

Бочарова Ю.Г., Борзенко О.О., Короленко С.М., Лижник Ю.Б., Лохман Н.В., Огій Л.Я., Омельченко Ю.В., Рубан Ю.О., Скубіліна А.В., Турило А.А., Турило А.М., Яковенко Ю.В.

Науковий редактор:

доктор економічних наук, доцент Бочарова Ю.Г.

Рецензенти:

Горіна Г.О. - д.е.н., доцент, завкафедри кафедри туризму та країнознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Єлісєєва О.К. - д.е.н., професор, завкафедри статистики, обліку та економічної інформатики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Сиволап Л.А. - д.е.н., доцент, в.о. завкафедри управління персоналом та економіки підприємства Маріупольського державного університету

Сучасні імперативи розвитку національних економік: монографія [Електронний ресурс] / Ю.Г. Бочарова, Н.В. Лохман та ін.; наук. ред. Ю.Г. Бочарова. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2021. 111 с. Режим доступу: <http://elibrary.donnuet.edu.ua>
ISBN 978-966-385-376-5

Монографію присвячено дослідженню сучасних імперативів, детермінантів та особливостей розвитку національних економік.

УДК 336.051: 338.001:339.92 (043.3)

ISBN 978-966-385-376-5

© Бочарова Ю.Г., Борзенко О.О., Короленко С.М., Лижник Ю.Б., Лохман Н.В., Огій Л.Я., Омельченко Ю.В., Рубан Ю.О., Скубіліна А.В., Турило А.А., Турило А.М., Яковенко Ю.В.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Сучасний контекст, імперативи та детермінанти розвитку національних економік	6
РОЗДІЛ 2. Імперативи розвитку національних економік в умовах міжнародної міграції людського капіталу	21
РОЗДІЛ 3. Людський капітал як детермінант розвитку та конкурентоспроможності національних економік в умовах глобалізації	42
3.1. Людський капітал національної економіки та підприємства	42
3.2. Маркетинг, людський капітал, ефективність і оцінка бізнесу в аспекті головної мети фінансового менеджменту	47
РОЗДІЛ 4. Трендово-регресійний аналіз інтенсивності розвитку ресурсної складової інноваційного потенціалу кластерів туристичних підприємств	57
РОЗДІЛ 5. Інвестиційно-інноваційний портфель національної економіки. Прогнозування впливових факторів та оптимізація інвестиційно-інноваційного портфелю соціально економічної системи	72
РОЗДІЛ 6. Забезпечення фінансової стійкості та антикризове управління – імператив сучасного розвитку національної економіки	91

ПЕРЕДМОВА

Турбулентність, тектонічні зміни, що супроводжують сучасний етап розвитку системи міжнародних економічних відносин, становлення нового світового порядку, глобальні проблеми, глобальні ризики, технологічні зміни формують новий контекст розвитку національних економік, нерозуміння та ігнорування якого може призвести до суттєвих економічних втрат, і, як наслідок, обумовити зменшення потенціалу впливу країн на геоекономічній та геополітичній арені, зниження їх конкурентоспроможності та темпів соціально-економічного розвитку. За таких умов ідентифікація та дослідження імперативів та детермінантів розвитку національних економік, специфічних особливостей розвитку їх складових – галузей економіки є актуальним та своєчасним, виступає важливою умовою розробки дієвих та ефективних стратегій та програм соціально-економічного розвитку, забезпечення та підвищення конкурентоспроможності країн.

Основні результати дослідження викладені у монографії полягають у наступному: комплексно досліджено сучасний контекст розвитку національних економік; визначено основні актуальні глобальні ризики, імперативи та детермінанти розвитку національних економік; ідентифіковано специфічні особливості розвитку міжнародної торгівлі в умовах пандемії COVID-19; проведено компаративний аналіз моделей розвитку національних економік; запропоновано напрями формування стратегій розвитку національних економік, у т.ч. економіки України в залежності від особливостей міжнародної міграції людського капіталу; ідентифіковано стан та особливості формування та розвитку людського капіталу національних економік та їх суб'єктів господарювання в умовах глобалізації; ідентифіковано зв'язок людського капіталу з інтелектуальним капіталом підприємства; запропоновано методичний підхід до оцінки ринкової вартості підприємства із урахуванням контексту розвитку; на основі оцінки типу інноваційної поведінки здійснено диференціацію вибіркової сукупності туристичних підприємств за чотирма типами (експлеренти, віоленти, пацієнти, комутанти) шляхом кластеризації за розробленою шкалою; за допомогою індексного методу на основі візуалізації трендово-регресійного аналізу розвитку фінансових, матеріально-технічних, кадрових, інформаційних ресурсів підприємств окремих кластерів визначено інтенсивність розвитку інноваційного потенціалу; запропоновано інтегральний критерій оптимізації інвестиційного портфелю соціально-економічних систем (СЕС), який враховує розширену систему критеріїв оцінки ризику та коефіцієнту реінвестування; розглянуто основні напрямки багатофакторного моделювання інвестиційного портфелю СЕС та алгоритм оптимізації інвестиційного портфелю СЕС з точки зору ресурсного підходу; подано результати застосування моделі прогнозування показників інвестиційної діяльності соціально-економічних систем на основі багатофакторного регресивного та авторегресивного прогнозування;

розвинуто систематизацію використовуваних у міжнародній практиці механізмів попередження фінансових криз, зокрема узагальнено і розкрито сутність методологічних підходів, які базуються на концепціях управління ризиками, забезпечення фінансової безпеки, антикризового управління; структуровано напрями формування міжнародних методів та інструментів запобігання фінансових криз за ініціативи G8, МВФ, Банку міжнародних розрахунків; окреслено важливу роль міжнародних інституцій щодо аналізу та прогнозування ризикових (передкризових) ситуацій фінансового характеру; ідентифіковано елементи системи раннього попередження криз в Україні, виявлено проблеми та обґрунтовано необхідність розроблення механізмів антикризового управління, у т.ч. в умовах пандемії COVID-19.

Практичне значення отриманих в монографії результатів полягає в тому, що запропоновані науково-практичні рекомендації та висновки можуть бути використані для формування і реалізації державної політики розвитку як національної економіки в цілому, так і її секторів та галузей.

Монографія є колективною працею науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, кафедри економіки та бізнесу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського; науково-педагогічних працівників кафедри фінансів суб'єктів господарювання та інноваційного розвитку та кафедри економіки, організації та управління підприємствами Криворізького національного університету; науковців сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Авторами монографії є: передмова – доктор економічних наук, доцент *Бочарова Ю.Г.*; розділ 1 – доктор економічних наук, доцент *Бочарова Ю.Г.*, здобувач вищої освіти *Огій Л.Я.*; розділ 2 – к.е.н. *Кошель В.О.*, аспірант *Яковенко Ю.В.*; розділ 3 – д.е.н., професор *Турило А.М.*, д.е.н., доцент *Турило А.А.*, к.е.н., доцент *Короленко С.М.*, аспірант *Скубіліна А.В.*; розділ 4 – д.е.н., доцент *Лохман Н.В.*, здобувач вищої освіти *Омельченко Ю.В.*; розділ 5 – старший викладач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин *Лижник Ю.Б.*, здобувач вищої освіти *Рубан Ю.О.*; розділ 6 – д.е.н., професор *Борзенко О.О.*, к.е.н., старший науковий співробітник *Панфілова Т.О.*

Представлені у монографії теоретичні та науково-прикладні положення будуть корисними для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти, представників органів державної влади, професіоналів з економіки, які цікавляться та розв'язують наукові та практичні проблеми розвитку національної економіки.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ, ІМПЕРАТИВИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

Контекст розвитку національних економік – це сукупність внутрішніх (економічний потенціал, інституційна система країни тощо) та зовнішніх факторів (стан світової економіки, розвиток міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу тощо), що впливають на темпи та напрями економічного зростання та розвитку країн.

Ураховуючи динаміку розгортання процесів інтернаціоналізації, розвиток міжнародних економічних відносин, контент-аналіз джерел [1-29], сучасний контекст розвитку національних економік все більше формується під впливом зовнішніх факторів, визначається глобальними мегатрендами, найважливішим серед яких є глобалізація, перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, загострення проблем зміни клімату, нарощення дефіциту ресурсів, прискорення урбанізації, збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності,.

Як свідчить аналіз результатів дослідження Швейцарського економічного інституту, протягом 2000-2020 рр. світ стає все більш зв'язаним та взаємозалежним. Так, протягом періоду, що аналізується, загальний рівень глобалізації світу підвищився на 10% та досягнув станом на 2020 рік 61%.

Процеси глобалізації йдуть вкрай нерівномірно (результати та темпи) як в розрізі сфер діяльності/взаємодії країн, так і в розрізі окремих країн світу.

Станом на 2020 рік найбільших обсягів у включенні в глобалізаційні процеси досягнули такі країни, як: Швейцарія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Об'єднане Королівство, Німеччина, Австрія, Данія, Фінляндія, Франція, Ірландія, Люксембург, Норвегія (середній рівень глобалізації 88%); найменших: Туркменістан, Західний берег і Газа, Центральноафриканська Республіка, Афганістан, Еритрея, Сомалі (середній рівень глобалізації 36%).

Станом на кінець 2020 року найбільш успішно процеси глобалізації йдуть в соціальній, інформаційній та політичних сферах. Як свідчить аналіз результатів дослідження Швейцарського економічного інституту, у 2020 році показник інформаційної глобалізації світу становить 75%, показник соціальної глобалізації – 64%, показник політичної глобалізації – 62%, в той час, як показник економічної глобалізації становить 57%, торговельної глобалізації – 55%, фінансової – 61%, міжособистісної – 61%, культурної – 55% (табл.1.1).

Найбільш динамічно процеси глобалізації протягом 2000-2020 рр. йшли в інформаційній та соціальній сферах. Так, протягом періоду, що аналізується показник інформаційної глобалізації світу підвищився на 24%, показник соціальної глобалізації – на 15%. Для порівняння протягом аналогічного періоду показник економічної глобалізації підвищився на 4%, торговельної глобалізації – на 3%, фінансової – на 7%, міжособистісної

Таблиця 1.1 – Розвиток глобалізаційних процесів в світі

Рік	Індекс глобалізації								
	Загальний	Економічної	Торговельної	Фінансової	Соціальної	Міжособистісної	Інформаційної	Культурної	Політичної
2000	51	53	52	54	49	50	51	46	52
2010	59	57	56	58	61	61	68	52	59
2011	59	57	57	58	62	62	70	53	59
2012	60	57	57	58	63	62	71	53	59
2013	60	57	57	58	63	63	72	54	60
2014	60	58	57	59	63	63	73	54	60
2015	60	57	56	59	64	63	73	54	61
2016	61	57	56	59	64	62	73	54	61
2017	61	58	57	60	64	62	74	54	61
2018	61	58	57	60	64	62	75	55	61
2019	61	58	57	60	64	62	74	55	61
2020	61	57	55	61	64	61	75	55	62
2000-2020	10	4	3	7	15	11	24	9	10

Джерело: складено автором на основі даних джерела [3]

глобалізації – на 11%, культурної глобалізації – на 9%, політичної глобалізації – на 10% (табл.1.1).

Динаміка та результати розвитку глобалізаційних процесів знаходять відображення у різних якісних та кількісних показниках взаємодії країн: розбудова та підвищення значущості глобальної (наднаціональної) архітектури координації та взаємодії країн в різних сферах, інституціоналізація зазначених процесів; нарощення обсягів міжнародного руху капіталу, міжнародної торгівлі, нарощення міграційних потоків тощо.

За різними оцінками на сучасному етапі розвитку в світі фіксується від 20000 до 70000 міжнародних організацій, найбільш впливовими серед яких є: Організація об'єднаних націй (ООН), Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку тощо (МБРР); країнами світу укладено понад 50000 міжнародних договорів; роль, значення, сфери компетенції міжнародних організацій та їх рішень постійно підвищуються та розширюються. Так, ООН у 2000-2020 рр. здійснюються спроби розробки та реалізації глобальної стратегії розвитку – 2000-2015 рр. – Декларація тисячоліття, 2016-2030 рр. – Цілі сталого розвитку, що мають об'єднати зусилля всього світу у вирішенні ряду спільних проблем: подолання бідності; подолання голоду; забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я (міцне здоров'я); забезпечити якість освіти; забезпечити гендерну рівність; забезпечити розвиток відновлюваної енергії; забезпечення гідної праці та економічного зростання; забезпечення розвитку інновацій та інфраструктури; зменшення нерівності; забезпечення сталого розвитку міст та спільнот; боротьба зі зміною клімату; збереження морських екосистем; збереження екосистем суші; забезпечення підтримки миру та справедливості; забезпечення розвитку партнерства заради стійкого розвитку [11]. СОТ створює передумови для нарощення обсягів міжнародної торгівлі, сприяючи лібералізації, ЮНКТАД - сприяючи руху капіталу тощо.

Як свідчать результати дослідження СОТ [7, 8], у 2019 році обсяг світової торгівлі товарами та послугами становив 24 трлн дол, в той час, як аналогічний показник 2000 році становив 7 трлн дол. Таким чином, протягом 2000-2019 рр. обсяг світової торгівлі товарами та послугами збільшився більше, ніж у 3 рази.

У світовій торгівлі переважають світова торгівля товарами над світовою торгівлею послугами. Станом на 2019 рік вартісні обсяги світової торгівлі товарами становили 19,051 трлн дол, світової торгівлі послугами – 5,898 трлн дол. Разом із цим, нарощення обсягів світової торгівлі товарами йшло значно повільне, ніж нарощення обсягів світової торгівлі послугами, що дозволяє говорити про розгортання такого процесу, як сервісізація.

Контент-аналіз робіт [1, 4-9] дозволяє стверджувати, що незважаючи на тенденцію до сервісізації, у 2019 році близько 53% країн-членів ЮНКТАД, близько двох третин (майже 64%) країн, що розвиваються, продовжувало залишатися в пастці сировинної залежності - характеризуватися голландською хворобою, а отже є ресурсозалежними, що обумовлює їх повільне зростання, недиверсифіковану економічну структуру, низький людський розвиток, значну волатильність доходів, макроекономічну, політичну та соціальну нестабільність, високий рівень корупції та вразливості до потрясінь [1]. При цьому, як свідчать дані джерела [1], залежність від сировини не зменшується з часом, а, навпаки, зростає. Так, у 2008–2009 роках 60 відсотків країн, що розвиваються, були залежними від сировини, що на 4 відсоткові пункти менше, ніж у період 2018–2019 років. За аналогічний період товарна залежність зросла також у країнах з перехідною економікою з 47 до 53 відсотків, а в розвинутих країнах – з 10,5 до 13 відсотків, навіть незважаючи на те, що абсолютна кількість товарів залежних країн набагато нижча, ніж у країнах, що розвиваються.

У світовій торгівлі товарами протягом періоду, що аналізується, переважають за вартісними обсягами промислові товари (13,3 млрд у 2019 р.), у світовій торгівлі послугами – туристичні послуги (1426 млрд у 2019 р.).

Протягом періоду, що аналізується, країнами-лідерами за обсягами експорту та імпорту товарів є: Китай (13,2% обсягу світового експорту товарів, 10,8% світового імпорту товарів у 2019 р.), США (8,7% обсягу світового експорту товарів, 13,4% світового імпорту товарів у 2019 р.), Німеччина (7,9% обсягу світового експорту товарів, 6,4% світового імпорту товарів у 2019 р.), Нідерланди (3,8% обсягу світового експорту товарів, 3,3% світового імпорту товарів у 2019 р.), Гонконг (2,8% обсягу світового експорту товарів, 3% світового імпорту товарів у 2019 р.), Франція (3% обсягу світового експорту товарів, 3,4% світового імпорту товарів у 2019 р.).

Країнами-лідерами за обсягами експорту та імпорту послуг у 2000-2019 рр. є: США (14,1% обсягу світового експорту послуг, 9,8% світового імпорту послуг у 2019 р.), Об'єднане Королівство (6,8% обсягу світового експорту послуг, 4,9% світового імпорту послуг у 2019 р.), Німеччина (5,5% обсягу світового експорту послуг, 6,3% світового імпорту послуг у 2019 р.), Франція (4,7% обсягу світового експорту послуг, 4,6% світового імпорту послуг у 2019 р.), Китай (4,6% обсягу світового експорту послуг, 8,7% світового імпорту послуг у 2019 р.) (табл.1.2).

У 2000-2019 рр. обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) збільшилися з 1,4 трлн дол у 2000 році до 1,7 трлн дол у 2019 році, тобто на 0,3 трлн дол.

Таблиця 1.2 – Провідні експортери та імпортери у світовій торгівлі товарами та послугами у 2020 році

Ранг	Експортер	Експорт, млрд. дол	Частка, %	Ранг	Імпортер	Імпорт, млрд. дол	Частка, %
Торгівля товарами							
1	Китай	2591	14,7	1	США	2408	13,5
2	США	1432	8,1	2	Китай	2056	11,5
3	Німеччина	1380	7,8	3	Німеччина	1171	6,6
4	Нідерланди	674	3,8	4	Великобританія	635	3,6
5	Японія	641	3,6	5	Японія	635	3,6
6	Гонконг, Китай	549	3,1	6	Нідерланди	597	3,4
7	Корея	512	2,9	7	Франція	582	3,3
8	Італія	496	2,8	8	Гонконг, Китай	570	3,2
9	Франція	488	2,8	9	Корея	468	2,6
10	Бельгія	419	2,4	10	Італія	423	2,4
Торгівля послугами							
1	США	684	13,9	1	США	436	9,5
2	Великобританія	339	6,9	2	Китай	378	8,2
3	Німеччина	305	6,2	3	Німеччина	307	6,7
4	Китай	278	5,7	4	Ірландія	296	6,4
5	Ірландія	262	5,3	5	Франція	232	5,0
6	Франція	245	5,0	6	Великобританія	201	4,4
7	Індія	203	4,1	7	Японія	183	4,0
8	Сінгапур	187	3,8	8	Сінгапур	172	3,8
9	Нідерланди	186	3,8	9	Нідерланди	169	3,7
10	Японія	156	3,2	10	Індія	153	3,3

Джерело: складено автором на основі даних [10]

Основні обсяги ПІІ протягом періоду, що аналізується, спрямовуються у розвинені країни (більше 998 млрд дол у 2019 р.), зокрема країнами Європи (більше 634 млрд дол у 2019 р.) – країнами ЄС (більше 600 млрд дол у 2019 р.), США (більше 229 млрд дол у 2019 р.) (табл.1.3).

Таблиця 1.3 – Прямі іноземні та прямі зарубіжні інвестиції, млн дол

Показники		2000 р.	2010 р.	2020 р.	Абсолютне відхилення
Прямі іноземні інвестиції					
Світ	млн дол	1356685,1	1390942	963139	-393546
	%	100	100	100	0
Країни, що розвиваються	млн дол	222711,3	629624	643949	421237,7
	% _{світ}	16,4	45,3	66,9	50,5
Розвинені країни	млн дол	1133973,8	761319	319190	-814784
	% _{світ}	83,6	54,7	33,1	-50,5
Прямі зарубіжні інвестиції					
Світ	млн дол	1162491,6	1392058,1	780479,7	-382012
	%	100	100	100	0
Розвинені країни	млн дол	1078543,1	1055031,1	408195,4	-670348
	% _{світ}	92,8	75,8	52,3	-40,5
Країни, що розвиваються	млн дол	83948,4	337027,0	372284,4	288336
	% _{світ}	7,2	24,2	47,7	40,5

Джерело: складено та розраховано автором на основі даних [9]

Країнами-генераторами обсягів інвестиційних потоків є розвинені країни (більше 1 трлн дол у 2019 р.), зокрема країни Європи (більше 618 млрд дол у 2019 р.) – країни ЄС (більше 617 млрд дол у 2019 р.). Країни, що розвиваються, генерують, для порівняння, більше 398 млрд дол прямих іноземних інвестицій.

Як свідчать дані ЮНКТАД, на світових ринках капіталів у 2019 році фіксуються тенденції до концентрації, про що об'єктивно свідчать динаміка процесів злиттів та поглинань. Так, у 2010-2020 рр. спостерігається збільшення кількості та вартості міжнародних угод із злиттів та поглинань (табл.1.4).

Найбільш активно процеси концентрації капіталу через укладання угод із злиттів та поглинань йдуть у сфері видобувної промисловості, розробки кар'єрів та видобутку нафти, у галузі виробництва комп'ютерних, електронних, оптичних виробів та електрообладнання, у сфері інформації та комунікації.

Найбільш резонансними та вартісними угодами із злиттів та поглинань протягом періоду, що аналізується, були угоди: Vodafone AirTouch PLC та Mannesmann AG; America Online Inc та Time Warner; Verizon Communications

Inc та Verizon Wireless Inc; Shareholders (Spin out) та Philip Morris Intl Inc; Anheuser-Busch Inbev SA/NV та SABMiller PLC; RFS Holdings BV та ABN-AMRO Holding NV; Pfizer Inc та Warner-Lambert Co; Walt Disney Co та 21st Century Fox Inc; AT&T Inc та Time Warner Inc; Bristol-Myers Squibb Co та Celgene Corp [26].

Таблиця 1.4 - Стан та особливості розвитку світового ринку злиттів та поглинань

Рік	Угоди		Кількість угод	Вартість, млрд дол
	Більше 5 млрд дол	Більше 1 млрд дол		
2010	9	44	43940	2749,8
2011	19	70	43135	2668,1
2012	6	52	40774	2532,9
2013	9	57	38918	2536,4
2014	8	67	43190	3959,8
2015	21	73	47400	4778,7
2016	15	78	49319	3646,4
2017	14	74	52740	3776,5
2018	21	86	50607	3394
2019	17	58	49327	3370
Відхилення	8	14	5387	620,2

Джерело: складено та розраховано автором на основі даних джерел [26-29]

Глобальна пандемія COVID-19 та запроваджені урядами карантинні обмеження позначилися на глобальній взаємодії, в першу чергу на міжнародному русі капіталу та міжнародній торгівлі. Як наслідок у 2019-2020 рр. спостерігалися зменшення обсягів міжнародної торгівлі товарами та послугами на 12%, зменшення обсягів міжнародного руху капіталу (прямі іноземні інвестиції) – на 44%.

Незважаючи на активний розвиток глобалізаційних процесів, взаємодії та взаємозалежності країн, світ не стає уніфікованим, як і раніше характеризується суттєвими асиметріями та диспропорціями.

Як свідчать результати досліджень Світового банку, в умовах глобалізації країни продовжують характеризуватися суттєвими асиметріями та диспропорціями соціально-економічного розвитку (табл.).

Станом на 2020 рік 25 країн відносяться Світовим банком до групи країн із низьким рівнем доходів та соціально-економічного розвитку, 110 країн – із середнім рівнем доходів та соціально-економічного розвитку (55 країн із рівнем доходів вище та 55 країн із рівнем доходу нижче за середній), 80 країн – із високим рівнем доходу (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Світові асиметрії соціально-економічного розвитку

Аналітична група країн		Рік											Відхилення
		2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	
Країна із низьким рівнем доходів	Значення ВНД на душу населення, дол	Менше або дорівнює											
		755	735	825	905	975	1005	1035	1045	1005	1025	1045	290
	Кількість країн групи	63	64	59	53	43	35	35	30	29	27	25	-38
Країни із рівнем доходів нижче середнього	Значення ВНД на душу населення	756-2995	736- 2935	826- 3255	906- 3595	976- 3855	1006- 3975	1036- 4085	1046- 4125	1006- 3955	1026- 3995	1046- 4095	290-1100
	Кількість країн	53	53	53	55	55	56	48	51	53	47	55	2
Країни із рівнем доходів вище середнього	Значення ВНД на душу населення	2996- 9265	2936- 9075	3256- 10065	3596- 11115	3856- 11905	3946- 12275	4086- 12615	4126- 12735	3956- 12235	3996- 12375	4096- 12695	1100-3430
	Кількість країн	37	33	39	40	45	53	55	53	56	60	55	18
Країни із високим рівнем доходів	Значення ВНД на душу населення	Більше											
		9265	9075	10065	11455	11905	12275	12615	12735	12235	12375	12695	3430
	Кількість країн	52	56	55	60	66	71	76	80	78	80	80	28

Джерело: складено автором на основі даних [20]

При цьому, як свідчать дані Світового банку, протягом 2000-2020 рр. кількість країн із низьким рівнем доходу зменшилася на 38, кількість країн із середнім рівнем доходів збільшилася на 20, кількість країн із високим рівнем доходу збільшилася на 28, фіксувалося зростання рівня доходу у всіх чотирьох аналітичних групах, найбільш динамічно зростали доходи у групи країн із високим рівнем доходу, найменш динамічно у групі країн із низьким рівнем доходу.

Разом із тим, незважаючи на зазначені вище процеси, на сучасному етапі розвитку світу гостро стоїть проблема крайньої злиденності та голоду, відсутності доступу до води, санітарії та гігієні тощо. Глобальна пандемія COVID-19 ще більше поглибила зазначені проблеми. Так, COVID-19 призвів до зростання масштабів крайньої злиденності, поглиблення проблеми голоду. У 2020 році із крайньою злиденністю стикнулися додатково 119-124 млн осіб; частка населення світу, що живе менше, ніж на 1,9 долара на день становить майже 7%, в найменш розвинених країнах – 30,5%; численність осіб, що голодують, в світі збільшилася на 70-161 млн осіб та становила станом на 2020 рік 720-811 млн осіб; 2,37 млрд осіб періодично стикаються із відсутністю їжі та не мають можливості регулярно харчуватися здоровою та збалансованою їжею; 2 млрд осіб (26% населення світу), як і раніше, не мали доступу до питної води, 3,6 млрд осіб (46% населення світу), як і раніше, не мають доступу до послуг санітарії; 2,3 млрд осіб (29% населення світу) не використовують елементарні засоби гігієни; більше 1 млрд осіб живе в нетрах [11]. Відповідно до прогнозів ООН у 2030 році зазначені процеси ще більше поглибляться. У 2030 році рівень крайньої злиденності в світі буде становити 7%.

У 2020 році поглибилися й інші проблеми, що визначають особливості розвитку національних економік. Так, однією із таких проблем є суттєвий антропогенний вплив та його негативні наслідки – глобальне потепління, що визначають цілу низку негативних економічних ефектів. Як свідчать дослідження ООН у 2020 році середня температура світу була на 1,2 °C вище доіндустріального рівня, кількість мертвих зон на планеті збільшується із неймовірною швидкістю, з менше 400 в 2000 році до 700 в 2019 році [11]. Схожі висновки та оцінки дають фахівці Всесвітнього фонду природи. Так, відповідно до результатів досліджень експертів фонду, у 2020-2020 рр. суттєво скоротилося біорізноманіття [15], «75% поверхні землі, не вкритої кригою, вже зазнало значних перетворень, більшість океанів забруднені, понад 85% площі ветлендів втрачено» [15].

Значне та зростаюче антропогенне навантаження, його суттєвий та всеохоплюючий вплив на національні економіки призвели до того, що екологічні ризики у 2020 році є найбільш чисельними, ймовірними та

характеризуються значним негативним впливом. Так, відповідно до результатів дослідження Всесвітнього економічного форуму, у 2020 році до основних глобальних ризиків, що характеризуються високою ймовірністю настання та пов'язані з екологією, належать: екстремальні погодні умови; неефективність кліматичних дій; стихійні лиха; втрата біорізноманіття; заміна природного середовища на середовище, що створено людиною; значним впливом: неефективність кліматичних дій; зброя масового ураження; зменшення біорізноманіття, екстремальні погодні умови, водяна криза [22].

У 2000-2020 рр., як свідчать дані Міжнародної організації міграції, населення світу динамічно переміщувалося, що було обумовлено різними причинами, зокрема розгортанням конфліктних ситуацій в країні походження. Як свідчать дані Гейдельберзького інституту дослідження міжнародних конфліктів, у 2020 році фіксувалося 69 суперечок, 70 ненасильницьких криз; 180 насильницьких криз; 19 обмежених війн; 21 війна [14]; основною причиною конфліктів в світі були відмінності в системах ідеологій; національна міць; субнаціональне переважання [14]. Так, у 2000-2020 рр. кількість міжнародних мігрантів збільшилася більше, ніж на 120 млн осіб – з 150 млн у 2000 році до 272 млн у 2020 році; кількість біженців збільшилася на 11,9 млн осіб – з 14 млн осіб у 2000 році до 25,9 млн осіб у 2020 році; кількість внутрішньо переміщених осіб збільшилася на 20,3 млн осіб – з 21 млн осіб у 2000 році до 41,3 млн осіб у 2020 році [12]. Таким чином, як свідчить аналіз досліджень ООН, з 2000 року частка біженців в загальній чисельності світового населення збільшилася більше, ніж удвічі – у 2020 році на кожні 100 тис осіб припадає 311 біженців [11].

Країни сучасного світу суттєво різняться за рівнем привабливості для мігрантів. Так, як свідчить проведений аналіз, станом на 2020 рік найбільш привабливими для мігрантів країнами були: США, Німеччина, Саудівська Аравія, Росія, Об'єднане Королівство, Об'єднані Арабські Емірати, Франція, Канада, Австралія, Італія, Іспанія, Туреччина, Індія, Україна, Південна Африка, Казахстан, Таїланд, Малайзія, Йорданія, Пакистан. Найбільші обсяги еміграційних потоків формувалися у таких країнах, як: Індія, Мексика, Китай, Росія, Сирія, Бангладеш, Пакистан, Україна, Філіппіни, Афганістан, Індонезія, Польща, Об'єднане Королівство, Німеччина, Казахстан, Палестина, М'янма, Румунія, Єгипет, Туреччина [12].

Країни сучасного світу суттєво різняться за рівнем конкурентоспроможності, який є одним із найважливіших результуючих показників спроможності країн лобювати свої інтереси на геоекономічній та геополітичній арені, важливим індикатором інвестиційної привабливості.

Як свідчать результати дослідження Всесвітнього економічного форуму, станом на 2020 рік найбільш конкурентоспроможними є країни Європи та Північної Америки, Східної Азії та Тихоокеанського басейну [23]: Сінгапур, США, Гонконг, Нідерланди, Швейцарія, Японія, Німеччина, Швеція, Об'єднане Королівство, Данія, Фінляндія. Найменш конкурентоспроможними країнами є країни Африки на південь від Сахари, зокрема Чад, Мозамбік, Ангола, Бурунді, Мавританія, Лесото тощо.

Як свідчать дані Всесвітнього економічного форуму, найбільш конкурентоспроможні країни сучасного світу характеризуються високим рівнем розвитку інститутів, інфраструктури, високим рівнем макроекономічної стабільності, високим рівнем розвитку сфери охорони здоров'я, високим рівнем розвитку людського капіталу, високим динамізмом розвитку бізнесу та інноваційної екосистеми.

Відповідно до результатів дослідження Міжнародного інституту розвитку менеджменту, у 2020 році найбільш конкурентоспроможними країнами світу є: Сінгапур, Данія, Швейцарія, Нідерланди, Гонконг, Швеція, Норвегія, Канада, ОАЕ, США, Тайвань; найменш конкурентоспроможними – Аргентина, Монголія, Хорватія, Південна Африка, Йорданія, Словаччина, Бразилія, Україна [25].

Як засвідчують дані Міжнародного інституту розвитку менеджменту, найбільш конкурентоспроможні країни сучасного світу характеризуються високим рівнем розвитку інфраструктури, ефективності уряду та бізнесу, високим рівнем макроекономічної стабільності, активно запроваджують інновації.

Крім того, як свідчить аналіз джерел [1-25], сучасний світ характеризується суттєвими асиметріями та диспропорціями цифрового розвитку. Майже половина світового населення – 3,7 млрд осіб у 2020 році не має доступу до інтернету, країни характеризуються суттєвими відмінностями за рівнем мережевої готовності та цифрової конкурентоспроможності тощо.

Як свідчить контент-аналіз джерел [15,16, 17, 18], фіксується значущий та позитивний зв'язок між рівнем та темпами соціально-економічного розвитку країн та рівнем їх цифровізації та/або діджиталізації, інноваційності – найбільш розвинені країни сучасності характеризуються найбільш високим рівнем діджиталізації.

Так, країнами-лідерами за рівнем готовності до цифрових трансформацій у 2020 році є Швеція, Данія, Сінгапур, Нідерланди, Швейцарія. Швеція, Фінляндія, Норвегія, США, Німеччина, Об'єднане Королівство; країнами-аутсайдерами - Чад, Конго, Ємен, Ангола [16].

Країнами-лідерами за рівнем цифрової конкурентоспроможності у 2020 році є: США, Гонконг, Швеція, Данія, Сінгапур, Швейцарія, Нідерланди, Китай, Норвегія, ОАЕ; країнами-аутсайдерами: Венесуела, Ботсвана, Монголія, Аргентина, Південна Африка [17].

Країнами-лідерами за рівнем інноваційного розвитку у 2020 році є: Швейцарія, Швеція, США, Об'єднане Королівство, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Сінгапур, Німеччина, Республіка Корея; країнами-аутсайдерами – Ємен, Гвінея, М'янма, Нігер, Ефіопія [18].

Таким чином, перехід від індустріального суспільства до постіндустріального обумовлює не тільки сервісізацію, а й активний розвиток та запровадження в різні сфери життєдіяльності цифрові технології.

У 2000-2020 рр. сильно загострилася проблема дефіциту ресурсів. «У 2030 році у світі різниця між пропозицією і попитом на питну воду складе 40%. Крім того, Міжнародне енергетичне агентство прогнозує зростання приблизно на 40% глобального споживання енергії до 2030 року, яке буде викликане економічним зростанням, збільшенням населення та технологічним прогресом. Зростання попиту на харчові продукти і нестабільність темпів виробництва призведуть до подвоєння цін на харчі у період з 2010 по 2030 роки. До 2030 року близько 1 млрд. людей будуть проживати у районах, де буде спостерігатися дефіцит водних ресурсів, якщо застосовувати сценарій, згідно з яким виробництво буде вестися звичайними темпами» [19].

Крім того, як свідчать дослідження міжнародних організацій та консалтингових фірм, «до 2030 року майже дві третини населення світу житиме у містах ... урбанізація не тільки створює значні можливості для соціального і економічного розвитку та для більш стійкої життєдіяльності, але й чинить тиск на інфраструктуру і ресурси, особливо енергоресурси. Витрати на глобальну інфраструктуру, необхідні для задоволення потреб урбанізації, у період з 2005 по 2030 рік складуть 41 трильйон доларів. Міста, що входять до 600 міст світу за рівнем зростання ВВП, є місцем проживання понад 20% світового населення; виробляють 34 трильйона доларів на рік або понад 50% світового ВВП, і, за прогнозами, майже удвічі збільшать свою частку у світовому ВВП до 2025 року, тобто створять товарів та послуг на 65 трильйонів доларів. Сьогодні 1 млрд. людей проживають у нетрях. Якщо не будуть вжиті необхідні заходи на боротьбу з бідністю міського населення, до 2030 року цей показник збільшиться вдвічі» [19].

Як свідчать дані ООН, у 2020 році більше 8% населення світу – це особи у віці старше 65 років [20], що чинить тиск на пенсійні системи країн світу, визначає особливості структури залученого в економіку населення. «У 2030 році на частку зазначеної категорії населення буде припадати 13%. 90% молодого населення у всьому світі проживає у країнах, що розвиваються. У

період з 2011 до 2030 року витрати на виплату пенсій зростуть у розвинених країнах на 1,3% ВВП, у країнах, що розвиваються – на 2,2% ВВП» [19].

Беручи до уваги все зазначене вище, а також контент-аналіз джерел [1-29], можна зробити висновок, що:

сучасний контекст розвитку національних економік визначається їх рівнем інтеграції в світогосподарські зв'язки, спроможністю ефективно адаптуватися до викликів, використовувати можливості зовнішнього контексту розвитку, значення якого в умовах розбудови архітектури міжнародної координації та регулювання, лібералізації та глобалізації суттєво підвищується;

основними імперативами розвитку національних економік у 2020 році є: інновації й технологічний прогрес; соціальна стабільність та подальший соціальний розвиток; екологічна стійкість; економічна стійкість та зростання; глобальна співпраця. Ці імперативи розвитку можуть варіювати залежно від контексту, особливостей країни чи сфери діяльності. Вони визначають основні цілі та завдання, які вважаються пріоритетними для досягнення успішного розвитку у певній галузі чи суспільстві;

основними детермінантами розвитку національних економік є: інституційна спроможність та політична стійкість; наявний та реалізований економічний потенціал; соціально-культурні фактори; наявний та реалізований технологічний потенціал та потенціал цифрових трансформацій; умови та рівень включеності в процеси глобальної взаємодії. Ці фактори можуть взаємодіяти та впливати один на одного, формуючи економічний контекст країни та визначаючи її шлях розвитку. Розуміння та управління цими детермінантами створює умови для забезпечення та підвищення ефективності національних політик та стратегій, спрямованих на покращення економічної ситуації та розвиток національної економіки.

Список використаних джерел

1. Escaping from the Commodity Dependence Trap through Technology and Innovation. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3945722?ln=en>.

2. Світовий банк. Класифікація країн. URL: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519#IDA>.

3. KOF Globalisation Index. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>.

4. Megatrends 2021. URL: https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/public/pdf/learning/thought-leadership/pmi-megatrends-2021.pdf?rev=a7ef3b3473874b95877ac77c746f2984&sc_lang_temp=en.

5. Key Statistics and Trends in International Trade 2021. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab2022d3_en.pdf.

6. World Economic Outlook. International Monetary Fund. Managing Divergent Recoveries. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021>.
7. World Trade Statistical Review 2021. URL: https://www.wto.org/english/res_e/status_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf.
8. International trade statistics 2001. URL: https://www.wto.org/english/res_e/status_e/its2001_e/stats2001_e.pdf.
9. World Investment Report. URL: <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report>.
10. World Trade Statistical Review 2020. URL: https://www.wto.org/english/res_e/status_e/wts2020_e/wts2020_e.pdf.
11. The Sustainable Development Goals Report 2021. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2021.pdf>.
12. World Migration Report 2020. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf.
13. Conflict Barometer 2020. URL: https://hiik.de/wp-content/uploads/2021/03/ConflictBarometer_2020_1.pdf.
14. Conflict Barometer 2002. URL: <https://reliefweb.int/report/world/conflict-barometer-2002>.
15. Звіт "Жива Планета" 2020. URL: <https://wwf.ua/our-work/overview/lpr-2020/>.
16. The Network Readiness Index 2020. URL: https://networkreadinessindex.org/wp-content/uploads/2022/09/NRI_2020_Report.pdf.
17. The IMD World Digital Competitiveness ranking 2020. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/>.
18. Global Innovation Index 2020. Who Will Finance Innovation? URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2020/index.html.
19. Бочарова Ю.Г. Концепція формування та стратегія розвитку інноваційної інфраструктури: монографія. Кривий Ріг: Чернявський Д.О., 2017. 327 с.
20. The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/>.
21. The Fragile States Index. URL: <https://fragilestatesindex.org/excel/>.
22. Global Risk Report 2020. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-global-risks-report-2020/>.
23. The Global Competitiveness Report 2019. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
24. The Global Competitiveness Report 2020. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-global-competitiveness-report-2020/>.
25. IMD competitiveness booklet 2020. URL: <https://imd.cld.bz/IMD-World-Competitiveness-Yearbook-2020/36/#zoom=z>.
26. Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances. URL: <https://imaa-institute.org/mergers-and-acquisitions-statistics/>.

27. World Investment Report (2020). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf.
28. World Investment Report. URL: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/annex-tables/>.
29. Global & Regional M&A Report 2020. URL: <https://www.mergermarket.com/info/node/49/done?sid=165771&token=e57b6960636451630a458b4727862522>.

РОЗДІЛ 2

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У сучасному світі розвиток країн та їх національних економік неможливий лише за рахунок використання наявних внутрішніх економічних ресурсів. Це спричиняє необхідність у налагодженні і посиленні міжнародної співпраці між країнами щодо купівлі та обміну економічними ресурсами. Разом з тим, вельми інтенсивний розвиток зовнішньоекономічних відносин та рівня відкритості національної економіки від зовнішніх торгівельних зв'язків спричиняє низку негативних факторів.

По-перше, надмірна залежність національної економіки від зовнішньої торгівлі спричиняє зменшення рівня впливу державної політики під час впровадження важелів регулювання щодо зменшення негативного впливу від міжнародних економічних криз. По-друге, формування і розвиток економічних відносин напряму залежать від політичних відносин між країнами. По-третє, національна економіка країни-споживача економічних ресурсів стає залежною від цінової політики, встановленої «країнами-монополістами», що володіють цими ресурсами. По-четверте, купівля іноземних економічних ресурсів, якщо їх собівартість є значно меншою, ніж вартість аналогічних ресурсів, сформованих галузями національної економіки країни спричиняє економічну недоцільність формування цих ресурсів країною і, як наслідок, занепад галузі.

Окрім того, однією з ключових рис, що характеризує сучасне світове економічне середовище є явище глобалізації в усіх можливих сферах. Від пануючих процесів глобалізації найбільшу вигоду отримують ті держави, національні економіки яких є міцними та конкурентоздатними, зокрема ті, які ефективно використовують свої конкурентні переваги, залучають достатню кількість інвестиційних надходжень, вкладають значні фінансові ресурси у інноваційні технології та освітню сферу. Країни, що розвиваються окрім зазначених вище критеріїв мають перерозподіляти свої фінансові ресурси на розвиток інфраструктури, стабілізацію грошово-кредитної, валютної, податкової політик, розвиток виробництва, підприємництва, модернізацію сільськогосподарського сектору, підтримку соціального сектору тощо. Тому, для визначення конкретної траєкторії розвитку усі країни мають сформувати чітку стратегію розвитку власної національної економіки.

Загалом, стратегія розвитку національної економіки – це комплекс короткострокових та довгострокових заходів організаційного характеру, що мають на меті реалізацію комплексу заходів і державних важелів впливу для стабілізації і зростання економічного потенціалу держави. Для реалізації ефективної стратегії розвитку національної економіки необхідно визначити конкретні напрями, тобто стратегічні орієнтири згідно з якими повинна формуватися загальна стратегія.

Так, дослідник Пунько Б.М., зазначає, що «основні стратегічні орієнтири розвитку національної економіки в глобальному середовищі повинні

вибудовуватися за двома напрямками: стратегічний орієнтир №1 – створення інститутів економіки знань; стратегічний орієнтир №2 - перехід від експортно-сировинного до інвестиційно- інноваційного типу економічного розвитку» [8].

У сучасній економічній теорії розроблено достатньо різноманітні критерії та ознаки для класифікації існуючих моделей національних економік. Згідно з типом діючої економічної системи та її ключовими характеристиками, національні економіки поділяються на доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну. За критерієм рівня регульованості національної економіки і ступенем керування державними інституціями, національні економіки поділяються на ринкові та неринкові. За ступенем розвитку економічних відносин, національну економіку поділяють на ринкову економіку, де діють закони вільної конкуренції; ринкову економіку з частковим державним регулюванням.

Окрім того, сучасна економічна наука виділяє багато різноманітних моделей національних економік. Моделі національних економік наведено на рисунку 2.1.

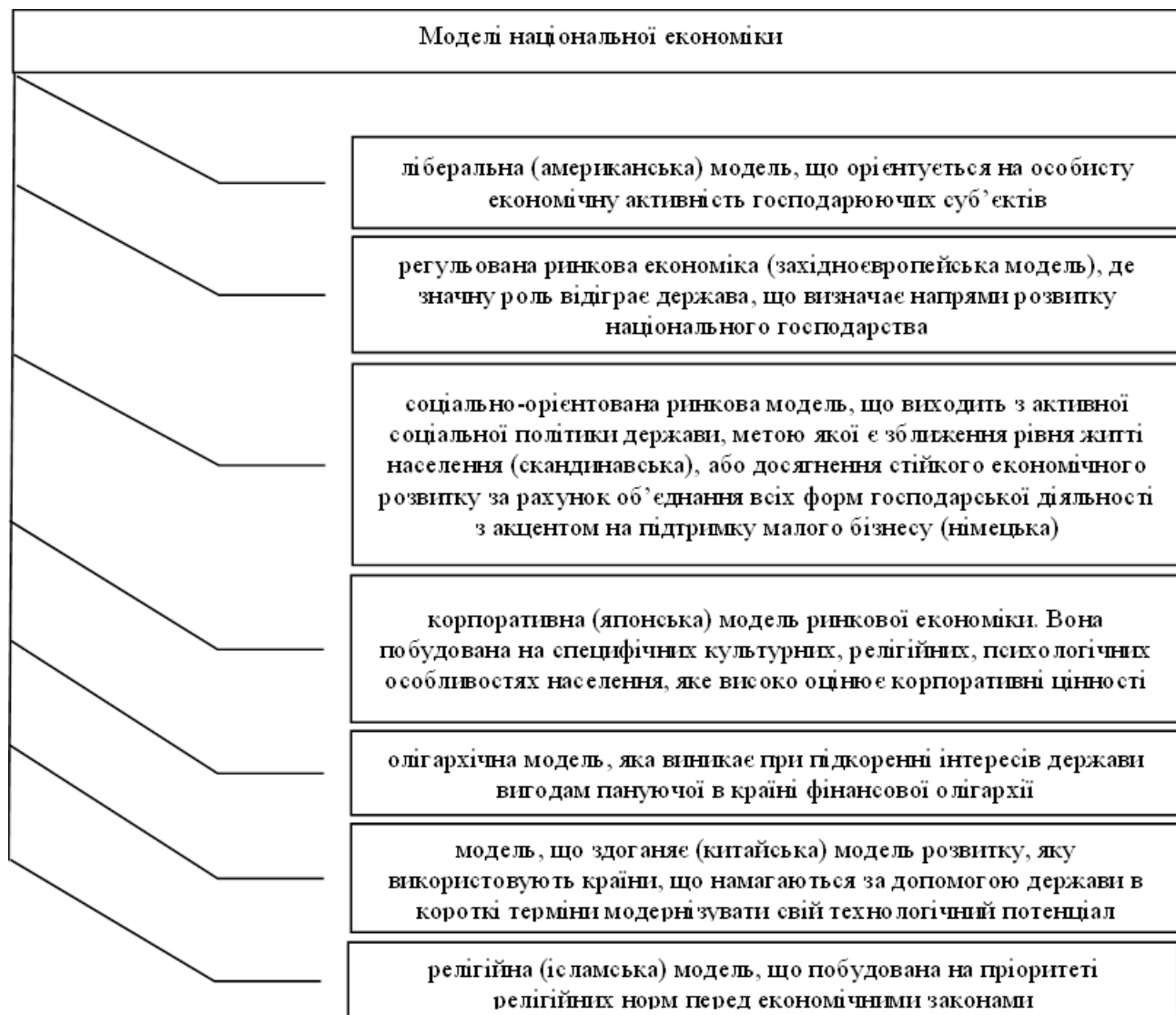

Рисунок 2.1 – Моделі національних економік

Сформовано автором за даними [16].

Варто погодитися з думкою дослідника Іванюти В.Ф. про те, що «стратегія розвитку має об'єднати зусилля державних інституцій на довгострокову перспективу правового, економічного та соціального характеру, підприємців, які спрямовують фінансові ресурси на технічне оновлення і модернізацію виробництва, інтелектуальний потенціал, від якого залежить розвиток національної економіки й соціальне забезпечення населення» [5]. Узагальнюючи усе вище зазначене, доцільно зробити висновок про те, що однією зі складових формування та реалізації стратегії розвитку національних економік є людський капітал. З огляду на це доцільно вважати, що міграція людського капіталу та її регулювання є важливим аспектом для реалізації стратегії розвитку національної економіки будь-якої держави.

Трудова міграція людського капіталу є досить поширеним і типовим явищем і соціально-економічним процесом ХХІ століття. З огляду на те, що людина і безпосередньо людська праця з економічних позицій вважається повноцінним економічним ресурсом, то можна впевнено сказати, що реалізація комплексу дій щодо розвитку національної економіки напряду буде залежати від цього фактору. Тепер варто визначити, яким чином людський капітал впливає на реалізацію стратегії розвитку національної економіки країн світу. Людський капітал і людська праця є універсальним ресурсом, що водночас є фактором розвитку економічного потенціалу кожної країни, а з іншого він є зв'язною складовою, що забезпечує роботу інших факторів. Від наявної структури та потенціалу людського капіталу буде залежати можливість реалізації стратегії розвитку національної економіки. Так, наприклад, держава не зможе реалізувати стратегію розвитку національної економіки на основі зростання виробничого потенціалу, якщо вона не забезпечена достатньою кількістю кваліфікованих кадрів. Так само, країна не зможе побудувати сучасну економіку, засновану на використанні останніх наукових і технологічних досягнень без висококваліфікованого персоналу, який матиме достатній комплекс знань для опрацювання цієї технології, її використання на практиці та обслуговування нового обладнання. Окрім того, для створення прошарку висококваліфікованого освіченого населення необхідне не тільки пряме інвестування в освітню та наукову сфери, але й реалізація дієвої політики залучення висококваліфікованих спеціалістів, що здатні і готові надати свої унікальні знання місцевим фахівцям.

З огляду на це, кожна держава під час розроблення стратегії розвитку національної економіки може обрати три основні напрями щодо забезпечення необхідним рівнем кваліфікованих працівників: вибудувати стратегію, з урахуванням наявних людських ресурсів, рівня їх знань, вмінь та підготовки; створити стратегію розвитку національної економіки через вдосконалення і освітню перепідготовку людського капіталу; розробити стратегію розвитку національної економіки шляхом залучення кваліфікованого освіченого персоналу з інших країн. Схематично, зазначені напрями стратегії розвитку національної економіки відображено на рисунку 2.2.

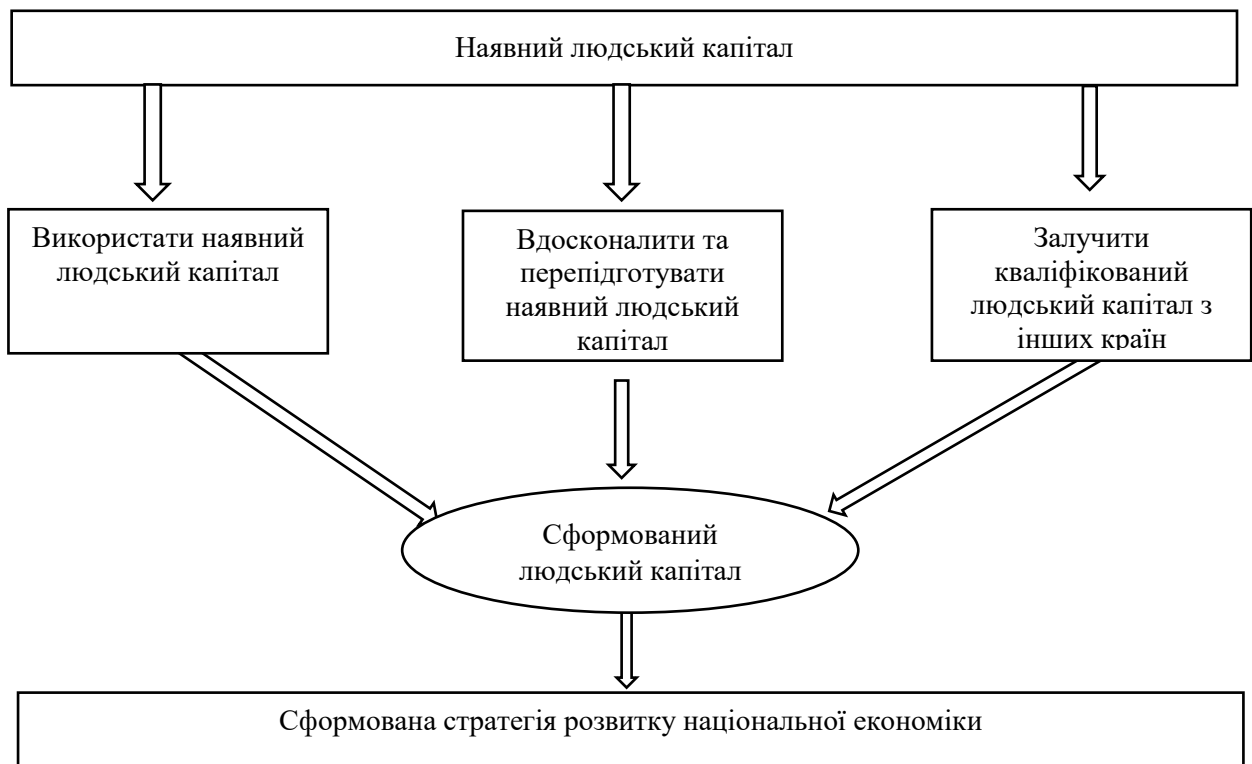

Рисунок 2.2 – Напрями формування стратегії розвитку національної економіки в залежності від шляхів формування людського капіталу
Сформовано автором самостійно

Так чи інакше, будь-якій державі уникнути явища міграції людського капіталу фактично неможливо. Тому, доцільно розглянути основні аспекти формування людського капіталу під впливом загальносвітових міграційних процесів. Для усіх моделей національної економіки основною рушійною силою є безпосередньо демографічний та трудовий потенціал населення. Зокрема, до трудового потенціалу населення країни відносять ту частку наявних трудових ресурсів, що має певний рівень освіти і кваліфікаційної підготовки. Окрім того, до цієї категорії відносять ту частку населення країни, яку за рахунок наявного рівня науки і техніки можна підготувати до того населення, що вже складає трудовий потенціал країни. Досить велика кількість дослідників у сфері теорії економічної думки визначають трудовий потенціал країни, як певну систему економічних та виробничих відносин між фізичними, юридичним особами, окремими індивідами, соціальними групами і керівництвом країни щодо формування, укріплення, відтворення і використання населення країни працездатного віку. Тенденції динаміки народонаселення, зокрема рівень міграційних потоків, визначають чисельність трудових ресурсів, їх кількісний, якісний і освітньо-кваліфікаційний склад, розмір зайнятості людського капіталу у виробничій сфері та сфері послуг, що напряму впливає на співвідношення попиту і пропозиції, рівня купівельної спроможності, споживання і, загалом, на економічне зростання та рівень функціонування стратегічного напрямку розвитку національної економіки.

Для регулювання міграційних потоків людського капіталу усі країни світу використовують положення міжнародних нормативно-правових актів та

розробляють власні внутрішньодержавні законодавчі положення. Тому, одним з перших етапів побудови загальної моделі розвитку національної економіки, зважаючи на важливість фактору людського капіталу є дослідження міжнародної нормативно-правової бази щодо регулювання міграційних процесів у світі. Міжнародна нормативна база з міжнародної трудової міграції включає в себе документи багатьох міжнародних організацій щодо захисту загальних прав людей-мігрантів та спеціальних прав працівників-мігрантів, захисту біженців, боротьби з незаконною торгівлею людьми, незаконним ввезенням мігрантів. Основними серед таких документів є:

- Конвенція про працівників мігрантів № 97 (МОП, 1949);
- Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (ООН, 1949);
- Конвенція про статус біженців (ООН, 1951);
- Протокол щодо статусу біженців (ООН, 1966);
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (ООН, 1990);
- Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення № 143 (МОП, 1990);
- Конвенція про приватні агентства зайнятості № 181 (МОП, 1997);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ООН, 2000);
- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (ООН, 2000);
- Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (ООН, 2000);
- Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (РЄ, 1977);
- Конвенція про гідну працю домашніх працівників (фрілансерів) № 189 (МОП, 2011).

У світі існує багато прикладів впровадження державної стратегії розвитку національної економіки, коли одним з пріоритетних напрямів було саме збереження та зміцнення людського капіталу. Так, дослідник Шейко А. слушно зазначає, що «одним з ключових параметрів формування національної інноваційної економічної системи є надання пріоритету «державної політики в розвитку освіти, науки і технологій, створенні сприятливих інституційних умов для інноваційного зростання» [17]. Дослідники Жабін С., Казьміна О., Василюк О. провели детальний аналіз китайської стратегії залучення кваліфікованих кадрів. Дослідники зазначають, що «Китай, який вже претендує на перше місце у світовому виробництві, вирішив проблему наукової еміграції економічним шляхом. Своїм співвітчизникам, які емігрували на Захід та досягли наукових успіхів, КНР пропонує повернутися на високу заробітну

плату та посісти керівні наукові посади. Таким чином, китайські вчені проходять своєрідний відбір та стажування в західних наукових центрах. Вчених з інших країн також активно запрошують працювати. Але для України стратегія рееміграції є малоімовірною (поки фінансування науки не буде становити принаймні 1,7% від ВВП), й втрати інноваційно-наукового потенціалу з плином років стають все більш очевидними» [3].

Іншим прикладом формування і реалізації успішної стратегії розвитку національної економіки є Сполучені Штати Америки. Ця країна є «найбільшою країною призначення міграції в світі в абсолютному вираженні, а також найбільшою в регіоні країною призначення для кваліфікованої і некваліфікованої тимчасової трудової міграції зі щорічним показником імміграції не менше 200 тис. осіб. Загалом мігрантів в країні за різними оцінками від 36,7 до 38,3 млн. (близько 12% від населення країни), 55% з яких народились в Америці, а близько 1 млн. нових мігрантів попадають в країну щороку. Понад 20,5 млн. мігрантів походять з країн Латинської Америки, найбільшу частку серед мігрантів становлять мексиканці (10,8 млн.), решта представників латиноамериканських країн (4,6 млн. осіб) і Карибського басейну (3,2 млн.). Іспаномовна спільнота в США зростає швидше за решту імміграційних груп, з 2004 р. вона стала найбільшою меншиною в країні» [19].

Особливе місце під час формування стратегії розвитку національної економіки Канади посідає саме питання міграції кваліфікованих кадрів. У Канаді офіційно затвержені та діють досить багато програм щодо стимулювання міграції.

До вересня 2010 р. в Канаді діяла спрощена система імміграції для спеціалістів ІТ-індустрії. З 1 жовтня 2010 р. (за виключенням Квебеку та Британської Колумбії) для їх запрошення на роботу роботодавцям Канади (як і у випадку з рештою спеціальностей) необхідно отримати Рішення по огляду ринку праці, для чого їм необхідно звернутись в Центр канадських послуг, який опрацьовує заявки іноземних робітників. У випадку позитивного рішення Центру — роботодавець отримує попередню згоду на залучення іноземного робітника [9].

Імміграційна програма для інвесторів передбачає, що бізнес-особа інвестуватиме 800 тис. канадських дол. в економіку країни і стане постійним жителем країни. Окрім підприємницького досвіду, такі особи повинні володіти власним капіталом (набутим легально) у розмірі 1,6 млн канадських доларів. Така інвестиція буде знаходитись під управлінням Канадського відділу громадянства та імміграції і гарантується тими канадськими провінціями, які користуються нею для створення нових робочих місць та зростання своїх економік [9].

Окрім того урядом Канади неодноразово оголошувалася стратегічна ціль щодо зростання у період з 2019 до 2021 року кількості прибулих мігрантів до 1 мільйона осіб. Новий план залучення мігрантів заснований на точних аналітичних розрахунках економічної доцільності та багаторічному досвіді щодо реалізації успішних міграційних проектів. Він передбачає, що Канада

прийматиме щороку значну кількість мігрантів, а саме у період з 2019 по 2021 роки їх загальнорічна чисельність має бути не менш як 330 000 осіб, що становитиме близько 1% населення країни [8].

Варто погодитися з думкою Шиманської К.В. про те, що «нові індустріальні країни (Сінгапур, Гонконг, Малайзія, Індія, Бразилія, Південна Корея, Мексика, Туреччина та інші), відповідно до власної гео економічної стратегії, характеризуються орієнтацією на індустріальний розвиток, заснований на активному впровадженні інновацій. При цьому рівень людського розвитку цих країн достатньо різний, що пов'язано зі значними варіаціями освітньо-професійного рівня, рівнем демократизації суспільства, місцем у міжнародному поділі праці та структурі економік країн» [18].

Окрім того, дослідник слушно акцентує свою увагу на країнах, що є світовими експортерами нафти. Так, дослідник зазначає, що «країни-експортери нафти, в цілому маючи низький рівень розвитку людського потенціалу при найвищих показниках ВВП на душу населення, є одними з найбільш приймаючих мігрантів суспільств у світі. Зокрема, до країн із найбільшою питомою вагою іммігрантів у загальній чисельності населення відносяться ОАЕ, Катар, Кувейт, Бахрейн, Бруней. При цьому дисбаланси галузевої структури таких економік викликають і диспропорції у професійно-освітньому рівні та спеціалізації трудових ресурсів, які тяжіють до цих країн» [18].

Дослідник Стаканов Р. Д. акцентував своє дослідження на особливостях міграції та міграційної політики в регіоні Океанія. Зокрема, одним з об'єктів його дослідження стала Австралія. Дослідник зазначає, що «Австралія значною мірою є нацією іммігрантів, а міграція продовжує забезпечувати близько половини щорічного зростання населення. Постійна імміграція охоплює Міграційну програму та Гуманітарну програму. Тимчасова міграція в 1992-2000 рр. збільшилась в обсягах на 73% до 8,1 млн. осіб. Більшість осіб приїжджають за короткотерміновими візами та часто повертаються на батьківщину, частина ж змінює свій статус на постійний» [11]. Окрім того, автор наголошує на тому, що міграційною програмою Австралії «передбачено першочергове залучення студентів та кваліфікованих мігрантів, іноземців, що володіють більш високими показниками освіти та кваліфікаційного рівня, а також більш високим показником участі в робочій силі, ніж постійні мешканці країни перебування» [11].

На сьогоднішній день згідно з даними Australian Immigration and Visa Services існує близько 170 різних типів віз для в'їзду на територію Австралії [1]. Усі ці візи поділяються на тимчасові та постійні. Дослідник Стаканов Р. Д. зазначає, що «тимчасовими є ті візи, що дозволяють особі прибути до Австралії на певний визначений термін задля обумовленої мети. Постійні візи дозволяють іноземцям прибувати до країни на постійній основі, хоча деякі з постійних віз містять окремі положення, що накладають певні зобов'язання на їхніх власників вже під час їхнього перебування на території Австралії» [11].

Усі постійні візи умовно можна поділити на 4 основні категорії: віза загальної кваліфікації, віза бізнес вмінь, віза типу сімейна міграція (у тому числі для возз'єднання з сім'єю), віза для біженців та міграція через вплив гуманітарних мотивів.

Досить цікавим є досвід провадження раціональної міграційної політики для реалізації стратегії розвитку національної економіки країнами ЄС, зокрема Німеччиною. Німеччина повною мірою забезпечена висококваліфікованими кадрами, проте стикаючись з проблемами «старіння нації» та недостатньої забезпеченості низькокваліфікованими кадрами для повної реалізації стратегії розвитку національної економіки повинна залучати мігрантів, що покривають наявний дефіцит людського капіталу.

Як зазначає дослідник Костюк Л., що «у Німеччині сформувалося сприятливе середовище для мігрантів що було спричинено низкою факторів: високим рівнем економічного розвитку цієї країни, можливістю працевлаштуватися, високою оплатою праці, можливістю отримати освіту» [6].

Варто погодитися з думкою дослідника про те, що «при розподілі мігрантів за місцем проживання кожен уряд федеральних земель враховує свої фінансові сили, чисельність населення, розвиток інфраструктури, інтереси ринку праці. ... Таке зосередження мігрантів формує своє нове суспільство із чітко окресленими правилами і несе певні зміни у системі цінностей. Просторове зосередження мігрантів у німецьких містах викликає низку соціальних проблем, а саме: зростає попит на низькокваліфікованих робітників та з'являється соціальна деградація, створюється «коло бідності», до якого відносять безробітних, матерів-одиначок, дітей, що виростили у середовищі з поганими школами» [6].

Іншою європейською країною, що приймає досить значну кількість іммігрантів є Іспанія. Так, дослідник Блажиевська Р.-М. О. зазначає, що «важливим фактором, що впливає на міграцію, варто вважати міграційне законодавство Іспанії. Для іноземців, бажаючих емігрувати в Іспанію, особливо привабливими передумовами є можливість продовжити робочу візу та перебувати в країні після закінчення трудового контракту з метою пошуку роботи. Крім цього, особливим плюсом міграційної політики Іспанії є можливість возз'єднання з сім'єю після легального перебування в країні протягом 1 року» [2]. Проте, «проблеми міграції вийшли на чільне місце національної політики Іспанії порівняно недавно – з початку 1990-х років, коли більшість центрів європейської імміграції – Німеччина, Франція, Швейцарія – закрили свої кордони для масового в'їзду іноземців». Окрім того, у період з 2000 по 2013 роки характерною особливістю економіки Іспанії, що особливо приваблювала мігрантів і сприяла їх прискореному рівню напливу стали такі фактори, як динамічний економічний розвиток країни та попит на іноземну робочу силу. Тому для реалізації затвердженої стратегії розвитку національної економіки Іспанія потребувала іноземні низькокваліфіковані кадри.

Також Блажиевська Р.-М. О. акцентує увагу на тому, що «цілком новою і, здавалось би, призабутою загрозою, з якою Іспанія зіткнулась через економічні

та соціальні проблеми, стала масова еміграція з країни. При цьому емігрують не так колишні іммігранти, як самі корінні іспанці. З 2011 року еміграційні потоки стали перевищувати імміграційні, що є очевидною загрозою для країни» [2].

Таким чином доцільно зробити висновок про те, що формування стратегії розвитку національної економіки держави на основі людського капіталу є досить різноманітним. Так, Китай притримується стратегії розвитку ринкової економіки на основі державного регулювання. Разом з тим, для реалізації цієї стратегії уряд КНР здійснює якісне підвищення кваліфікації власних трудових ресурсів та залучає іноземні кваліфіковані кадри.

Свою економічну стратегію за рахунок міграційних потоків, починаючи ще з досить давніх часів будували Сполучені Штати Америки. Ця країна залучала і продовжує залучати досить велику кількість кваліфікованих кадрів, науково-технічного персоналу та некваліфікованих трудових ресурсів з інших країн для забезпечення безперебійного функціонування та розвитку власної економічної системи. Саме в цій країні з упевненістю можна стверджувати, що мігранти є основою реалізації стратегії розвитку національної економіки.

Канада та Австралія також є країнами, де досить велику частку населення становлять саме мігранти. Вони також впродовж багатьох років формують свою стратегію розвитку національної економіки у якій одним з ключових факторів функціонування є саме міграція та міграційні процеси. Ці країни у своїх міграційних політиках акцентують увагу на тому, що вони потребують саме висококваліфіковані освічені трудові ресурси, які володіють необхідним комплексом знань, умінь та практичних навичок. Спільним для цих країн є те, що основна частина мігрантів до них прибувають саме з країн Азіатського-Тихоокеанського регіону. Також як Канада, так і Австралія сприяють і максимально стимулюють імміграції до їхніх країн бізнесменів та осіб, що володіють належним рівнем фінансових та інвестиційних ресурсів. Проте, їхні міграційні політики передбачають також залучення кваліфікованих кадрів з країн СНД та ЄС.

ОАЕ, Катар, Кувейт, Бахрейн, Бруней не забезпечені достатньою мірою висококваліфікованими кадрами. Тому, для реалізації власних стратегій розвитку національних економік та зростання науково-технічного прогресу порівняно з провідними країнами світу окрім розвитку власних наукових кадрів вони мають залучати науково-технічний персонал з інших країн. Загалом, кількість залученого науково-технічного персоналу у цих країнах становить від 30 до 50 %.

Особливо актуальною проблемою для формування стратегії розвитку національної економіки України є саме міграція людського капіталу.

Загалом, зовнішня трудова міграція – це «переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування» [4].

В Україні, на законодавчому рівні міграція людського капіталу регулюється наступними нормативно-правовими актами:

1. Конституція України;

2. Закон України «Про громадянство України» (2001);

3. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011);

4. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (1994);

5. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011);

6. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (1991);

7. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (2015).

Загалом Україна має чітко розроблену політику у сфері зовнішньої трудової міграції, яка прописана у Законі України «Про зовнішню трудову міграцію». Так, згідно з положеннями закону, державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції в Україні здійснюється за такими напрямками [4]:

1) здійснення ефективного державного регулювання зовнішньої трудової міграції [4];

2) забезпечення соціального та правового захисту трудових мігрантів і членів їхніх сімей [4];

3) здійснення співробітництва з державними органами іноземних держав, міжнародними та громадськими об'єднаннями, заінтересованими у вирішенні питань зовнішньої трудової міграції [4];

4) здійснення заходів із запобігання незаконній зовнішній трудовій міграції;

5) створення умов для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей [4];

6) посилення інституційної спроможності закордонних дипломатичних установ України щодо надання правової, інформаційної та іншої допомоги трудовим мігрантам і членам їхніх сімей на території держави перебування [4];

7) провадження науково-дослідної та інформаційно-роз'яснювальної діяльності у сфері зовнішньої трудової міграції [4];

8) удосконалення системи збирання та оброблення статистичної інформації про трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також моніторингу стану зовнішньої трудової міграції [4];

9) сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх та мовних потреб трудових мігрантів і членів їхніх сімей [4];

10) укладення міжнародних договорів з питань захисту прав трудових мігрантів і членів їхніх сімей у державі перебування [4].

Окрім того, у 2017 році тодішнім урядом України для реалізації комплексу дій щодо регулювання міграційних потоків було затверджено Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року. Як зазначено в документі, основною метою стратегії «є спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяла

уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідає міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України» [14].

Разом з тим ця стратегія повинна окреслити перелік міграційних проблем, висвітлити їх у суспільстві, долучити його до розв'язання зазначених проблем, долучити міграційну політику до інших політик і сфер діяльності, реалізувати дієві інструменти щодо регулювання ступеня впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на чисельність та інтенсивність міграційних потоків. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року передбачає реалізацію багатьох цілей та завдань, які узагальнені та наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Напрями реалізації та основні цілі стратегії міграційної політики України на період до 2025 року

№ з/п	Ціль стратегії	Ключове завдання в межах цілі	Сутність завдання
1	2	3	4
1	Знизити адміністративні бар'єри для свободи пересування населення України	Облік населення України	Наповнення Єдиного державного демографічного реєстру
			Інформаційно-комунікаційна інфраструктура (створення безпечної та надійної інформаційної системи обліку населення України)
		Реєстрація місця проживання	Формування системи реєстрації місця проживання/перебування фізичних осіб, що повинна містити точні дані про кількість населення адміністративно-територіальних одиниць для планування витрат на обслуговування інфраструктури та розрахунку кількості споживачів адміністративних послуг
		Захист документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи	Підвищення рівня безпеки документів для виїзду за кордон; видача біометричних проїзних документів, які відповідають стандартам Міжнародної організації цивільної авіації; забезпечення роботи системи швидкої та систематичної передачі інформації про викрадені та втрачені паспорти та інші проїзні документи до баз даних Інтерполу з викрадених та втрачених паспортів
		Подальше вдосконалення процедур видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи	
2	Зменшити негативні наслідки еміграції з України та збільшити її позитивний вплив на розвиток держави	Розвиток можливостей для тимчасового легального працевлаштування за кордоном	Введення різних цільових схем сезонного та тимчасового працевлаштування українців за кордоном

1	2	3	4
		Просування програм освітнього обміну	Просування програм освітнього обміну через реалізацію права на академічну мобільність
		Підвищення рівня обізнаності громадськості щодо можливостей міграції	Інформування громадян України про існуючі можливості для легального працевлаштування за кордоном, особливості міграційного законодавства держав призначення, так і про можливі ризики, пов'язані з неврегульованим статусом
		Забезпечення захисту прав громадян України, які працюють і проживають за кордоном	Проведення постійного діалогу з державами — членами Європейського Союзу та іншими державами з питання щодо захисту прав трудових мігрантів — громадян України, а також щодо продовження процесу укладення міжнародних договорів з питань соціального захисту та пенсійного забезпечення з основними державами призначення для українських трудових мігрантів; пропагування серед мігрантів права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; робота з актуалізації договірної бази двосторонніх міжнародних договорів України з питань трудової міграції
3	Створити необхідні умови для повернення та реінтеграції українських мігрантів в українське суспільство	Заохочення повернення мігрантів та їх реінтеграція в українське суспільство	Запровадження державної системи кредитування реемігрантів, які бажають відкрити власну справу, податкових пільг для тих, що вкладають зароблені за кордоном кошти у власну справу, а також заходів, спрямованих на підтримку адаптації дітей реемігрантів до української системи освіти, включаючи дистанційне навчання за українськими навчальними програмами
4	Сприяти легальній міграції в Україну, узгодженій із соціальною політикою та економічним розвитком держави	Вільне пересування іноземців та осіб без громадянства, які законно перебувають в Україні, а також реалізація права на тимчасове або постійне проживання	Врегулювання порядку видачі проїзного документа з гуманітарних причин для іноземців, які тимчасово або постійно проживають на території України, в тих випадках, коли він/вона не має паспортного документа іноземця або рівноцінного проїзного документа його/її держави (або якщо цей документ було втрачено чи знищено); створення в рамках розвитку єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами реєстру для автоматизованої обробки заяв, прийняття рішень про надання (відмову в наданні), продовження (відмову в продовженні) або скасування наданих посвідок на тимчасове та постійне проживання
5	Забезпечити успішну інтеграцію іноземців та осіб без громадянства, які	Створення для іммігрантів умов для самостійного існування,	Підвищення рівня співпраці із середовищем іммігрантів у процесі інтеграції, в тому числі шляхом створення консультативних / експертних рад за їх участю, залучення до

1	2	3	4
	перебувають в Україні на законних підставах, в українське суспільство	пов'язаного з використанням можливостей, які створюються на ринку праці, у системі освіти тощо	розроблення законодавства, державних програм з питань інтеграції та імміграції тощо; продовження інтеграційної підтримки вразливих груп іммігрантів (наприклад, жертв торгівлі людьми, неповнолітніх без супроводу, людей похилого віку)
6	Ефективно використовувати систему видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією	Вдосконалення системи видачі віз та можливостей консульських установ України	Виявлення осіб, які можуть становити загрозу національній безпеці держави, та потенційних нелегальних мігрантів; швидке/безперебійне опрацювання візових анкет; підвищити ефективність роботи дипломатичних і консульських представництв в наданні інформації про міграційну ситуацію в державах походження в частині застосування принципу неприпустимості вислання (non-refoulement)
7	Здійснювати прикордонний контроль осіб, адаптований до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами	Заходи щодо прикордонного контролю спрямовані на запобігання та протидію широкому спектру інших загроз прикордонній безпеці держави.	удосконалення системи перевірки проїзних документів шляхом створення системи доступу до ключів криптографічного захисту; налагодження взаємообміну в межах інформаційних систем, включаючи доступ працівників консульських установ до консолідованого списку іноземців та осіб без громадянства, яким заборонено в'їзд в Україну, а також даних про відмову у в'їзді в Україну.

Складено автором за даними [14]

Як зазначають більшість дослідників, «стратегія України щодо європейської інтеграції вже зараз вимагає виконання комплексу завдань, які передбачають зміну якісних та кількісних характеристик трудового потенціалу, приведення їх у відповідність до стандартів, що діють у глобальних євросистемах. Позитивним є те, що в Україні загальний обсяг інвестицій в людський потенціал і людський капітал та їх частка у ВВП зростають» [16].

Разом з тим більшість дослідників одностайні у думці, що можна простежити «недостатність інвестицій у формування необхідних складових людського потенціалу і людського капіталу. Оцінка стану трудового потенціалу України на сучасному етапі є неоднозначною. З одного боку, відбувається поліпшення певних якісних його характеристик: збільшується частка населення з вищою освітою; зростає комп'ютерна грамотність; формується вміння працювати в ринковому середовищі; підвищується підприємницька активність. З другого – в Україні відбуваються процеси, які призводять до руйнації трудового потенціалу. Не підвищуються темпи відтворення населення, внаслідок чого його структура набуває більш вираженого депопуляційного характеру: погіршуються показники здоров'я людей усіх вікових груп» [16].

Україна має досить значну кількість негативних факторів, що сприяють відтоку населення. Як зазначає А. Тімофєєв, що «міграційна ситуація в Україні

характеризується стабільною щорічною, починаючи з 1994 року, чисельною перевагою еміграції над імміграцією. Проте, незважаючи на таку ситуацію, до сьогодні в Україні відсутнє міграційне законодавство із стандартами Євросоюзу та загальновизнаними принципами й нормами міжнародного права, немає належної міграційної статистики, недостатня кількість комплексних наукових досліджень міграційних процесів із визначенням їхніх тенденцій і наслідків для всіх сфер суспільного життя» [13].

Проте, Україна має досить багато сприятливих факторів для розвитку сучасної ринкової моделі національної економіки, відповідно до вимог, що сьогодні встановлює діючий цифровий світ. Так, одним з факторів, що має сприяти розвитку інноваційної моделі розвитку національної економіки України є наявність висококваліфікованих освічених кадрів. Досить значна кількість дослідників зазначають, що «Україна має потужний виробничий потенціал. Це наявні можливості держави щодо залучення та використання чинників виробництва для випуску максимально можливого обсягу продукції. Україна є однією з найбільших європейських економік, де розвинені різні галузі промисловості, велика частина яких сконцентрована поблизу великих міст, таких як Київ, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Одеса, Харків, Львів, Миколаїв та ін. Промисловість – найважливіша структурна ланка (сектор) господарського комплексу України. На неї припадає 1/3 основних фондів, понад 35% населення, зайнятого в народному господарстві» [16].

Окрім того, однією з головних рис України є розвинений науково-технічний та інформаційний потенціал. Варто зазначити, що він «являє собою сукупність усіх засобів науково-технічної діяльності та її ресурсів, включаючи наявні та такі, що можуть бути мобілізовані, обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій для створення і збирання, накопичення, обробки й використання різноманітних форм інформації для задоволення відповідних потреб суспільства» [16].

Однією з проблем реалізації власного наукового потенціалу в Україні є те, що після отримання вищої освіти досить велика частка українців не може реалізувати свій потенціал та наукові знання через невідповідність потреб ринку праці та пропозицію освітньої послуги у розрізі певних виробничих професій та спеціальностей. Тому, молоді освічені кваліфіковані кадри після закінчення навчання постають перед складним життєвим вибором, обрати професію, що не потребує цього освітньо-кваліфікаційного рівня, але є відносно високооплачуваною (низькокваліфікована праця); обрати професію, відповідно до отриманого фаху, яка у більшості випадків не приносить бажаного рівня оплати праці або ж мігрувати за кордон у пошуках шляхів реалізації власних знань. Таким чином виникає ситуація, коли держава втрачає кваліфікованого робітника, втрачає потенційного платника податків і якщо особа навчалася за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів, то держава не покриває власних витрат, понесених на забезпечення освітнього процесу.

Окрім відтоку кваліфікованих кадрів, в Україні дуже актуальна проблема внутрішньої міграції, а саме внутрішньо переміщених осіб. Так, за інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), станом на 2016 р. «з невідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн. 29 тис. 571 особа, у тому числі у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн. 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 459 осіб, серед яких 170 тис. 581 дитина та 495 тис. 93 особи з інвалідністю та похилого віку» [7]. Тому, під час розроблення стратегії розвитку національної економіки необхідно також враховувати регіональний аспект реінтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Третім аспектом, що безпосередньо впливає на міграцію людського капіталу є так звані форс-мажорні обставини. Зокрема, такою форс-мажорною обставиною у 2020 році є поширення коронавірусу. Станом на середину березня 2020 року у світі зареєстровано більше ніж 250 тисяч випадків захворювання на цю хворобу. Через відсутність вакцини та швидкість поширення хвороби, майже усі країни світу почали впроваджувати комплекс заходів щодо обмеження переміщення населення в межах країни та за кордон. На сьогоднішній день свій кордон закрили такі країни, як Україна, Польща, Ізраїль, Індія, ОАЕ, Нідерланди, Іспанія, Італія частково Туреччина, Вірменія, Пакистан, Афганістан, США, Австрія, Словенія, Мальта, Угорщина. Окрім того, усі інші країни Європейського Союзу знаходяться у стадії юридичного затвердження закриття своїх кордонів для іноземних громадян.

Особливу проблему викликало закриття кордону саме в Україні. Так, закриття кордону спричинило одразу декілька проблем. По-перше, закриття кордону призвело до того, що багато українських заробітчан повинні були терміново повернутися до України, поки пункти пропуску функціонували. По-друге, через необхідність термінового повернення, українські заробітчани недовиконали свої контрактні зобов'язання і, як наслідок, недоотримали грошові кошти, які природньо інвестують у економіку України. Тому, за приблизними підрахунками економіка України недоотримає від 2 до 6 мільярдів євро, що суттєво вплине на курс долара, фінансову стабільність країни та спроможність країни зменшити дефіцит державного бюджету. По-третє, закриття кордонів суттєво обмежило можливості легального в'їзду іноземних громадян, біженців та осіб без громадянства до нашої країни. Так, зупинився потік освітніх кадрів, іноземних студентів, міжнародних спеціалістів, які мають унікальні здібності та можливості здійснювати унікальний інтелектуальний продукт, що дає змогу отримувати державі додатковий прибуток. Разом з тим, впровадження заходів щодо обмеження мобільності населення на сьогоднішній день є необхідною мірою збереження людського капіталу, включаючи трудові ресурси та інтелектуальний потенціал країни. Проте, для формування майбутньої стратегії розвитку економіки держави на національному та регіональному рівнях необхідно передбачати

серед інших ризиків та загроз можливість виникнення нових інфекційних захворювань та пандемій.

Особливою та унікальною складовою для реалізації стратегії розвитку національної економіки та забезпечення належного рівня конкурентоспроможності є демографічний рух населення. Детальніший аналіз міграційних потоків свідчить про те, що в останні 5 років в Україні склалася тенденція до зростання обсягів переказів грошових коштів від трудових мігрантів. Згідно з даними дослідників, якщо «протиставляти в структурі ВВП частку матеріальних активів і сумарну частку праці та переказів від мігрантів, то можна побачити, що істотного поліпшення співвідношення не відбувається, і воно далі залишається далеким від ідеального – 30:70. Тоді як розрахунки, зроблені на підставі даних лише оплати праці в Україні, демонстрували поступове поліпшення ситуації і наближення до цього співвідношення. Насправді реальність така: «праця», яка застосовувалася в Україні, фактично перемістилася у «працю» за кордоном. Вагомих ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які впливають на співвідношення, реально не відбувається» [14].

Окрім того варто також погодитися з тим, що українська міграція відіграє досить важливу ролі у забезпеченні конкурентоздатності української економіки і може бути виокремлена на місцевому, регіональному та державному рівнях. Так «на регіональному чи місцевому рівні тісними є зв'язки, що виникають на ґрунті розвитку галузевих ринків. Йдеться про виробництво товарів та надання послуг, про потребу в котрих заявляють самі трудові мігранти при реалізації коштів міграційного капіталу. В Україні – це переважно товари першої необхідності, послуги системи охорони здоров'я, освіти, транспорту тощо. В останні роки доволі показовим у цьому плані став ринок нерухомості (вторинної та первинної), на якому трудові мігранти не тільки реалізують набутий капітал, але й інвестують широкий розвиток інших супутніх виробництв» [14].

Важливим фактором щодо міграції людських ресурсів, який необхідно враховувати під час планування і впровадження стратегії розвитку національної економіки є наявність спільних кордонів з країнами, що мають більш міцний і надійний економічний потенціал. Зокрема, однією зі складових виконання власної стратегії розвитку національної економіки Польщі є належне забезпечення високо та низько кваліфікованими кадрами. Це викликано цілим рядом суб'єктивних причин: міграцією власних польських трудових ресурсів до сусідніх країн, зокрема до Німеччини; зростання наукомістких галузей потребує освічених висококваліфікованих кадрів, при цьому Польща як і будь-яка країна має обмежений фінансовий ресурс для підготовки цих кадрів; міграція є одним з запобіжних факторів щодо старіння місцевого населення країни і зменшення його чисельності.

Досліджуючи міграційні процеси, які притаманні українському суспільству, можна виокремити певні тенденції. Так, дослідники

Л.М. Федоришина, О. І. Шевчук визначають, що основними тенденціями в міграційних процесах є наступні:

- найбільша частка трудових мігрантів проживає в прикордонних територіях нашої країни [15];
- за кордон більшою мірою виїжджають жителі сільських територій [15];
- основна частка мігрантів – віком 30-50 років [15];
- одружені люди більш залучені до трудової міграції, ніж неодружені [15];
- чоловіки більшою мірою є потенційними мігрантами [15].

Таким чином, під час формування української стратегії розвитку національної економіки необхідно пам'ятати та враховувати наявний людський капітал та особливості його формування. Зокрема доцільно зробити загальний висновок про те, що Україні доцільно формувати західноєвропейську ринкову стратегію розвитку національної економіки, виходячи з наявного людського капіталу. На поточний момент Україна не має достатніх фінансових та інвестиційних ресурсів для якісної модернізації людського капіталу. Під час формування стратегії розвитку національної економіки в Україні важливо правильно визначити позитивні та негативні чинники впливу на людський капітал.

При цьому усі чинники можна згрупувати за чотирма категоріями: екзогенні (вплив економічного становища у світі; політика країн-сусідів щодо міграції; політичний фактор), ендогенні (рівень економіки; добробут населення; політичний устрій; розвиненість галузей), ті, які держава здатна контролювати чи здійснювати вплив (рівень економіки; рівень соціального захисту; рівень безпеки; рівень освіти) та ті, на які держава не здатна здійснювати вплив чи контроль (зовнішня політика країн-сусідів щодо міграції; добробут населення інших країн). Тому, на першому етапі визначення стратегії щодо розвитку національної економіки та людського капіталу необхідно визначити комплекс позитивних та негативних чинників, а також перелік потенційних можливостей для покращення поточної ситуації. Для здійснення узагальнення позитивних та негативних чинників впливу на розвиток людського капіталу та реалізації стратегії розвитку національної економіки доцільно зробити детальний SWOT-аналіз. Детальний SWOT-аналіз щодо можливостей збереження та міграції людського капіталу в Україні наведено у таблиці 2.2.

Таким чином, чинниками першого порядку, що безпосередньо впливають на збереження людського капіталу та обсяги міграційних потоків будуть наступні:

1. Економічне становище:

- наявність дефіцитного бюджету;
- необхідність повернення кредитів та виконання зобов'язань;
- застарілість технологічного процесу у багатьох галузях господарства;
- диспропорційність між попитом і пропозицією на ринку праці;
- відсутність доступних кредитів для підприємців малої та середньої ланки бізнесу;

- неузгодженість та складність системи оподаткування;
- відсутність фінансових гарантій та забезпечень щодо мікро та макроінвестицій;
- нестабільність валютного курсу;
- відсутність загальнодержавної стратегії залучення інвестиційних грошових потоків;
- відсутність державної стратегії сприяння створенню технокластерів;
- відсутність належного фінансування наукових і прикладних досліджень;
- недостатність відрахування частки від ВВП на освіту;
- занадто висока «ризиковість» ведення бізнесу;
- недосконала інфраструктура;
- недотримання системності щодо розвитку галузі точного машинобудування.

Таблиця 2.2 – SWOT-аналіз щодо можливостей збереження та міграції людського капіталу в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Високий рівень освіти Наявність низькокваліфікованих кадрів для здійснення супутніх виробничих процесів Потреба держави у висококваліфікованих кадрах Наявність соціального захисту населення Наявність природних та кліматичних умов для організації виробництва малих та середніх підприємств Наявність середнього рівня заробітних плат, порівняно з країнами «третього світу» Культурні особливості та менталітет населення щодо людей інших національностей Задовільний рівень безпеки</p>	<p>Економічне становище Політичне становище Рівень добробуту населення Диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці Низький рівень заробітних плат Військові дії на Сході України Відсталість виробничих технологій Форс-мажорні обставини Недосконалість чинного законодавства щодо регулювання міграційних процесів Рівень безробіття</p>
Можливості	Загрози
<p>Підвищення економічного рівня – підвищення заробітних плат Спрощене отримання громадянства та трудової візи для іммігрантів, що бажають працювати в Україні Надання фінансових гарантій та бонусів за інвестування іммігрантів в економіку Підвищення соціальних гарантій Створення центрів допомоги громадянам, що працюють за кордоном Розвиток соціальної інфраструктури</p>	<p>Високий рівень мобільності робочої сили Міграційна політика країн-сусідів Економічне становище та рівень добробуту населення країн-сусідів Загальносвітові кризи Стихійні лиха, пандемії</p>

2. Політичне становище:

- нестабільність політичного керівництва, його неоднорідність щодо економічного вектору України;
- наявність військових дій та анексованих територій;

- наявність «законодавчих прогалин» у чинних нормативно-правових актах та законах;
- небажання якісного реформування судової влади;
- неузгодженість законодавства щодо імміграції іноземних громадян;
- незадовільний рівень соціальних гарантій;
- політичні коливання у ЄС, США та світі загалом;
- високий рівень корупції серед чиновників та представників виконавчої влади малого та середнього рівня;
- незадовільний рівень додержання законодавчих основоположних гарантій та свобод;
- занадто велика мінливість законодавства та часта його «реформованість».

3. Соціальне та екологічне становище:

- незадовільні або порівняно нижчі умови праці, на відміну від країн-сусідів (країн ЄС);
- незадовільний рівень охорони здоров'я у зв'язку з поточним реформування системи охорони здоров'я в Україні;
- відсутність повноправних та рівних можливостей для професійної та соціальної самореалізації;
- низький рівень соціальних виплат та соціальної допомоги;
- екологічні катастрофи, катаклізми;
- неконтрольоване забруднення навколишнього середовища;
- низька якість фільтрації води;
- недотримання загальносвітових стандартів щодо вирощення або виготовлення деяких видів харчової продукції.

Таким чином, уряду України необхідно виконати ряд реформ, щодо стабілізації економічного становища і покращення наявного рівня життя та розвитку людського капіталу. Ці заходи мають стати одними з основних комплексних реформ під час розроблення та виконання стратегії розвитку національної економіки України. Під час розроблення загальнодержавної стратегії розвитку національної економіки з урахуванням фактору людського капіталу необхідно чітко враховувати регіональний аспект. Зокрема, для Донецької та Луганської областей необхідно розробити два напрями розвитку: регіональна стратегія розвитку економіки у випадку якщо тимчасово окуповані території цих областей повертаються до юрисдикції України та інша регіональна стратегія розвитку економіки, що враховує поточну військово-політичну ситуацію та продовження міграції трудових ресурсів до інших регіонів України. Іншим питанням регіональної політики економічного розвитку є Кримський півострів. Оскільки реалії сьогодення свідчать про вимушеність планування короткострокової стратегії розвитку національної економіки України з урахуванням фактору окупації півострову. Проте довгострокова стратегія розвитку національної економіки України має обов'язково враховувати регіональну стратегію розвитку економіки Кримського півострову.

Варто зазначити, що наявний дефіцит низько та середньокваліфікованої праці Україна може частково компенсувати за рахунок залучення іммігрантів з країн, де відбуваються бойові дії або з країн з нижчим рівнем економічного і соціального розвитку. Для цього у нашої країни є достатньо конкурентних переваг. Окрім того, такий напрям діяльності України був би прийнятий та всебічно підтриманий Європейським Союзом. Тому, під час формування стратегії розвитку національної економіки України раціональним буде також розроблення напрямку, який передбачає комплекс коротко та довготермінових заходів щодо залучення іммігрантів з інших країн. Це є нормальною вимогою сучасного суспільства, з огляду на вплив фактору глобалізації.

Список використаних джерел

1. Australian Immigration Policy / Australian Immigration and Visa Services // Режим доступу : https://www.australia-migration.com/page/Migration_Information/9
2. Блажиєвська Р.-М. О. Актуальні проблеми міграційної політики Іспанії / *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 83. С. 422-424. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2014_83_113.pdf
3. Жабін С., Казьміна О., Василюк О. Молоді науковці: соціальний стан та умови праці в Національній академії наук України. Режим доступу : <https://commons.com.ua/uk/migracijni-namiri-molodih-uchenih/>
4. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» № 761-VII затверджено від 05.11.2015 р. (зі змінами і доповненнями). Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19>
5. Іванюта В.Ф. Стратегія економічного розвитку національної економіки / *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2016. № 2 (74). С. 122-128.
6. Костюк Л. Міграційна політика Німеччини на початку ХХІ століття / *Україна–Європа–Світ*. 2015. Вип. 16 : у 2 ч., ч. 1. С. 168 –173.
7. Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Режим доступу : http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=247529229
8. Міністерство імміграції, громадянства та біженців Канади. Режим доступу : <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship.html>
8. Пунько Б.М. Стратегічні орієнтири розвитку національної економіки в глобальному середовищі / *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2011. С. 47–55
9. Стаканов Р. Д. Еволюція міграційної політики в Канаді / *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 2. С. 34-36.
10. Стаканов Р. Д. Сучасні міграційні тенденції в США в контексті регіональної інтеграції в рамках НАФТА / *Міжнародні відносини*. Серія «Економічні науки». 2017. № 10. Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3112

11. Стаканов Р. Д. Міграційна політика в регіоні Океанія / *Ефективна економіка*. 2017. № 6. Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5658>
12. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npras/250149647>
13. Тимофєєв А., Проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні: сучасні тенденції / *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2013. № 2. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_2_13
14. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття: наукове видання / наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2019. 110 с
15. Федоришина Л. М., Шевчук О. І. Вплив міграційних процесів в Україні на модернізацію економіки / *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. № 3(101). С. 427 – 433.
16. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Камінська Т. М. Національна економіка / за заг. ред. Л.С. Шевченко // «Юрид. акад. України». 2011. 182 с.
17. Шейко А. Національна стратегія інноваційного розвитку Китаю // *Актуальные вопросы и организационно-правовые основы международного сотрудничества в сфере высоких технологий* : сборник материалов VIII Междунар. науч.-практ. конф., 2013. С. 157–161
18. Шиманська, К. В. Тенденції міжнародної міграції людських ресурсів умовах економічних трансформацій / *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С. 55-60.
19. World Migration 2008 : Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy // IOM World Migration Report Series / International Organization for Migration. 2008. Vol. 4. 562 p.

РОЗДІЛ 3

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1 Людський капітал національної економіки

Національне багатство країни в першу чергу забезпечується за рахунок ефективного формування і використання людського капіталу, оскільки забезпечення конкурентоспроможності підприємств, створення високотехнологічних продуктів та використання новітніх технологій неможливе без висококваліфікованого персоналу. Проте перетворення людського ресурсу в людський капітал можливе лише в сприятливих для цього умовах та низки факторів що їх обумовлюють. За цих умов метою наукової роботи є визначення ключових факторів які забезпечують якісне відтворення людського капіталу.

Як свідчить аналіз джерел [1-9], на сучасному етапі розвитку наукової думки поняття «людський капітал» розуміється переважно з позиції ресурсного підходу (людина, її якості та здібності розглядаються як необхідні ресурси для виробничо-господарської діяльності), проте існує й альтернативний – інвестиційний підхід, в межах якого наголошується на джерелах формування людського капіталу.

Установлено, що «людський капітал»: являє собою систему взаємовідносин між найманим працівником і роботодавцем, сукупність якісних та кількісних характеристик; приносить додатковий дохід власнику та прибуток підприємству; вимагає інвестицій; невіддільний від власника; підвищує продуктивність та ефективність праці.

Таким чином, поняття «людський капітал» багатогранне та складне. Більшість вчених однакові в тому, що знання, здоров'я, освіта, кваліфікація, навички, здібності, досвід та мотивація є основними елементами у структурі людського капіталу. До того ж є додаткове уточнення складових елементів, наприклад, професійний та життєвий досвід, професійні вміння та навички, загальні та професійні знання, фізичне та психічне здоров'я, вроджені, творчі або продуктивні здібності. Виявлено, що присутні поодинокі точки зору щодо віднесення до структури капіталу таких елементів, як освітньо-культурний потенціал, компетентність, креативність, професійна підготовка, інформованість, ділові якості, культура, цінності, добробут, таланти, особисті риси характеру, вік (табл 3.1).

Проблематиці відтворення людського капіталу присвятили свої дослідження такі науковці як В. Антонюк, А. Кудлай, Д. Мельничук, О. Грішнова, І. Швець та інші. Попри широту факторів, які охоплено науковцями, однозначного вирішення даного наукового завдання не знайдено. Існування суперечностей свідчить про необхідність продовження відповідної дискусії і знаходження нової доказової бази.

Таблиця 3.1 – Систематизація наукових поглядів на компонентну структуру людського капіталу

	В. Антошок	О. Грішнова	Г. Зелінська [Л. Михайлова	Г. Тугускіна	П. Шевцов	Р. Короленко	В. Воліков	Т. Коркіна	О. Білик	Н. Королук	О. Левчук	О. Риковська	О. Соколова
Здоров'я	+	+	+	+	+	+				+	+		+	+
Знання	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Освіта				+		+					+	+	+	+
Освітньо-культурний потенціал			+											
Професійні вміння та навички							+			+				
Вміння		+						+	+		+			
Навички			+					+	+		+	+		+
Продуктивні здібності	+										+	+		
Досвід					+	+	+	+		+	+	+	+	+
Досвід життєвий										+		+		
Кваліфікація		+		+			+	+	+		+	+		
Компетенції							+	+						
Компетентність		+												
Креативність									+					
Професійна підготовка							+							
Здібності	+		+		+	+	+			+				
Здібності вроджені										+				
Здібності творчі								+						
Інформованість		+								+				
Мобільність	+									+	+			
Міграція														+
Мотивація	+	+	+		+	+	+				+	+		
Мотиви									+					
Ділові якості		+												
Культура					+									
Цінності			+											
Менталітет			+											
Добробут (рівень життя населення)				+										
Таланти											+			
Особисті риси характеру												+		
Вік													+	

Джерело: складено автором на основі даних [1-9]

Д. Мельничук [1, с. 220-221] фактори впливу на відтворення людського капіталу поділяє на 3 групи: 1-ша група – фактори які чинять вплив безпосередньо на людину (демографічні чинники), 2-га група – фактори які впливають на формування людського капіталу (чинники охорони здоров'я, освіти, професійної підготовки), 3-тя група – фактори що створюють умови в яких знання перетворюються у капітал (виробничі, соціально-економічні, інституційні та інтеграційні чинники).

С. Обіход та О. Мельничук [2, с. 71] виділяють три групи ключових чинників, які впливають на людський капітал: інституційні (система охорони здоров'я; система соціального захисту населення; система освіти; інфраструктура ринку праці; податкова система); інноваційні (правове забезпечення інноваційного розвитку; мережа інноваційних фінансових інститутів; система стимулювання інноваційної активності підприємств, інновації в системі освіти; інновації у сфері виробництва); соціально-економічні (рівень економічного розвитку країни; рівень життя населення, стан ринку праці).

З аналізу підходів до визначення факторів впливу на відтворення людського капіталу (табл. 3.2) можна зробити висновок, що більшість науковців фактори класифікують за сферами впливу, а найбільша узгодженість між думками вчених спостерігається у виділенні демографічних, соціально-економічних та інституціональних факторів.

Таблиця 3.2 – Аналіз підходів до визначення факторів впливу на відтворення людського капіталу

Фактори	В. Антонюк, О. Амоша, Л. Мельцер [3]	О. Грішнова [4]	Д. Мельничук [1]	І. Швець, С. Позднякова [5]	С. Обіход, О. Мельничук [2]	А. Кудлай [6]
Демографічні	+	+	+	+		+
Соціально-демографічні		+				
Соціальні		+				+
Соціально-економічні	+		+	+	+	
Соціально-ментальні	+			+		
Соціально-правові						
Економічні		+		+		+
Організаційно-економічні		+				+
Виробничі			+	+		
Економіко-виробничі						
Інтеграційні			+	+		
Екологічні		+		+		+
Інституціональні	+		+	+	+	
Інноваційні					+	
Науково-технічні						+
Політико-правові						+
Культурні						+

На наш погляд, фактори слід диференціювати не тільки за сферами впливу а й за рівнями впливу, тому пропонуємо виділяти чинники глобального рівня (світове господарство), макрорівня (рівень держави), мезорівня (рівень окремих галузей, регіонів, корпорацій), мікрорівня (рівень підприємства) та особистісного рівня (рівень окремого працівника).

Також слід розглядати фактори, що впливають безпосередньо на окремі складові люського капіталу.

Т. Подвисоцька, до факторів що впливають на здоров'я населення і відповідно на продуктивність працівників підприємства, відносить: навколишнє середовище, спосіб життя, систему охорони здоров'я, генетику та рівень життя [7, с. 6-7].

Чинники, що впливають на індивідуальну мобільність, О. Білик поділяє на внутрішні (незадоволеність життєвим становищем, прагнення якісно змінити життя, зданість до мобільності) і зовнішні (економічне становище в країні, науково-технічний розвиток, якість життя, стан ринку праці, рівень глобалізації) [8, с. 7].

Ми пропонуємо виділяти наступні ключові фактори:

- демографічні;
- економічні;
- соціальні;
- науково-технічні;
- культурні;
- інституціональні.

Слід відзначити, що існують фактори які перешкоджають розвитку людського капіталу створюючи фіктивний людський капітал. О. Грішнова та О. Брінцева фіктивний людський капітал трактують як пеній запас фіктивних характеристик людини, що сформовані в результаті протиправних інвестицій, які використовуються в економічній діяльності забезпечуючи дохід тільки їх власнику разом з тим знижуючи продуктивність праці та суспільний добробут [9, с. 94-95].

Фактори, що сприяють фіктивізації людського капіталу розподіляють за рівнями [9, с. 97]:

- макрорівень: політична, соціально-економічна нестабільність; недовіра до влади; ріст рівня безробіття;
- мезорівень: корупція; постійне недофінансування сфер охорони здоров'я та освіти; зниження якості надання освітніх і медичних послуг;
- мікрорівень: формальний характер навчання; зменшення інвестицій у розвиток персоналу, соціальне забезпечення та охорону здоров'я;
- особистісний рівень: брак ресурсів на отримання освіти.

Основним чинником що перешкоджає формуванню і використанню людського капіталу який присутній на всіх рівнях це відсутність соціальної відповідальності [9, с. 97].

Отже, нами запропоновано низку факторів за рівнями впливу, які впливають на відтворення людського капіталу та проаналізовано стан

демографічної ситуації в Україні як головної умови формування людського капіталу.

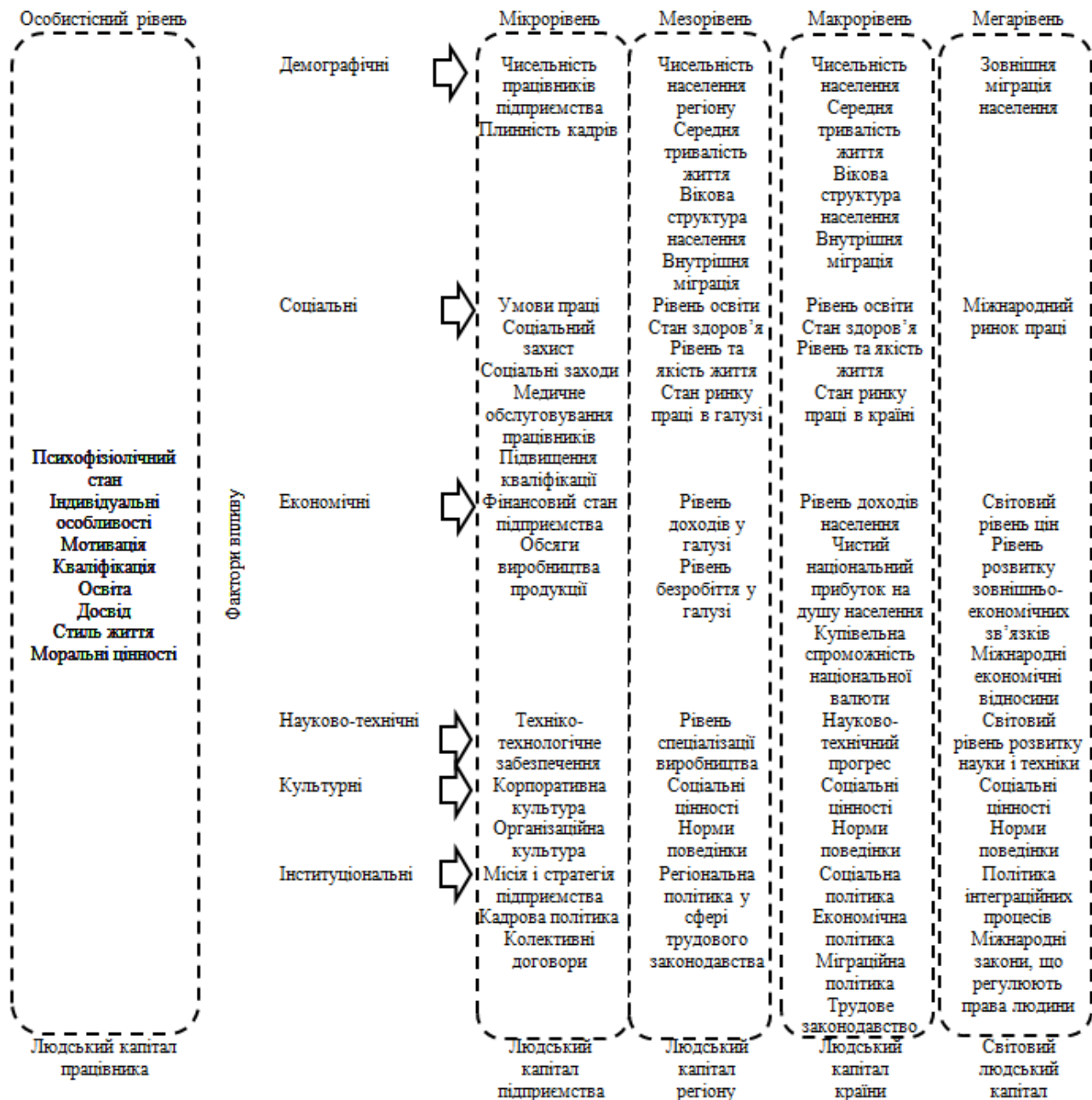

Рисунок 3.1 - Фактори впливу на відтворення людського капіталу

Список використаних джерел

1. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія / Д.П. Мельничук. – Житомир: Полісся, 2015. – 564 с.
2. Обіход С. В. Чинники впливу на людський капітал в умовах трансформації соціально-трудових відносин / С. В. Обіход, О. П. Мельничук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. - 2016. - № 3(1). - С. 68-75.

3. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : [монографія] / В.П. Антонюк, О.І. Амоша, Л.Г. Мельцер та ін. Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2011. 308 с.

4. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : [монографія] / О.А. Грішнова. К.: Т-во «Знання», 2001. 254 с.

5. Швець І.Б., Позднякова С.В. Оцінка нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах / І.Б. Швець, С.В. Позднякова. Донецьк: Норд-Пресс, 2011. 172 с.

6. Кудлай А.В. Управління людським капіталом підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук / А.В. Кудлай. Харків: Харківський державний економічний університет, 2004.

7. Подвисоцька Т. П. Комплексна оцінка здоров'я населення та його впливу на економічне зростання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.07 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" / Подвисоцька Тамара Подвисоцька Тамара Олександрівна – Київ, 2009. – 18 с.

8. Білик О. М. Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика» / Білик Ольга Миколаївна - Київ, 2009. – 21 с.

9. Грішнова О.А. Фіктивний людський капітал: сутність, характерні особливості, чинники формування / О.А. Грішнова, О.Г. Брінцева // Демографія та соціальна економіка. 2015. № 1. С. 90-101.

3.2 Людський капітал підприємства. Маркетинг, людський капітал, ефективність і оцінка бізнесу в аспекті головної мети фінансового менеджменту

У ринковій економіці для всіх суб'єктів господарювання питання ефективності і зростання ринкової вартості є фундаментальними і перманентними в своїй іманентності. Така їх значимість визначає об'єктивну необхідність їх дослідження в практичній і науковій площині.

Метод діалектичного пізнання, розвиток економічної науки припускають і мають у своїй основі такі важливі принципи як всебічність, динамічність і удосконаленість у процесі дослідження вибраного певного об'єкта.

У даній роботі поставлена проблема: подальшого дослідження категорій «економічна ефективність» і «ринкова вартість підприємства» як з позиції їх відокремленості так і каузальності, а також оцінки впливу маркетингу і людського капіталу на процес забезпечення головної мети менеджменту підприємства.

У наукових працях і економічній літературі питання співвідношення людського капіталу і інтелектуального капіталу, змісту й основних складових

людського капіталу підприємства, удосконалення структури ринкової вартості підприємства і відображення зв'язку категорій «економічна ефективність» з категорією «якість» розкрито не достатньо предметно і акцентовано.

Грунтовний і системний підхід до аналізу та подальшого дослідження таких важливих для економіки підприємства категорій як маркетинг, людський капітал, інтелектуальний капітал, ринкова вартість та економічна ефективність дозволять сформулювати і забезпечити важливий для його конкурентного розвитку теоретико-методичний інструментарій.

Менеджмент – багатогранний і виключно значимий процес для будь-якого підприємства (корпорації, компанії, фірми тощо).

Все починається, здійснюється і закінчується менеджментом.

Рівень менеджменту визначає як можливості розвитку підприємства за всіма його напрямками і в цілому (тобто рівні всіх видів потенціалів підприємства), так і реальні результати за всіма видами його діяльності і структурними підрозділами.

Стратегічним об'єктом менеджменту (фінансового менеджменту) завжди виступає ринкова вартість підприємства (вартість бізнесу).

Управління вартістю бізнесу – стратегічно важливий вид управлінської діяльності.

Головна мета менеджменту (фінансового менеджменту) – максимізація ринкової вартості підприємства.

Реалізація даної мети – це масштабний, багатоаспектний і багатоваріантний процес. На рисунку 1 представлено важливі складові даного процесу.

Маркетингова діяльність на підприємстві, на наш погляд, повинна мати чітке завдання, пов'язане безпосередньо з ринковою вартістю підприємства, а в межах нього гармонійно здійснювати оперативне, поточне і стратегічне маркетингове планування. В цьому ракурсі маркетинговий відділ повинен забезпечити: виробництво – сукупністю обґрунтованих інновацій (як в об'єктному, так і технологічному аспектах); підприємство – необхідним рівнем людського капіталу; топ-менеджмент підприємства – обґрунтованими результатами дослідження ринкового середовища стосовно забезпечення стратегічної конкурентності підприємства.

Зростання ефективності і конкурентності підприємства в свою чергу дозволять реалізувати головну мету менеджменту підприємства – максимізацію ринкової вартості підприємства.

Такий логічний і певним чином спрощений ланцюжок, дозволяє простежити сутнісний процес управління вартістю бізнесу, визначає в ньому основні акценти та складові елементи й орієнтує на їх більш деталізований аналіз починаючи з маркетингу і закінчуючи методами оцінки та моніторингу величини і динаміки ринкової вартості підприємства (рисунок 3.2).

Людський капітал є основним джерелом і основним чинником зростання ринкової вартості підприємства. В світовій і вітчизняній літературі постіндустріальне суспільство у вигляді формування і розвитку нової

економіки (інноваційної економіки, економіки знань, інформаційно-інтелектуальної економіки, цифрової економіки тощо) розглядається перш за все в аспекті таких категорій як «інтелектуальний капітал» і «людський капітал». При цьому на «вершині піраміди» за своїм змістом, сукупністю складових і логікою побудови та значимості знаходиться інтелектуальний капітал [1–10].

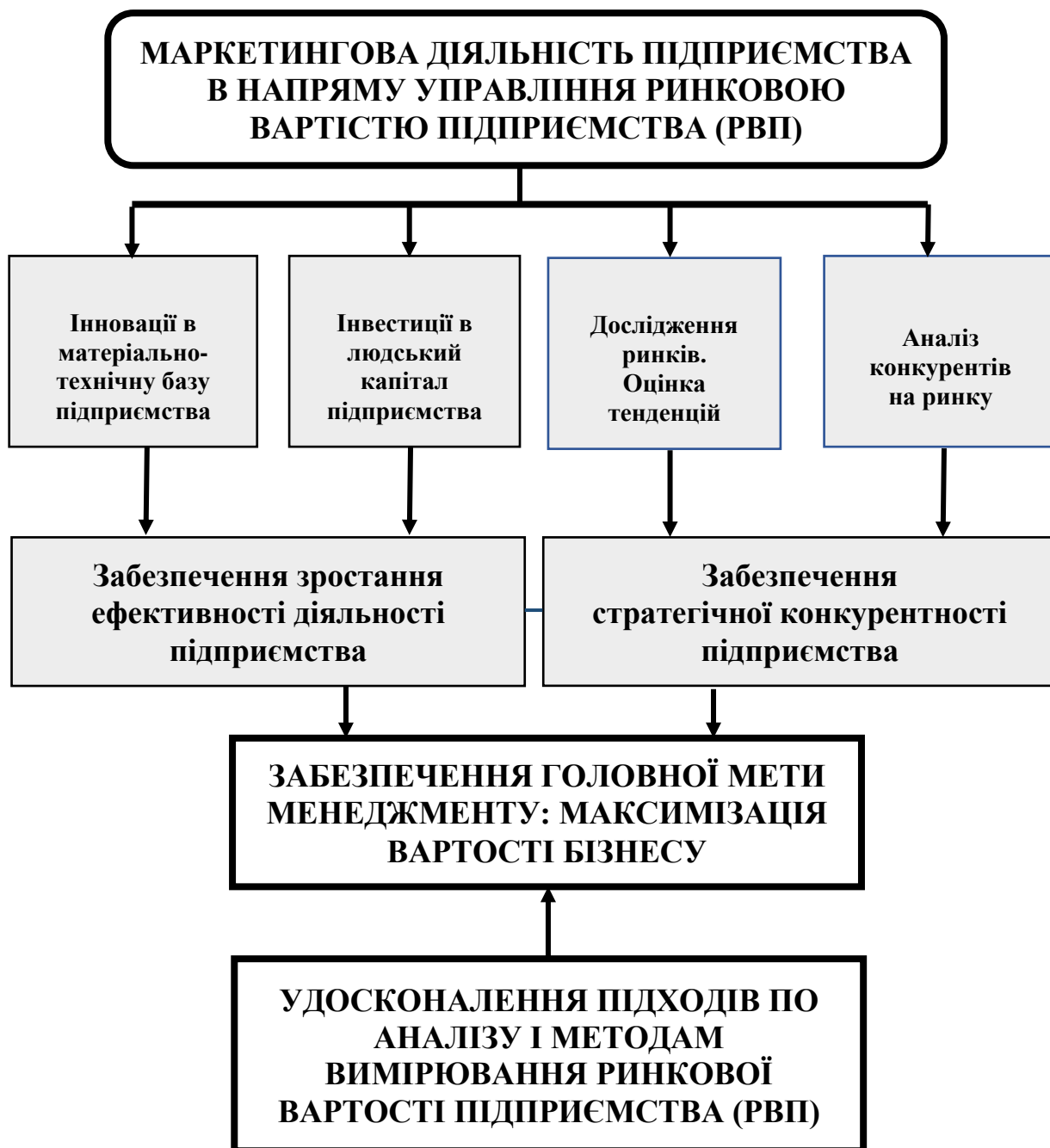

Рисунок 3.2 - Важливі аспекти маркетингової діяльності в напрямку управління ринковою вартістю підприємства

Однак, на наш погляд, не інтелектуальний капітал знаходиться над людським капіталом, а людський капітал – над інтелектуальним капіталом, і це принципове наукове положення в дослідженні й оцінці діяльності не тільки

підприємства, а і будь-якого іншого суб'єкта господарювання (тобто воно пронизує все мікро- і макросередовище).

Дане принципове положення базується на тому, що саме людина, а на підприємстві людина-робітник, є джерелом і носієм всіх його знань, здібностей і якостей, які реалізуються в процесі її діяльності.

Вся ця сукупність знань, здібностей, якостей, навичок, внутрішньо-моральних переконань, корпоративно-суспільних цінностей, установок та дій тощо і формують зміст категорії «людський капітал», а інтелект (інтелектуальний капітал) є лише частиною (безумовно виключно важливою частиною) людського капіталу.

Тому не інтелект (інтелектуальний капітал) як окрема і незалежна субстанція утворює інноваційний і будь-який інший продукт, а людський капітал. Інтелект існує і діє не сам по собі, а в повному взаємозв'язку з усіма іншими характеристиками людини (видами людського капіталу), які можуть або посилювати, або знижувати дієвість та результативність інтелектуального капіталу, а при певних обставинах взагалі нейтралізувати (нівелювати) потенціал його реалізації.

Не інтелектуальний капітал утворює людський капітал, а розвиток в цілому людського капіталу є єдиним середовищем для його формування і реалізації в тій чи іншій мірі, в залежності від сукупності різних обставин і чинників.

І тому більш логічно структурне співвідношення між людським і інтелектуальним капіталом представити таким чином (рисунок 3.3).

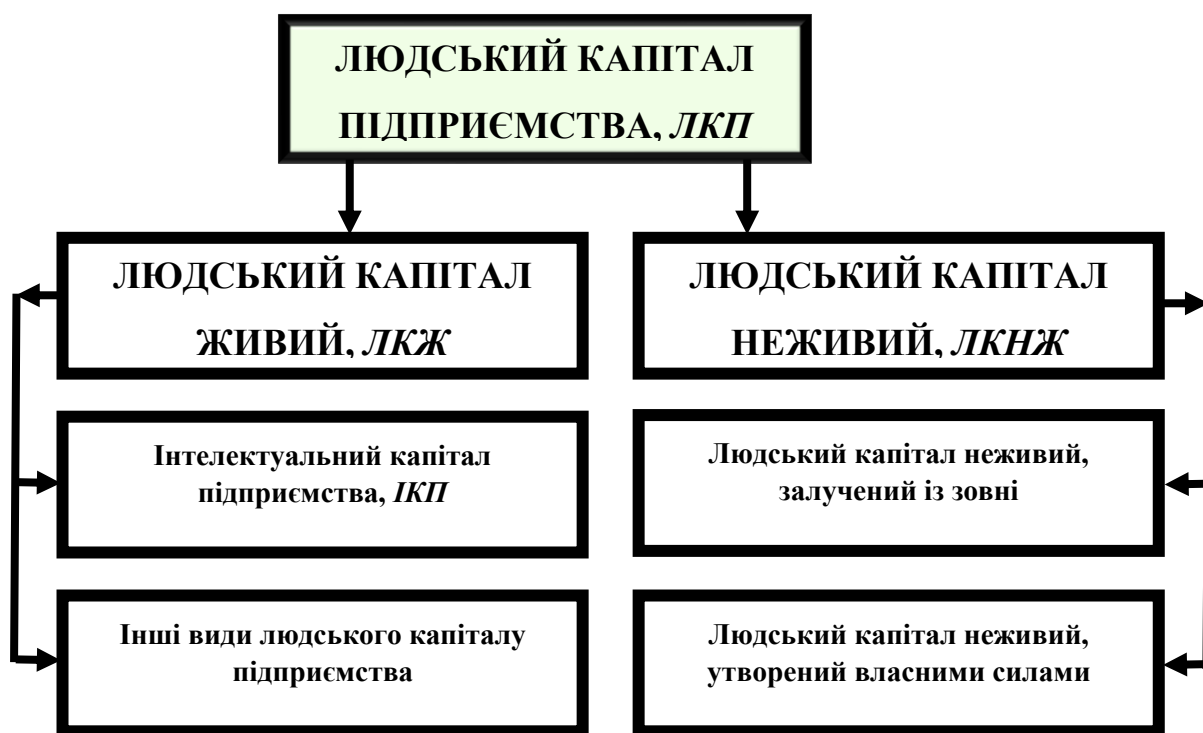

Рисунок 3.3 - Загальна структура людського капіталу на підприємстві і місце в ньому інтелектуального капіталу

Рівень потенціалу і ступінь його реалізації безпосередньо визначають рівень інноваційності, ефективності і конкурентності підприємства.

Рівень людського капіталу живого (ЛКЖ) є джерелом людського капіталу неживого (ЛКНЖ) та визначає масштаби і актуальність останнього.

Маркетингове дослідження ринку інновацій та його тенденцій розвитку, а також системний перманентний аналіз конкурентів у відповідній галузі діяльності забезпечать перманентний процес стратегічної інноваційної конкурентності підприємства.

Процес стратегічної інноваційної конкурентності підприємства має своїм постійним індикатором з позиції тактики – зростання прибутку, а з позиції стратегії – зростання його ринкової вартості.

Ринкова вартість підприємства в економічній літературі оцінюється кількома загально визначеними методами: витратний (майновий), дохідний, ринковий (порівняльний) тощо [11–15].

Дані методи доволі докладно розкриті за сутністю та способом розрахунку вартості бізнесу.

Однак, і це дуже важливо, в економічній літературі мало приділено уваги відносно структури (базових складових) ринкової вартості підприємства. Вирішення даного питання суттєво підніме якість аналізу і управління даною вартістю. Саме з цих позицій представимо своє бачення стосовно визначення структури ринкової вартості підприємства.

Аналіз закордонної і вітчизняної літератури дозволяє нам визначити ринкову вартість підприємства наступним узагальнюючим чином:

$$РВП = ЧА + \Delta РВП \quad (3.1)$$

де РВП – ринкова вартість підприємства;

ЧА – величина чистих активів підприємства;

$\Delta РВП$ – величина ринкової вартості підприємства, що формується під впливом різних чинників.

У наукових, навчальних і методичних джерелах величина $\Delta РВП$ трактується як гудвіл:

$$\Delta РВП = V_{гуд.}, \quad (3.2)$$

де $V_{гуд.}$ – величина гудвіла.

У роботах [7, 11, 13, 15] автори пов'язують гудвіл ($V_{гуд.}$) з такими чинниками як нові технології, інновації різного роду, ділова репутація, технічна компетенція, маркетингові прийоми, імідж підприємства, система управління тощо.

Підсумовуючи за сутністю визначені в даних роботах чинники можна зробити висновок, що гудвіл відображає ті чинники, які безпосередньо пов'язані з діяльністю підприємства.

Однак діяльність підприємства, а значить і його ринкова вартість, постійно знаходяться під впливом більшої сукупності чинників, ніж та, що формує гудвіл підприємства.

На наш погляд, величина $\Delta РВП$ (див. формула 3.1) складається із двох основних частин:

$$\Delta РВП = \Delta РВП_{\text{вн.}} + \Delta РВП_{\text{зов.}}, \quad (3.3)$$

де $\Delta РВП_{\text{вн.}}$ – величина ринкової вартості підприємства, що формується під впливом внутрішніх чинників;

$\Delta РВП_{\text{зов.}}$ – величина ринкової вартості підприємства, що формується під впливом зовнішніх чинників.

При дослідженні й оцінці ринкової вартості підприємства дуже важливо виокремити вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, показати і проаналізувати ту частину ринкової вартості підприємства, яка залежить безпосередньо тільки від зусиль колективу підприємства і ту частину вартості, яка формується незалежно від діяльності робітників підприємства, тобто знаходиться під впливом зовнішнього середовища.

Гудвіл, за нашим баченням, це частина ринкової вартості підприємства, яка утворюється і залежить від внутрішніх чинників діяльності підприємства, а саме безпосередньо від всієї сукупності рішень і дій всього колективу підприємства, тобто залежить тільки від рівня, обсягу і ступеню реалізації людського капіталу підприємства.

Зовнішні чинники опосередковано впливають на діяльність підприємства і величину його ринкової вартості.

На наш погляд, відмінність зовнішніх і внутрішніх чинників за їх змістом і роллю в діяльності підприємства і визначає методологічні засади щодо сутності, структури й оцінки ринкової вартості підприємства.

Джерелом внутрішніх чинників є у різних формах прояву людський капітал і тому величина ринкової вартості підприємства, що формується під впливом внутрішніх чинників ($\Delta РВП_{\text{вн.}}$) представляє собою гудвіл ($V_{\text{гуд.}}$):

$$\Delta РВП_{\text{вн.}} = V_{\text{гуд.}} \quad (3.4)$$

Величину ринкової вартості підприємства, що формується під впливом зовнішніх чинників ($\Delta РВП_{\text{зов.}}$) можна розділити на такі дві складові:

$$\Delta РВП_{\text{зов.}} = \Delta РВП_{\text{зов. кон.}} + \Delta РВП_{\text{зов. ін.}} \quad (3.5)$$

де $\Delta РВП_{\text{зов. кон.}}$ – вартість, що формується під впливом кон'юнктури ринку;

$\Delta РВП_{\text{зов. ін.}}$ – вартість, що формується під впливом інших зовнішніх чинників.

Величина $\Delta РВП_{зоб. ін.}$ має свої складові, вплив яких на загальну величину вартості підприємства теж важливо досліджувати (як окремо, так і у їх єдності (в залежності від сукупності обставин)).

На величину $\Delta РВП_{зоб. ін.}$ впливають політико-правовий, демографічний, клімато-географічний, глобальноутворюючий чинники тощо.

Величина $\Delta РВП_{вн.}$ також має свої певні складові, які дозволяють більш глибоко дослідити та проаналізувати їх вплив на процес формування ринкової вартості підприємства.

Наприклад, вплив чинників на величину $\Delta РВП_{вн.}$ можна поділити на чинники що формуються в матеріальній і нематеріальній сферах підприємства, як результат інноваційної діяльності персоналу (реалізація потенціалу людського капіталу), (рисунок 3.4).

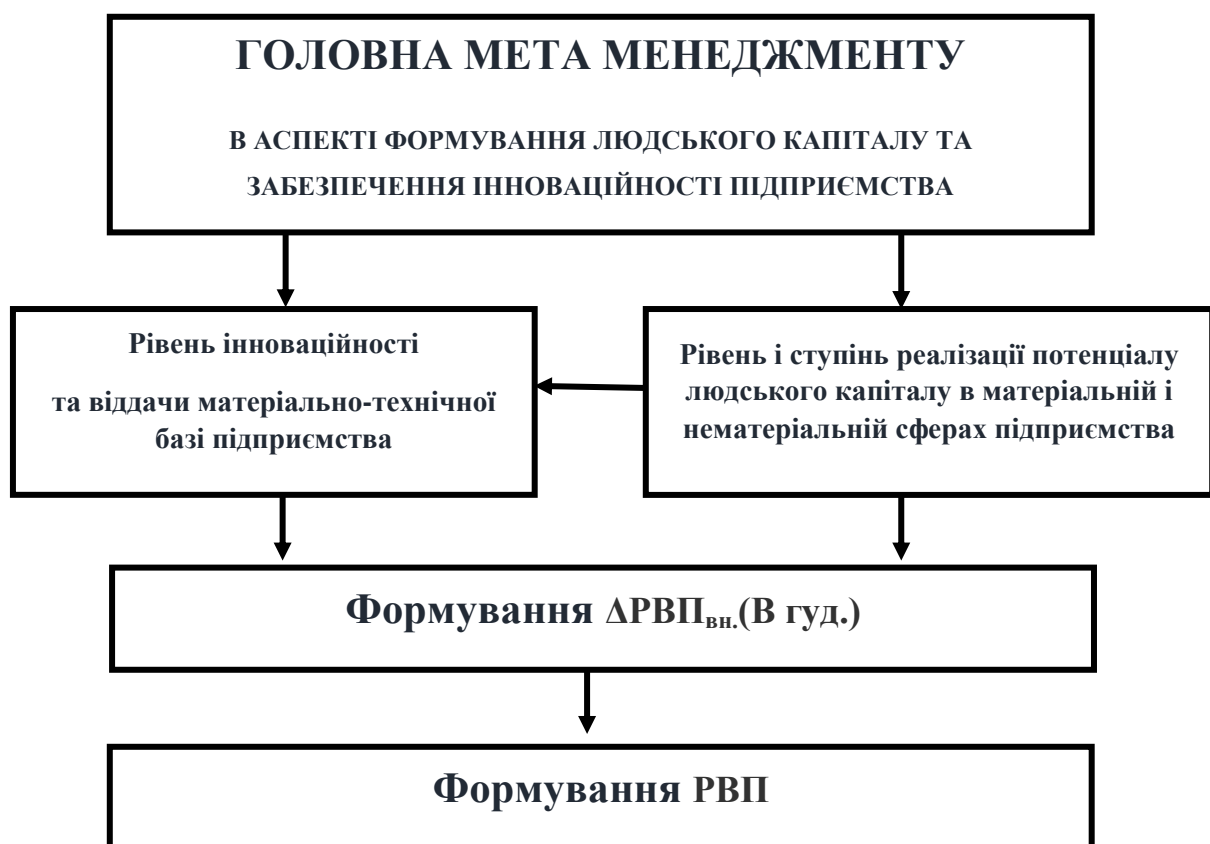

Рисунок 3.4 - Основні чинники формування гудвілу і ринкової вартості підприємства

Важливість виокремлення матеріально-технічної бази (див. рисунок 3) як джерела формування гудвілу підприємства визнана тим, що інновації в цій сфері здійснюються за обґрунтованим рішенням менеджменту підприємства (дія людського капіталу), а залучаються інновації в більшій своїй частині ззовні – на ринку інновацій.

Стосовно людського капіталу ми вважаємо, що він, а не інтелектуальний капітал є ключовим джерелом формування гудвілу підприємства.

Інтелектуальний капітал є частиною людського капіталу, бо є похідним від нього. Людський капітал – це не тільки інтелект, а й інші дуже важливі властивості та якості робітника підприємства.

Таким чином ринкова вартість підприємства (РВП) у вигляді формули буде такою:

$$\text{РВП} = \text{ЧА} + \Delta\text{РВП}_{\text{вн.}} + \Delta\text{РВП}_{\text{зов. кон.}} + \Delta\text{РВП}_{\text{зов. ін.}} \quad (3.6)$$

Формула ринкової вартості підприємства (6) дозволяє деталізовано представити теоретично можливі варіанти визначення даної вартості:

варіант 1:

$$\text{РВП} = \text{ЧА} + \Delta\text{РВП}_{\text{вн.}} + \Delta\text{РВП}_{\text{зов. кон.}} + \Delta\text{РВП}_{\text{зов. ін.}};$$

варіант 2:

$$\text{РВП} = \text{ЧА} + \Delta\text{РВП}_{\text{вн.}} + \Delta\text{РВП}_{\text{зов. кон.}} - \Delta\text{РВП}_{\text{зов. ін.}};$$

варіант 3:

$$\text{РВП} = \text{ЧА} + \Delta\text{РВП}_{\text{вн.}} - \Delta\text{РВП}_{\text{зов. кон.}} - \Delta\text{РВП}_{\text{зов. ін.}};$$

варіант 4:

$$\text{РВП} = \text{ЧА} - \Delta\text{РВП}_{\text{вн.}} - \Delta\text{РВП}_{\text{зов. кон.}} - \Delta\text{РВП}_{\text{зов. ін.}};$$

варіант 5:

$$\text{РВП} = \text{ЧА} + \Delta\text{РВП}_{\text{вн.}} - \Delta\text{РВП}_{\text{зов. кон.}} + \Delta\text{РВП}_{\text{зов. ін.}}$$

Ефективним методом визначення величини вартості окремих складових загальної величини $\Delta\text{РВП}$ є експертний метод.

Головне призначення експертного методу полягає не в точності розрахунку, а у визначенні достатньо реальних пропорцій між складовими величинами загальної вартості $\Delta\text{РВП}$, а також виду зміни кожної складової вартості (позитивне чи негативне).

Головна мета менеджменту підприємства, як і головна мета фінансового менеджменту, безпосередньо і на перманентній основі пов'язана з категорією «економічна ефективність».

Категорія «економічна ефективність підприємства» використовується в багатьох літературних джерелах і в різних аспектах, а її сутність розкривається переважно в кількісному вимірі, як відношення певного результату до витрат [16–20].

У даній роботі представлено дещо ширший підхід до трактування даної категорії.

Економічна ефективність всебічно розкриває і наповнює змістом процес формування і реалізації в часі головної мети фінансового менеджменту підприємства, а саме забезпечення максимального зростання ринкової вартості підприємства (ринкової вартості бізнесу).

Перманентність і іманентність – це характерні ознаки сутнісного зв'язку економічної ефективності з ринковою вартістю підприємства, що і визначає теоретико-методичну актуальність і практичну значимість дослідження та оцінку даних категорій у їх єдності.

Аксіомність зв'язку економічної ефективності з ринковою вартістю підприємства полягає в тому, що зростання першої забезпечує зростання другої (при інших рівних умовах).

Зв'язок економічної ефективності з ринковою вартістю підприємства є багатограним і відбувається на таких сутнісних засадах.

1. Економічна ефективність – це єдина і унікальна категорія, яка в ринковій економіці з відповідними їй економічними законами відображає в інтегрованому виді категорію «якість» по відношенню до будь-якого суб'єкта господарювання (і не тільки).

Категорія «якість» по відношенню до суб'єкта господарювання має різні види проявів, наприклад: якість – як технічна категорія; якість – як сервісна категорія; якість – як соціальна категорія; якість – як управлінська категорія; якість – як економічна категорія тощо.

У ринковій економіці, де переважають ринкові критерії розвитку, всі види якостей, без виключення, закономірно фокусуються, інтегруються і відображаються в категорії «економічна ефективність».

Тому економічна ефективність в узагальненому виді показує, відображає і вимірює з економічних позицій якість стану і якість розвитку суб'єкта господарювання (або іншого економічного об'єкта дослідження).

2. Економічна ефективність в ринковій економіці відіграє ключову роль в аспекті «економічної діагностики» діяльності підприємства і визначення вектору його розвитку. Для підприємства економічна ефективність – це бездоганний «економічний компас» в бурхливому ринковому океані.

3. Економічна ефективність – це фундаментальний показник і критерій в процесі визначення і формування необхідного рівня конкурентності підприємства.

Все зазначене вище дозволяє сформулювати нам авторське трактування категорії «економічна ефективність».

Ефективність, як економічна категорія – це об'єктивна, комплексна і унікальна категорія, що в інтегрованому виді характеризує якість стану і розвитку будь-якого суб'єкта господарювання (об'єкта), виступає індикатором в конкурентній боротьбі, визначає напрям розвитку та заходи по забезпеченню бажаного рівня його якості і кількісно вимірюється через співвідношення економічного ефекта і витрат на його отримання.

Таким чином, розглянуті в даній роботі теоретико-методичні питання, судження і бачення дозволять більш глибоко і акцентовано підійти до вирішення таких важливих ефективного розвитку підприємства проблем як:

- 1) зміст і оцінка ринкової вартості підприємства (бізнесу);
- 2) зміст і основні складові категорії «людський капітал»;
- 3) особливості співвідношення категорій «людський капітал» і «інтелектуальний капітал»;
- 4) сутнісний зв'язок між економічною ефективністю і якістю розвитку підприємства, між економічною ефективністю і ринковою вартістю підприємства;
- 5) зміст і вплив маркетингу на формування обсягу й якості людського капіталу підприємства та більш важливих чинників розвитку підприємства;

б) синергетичний ефект від інтегрованого врахування і оцінки таких чинників як маркетинг, ефективність і людський капітал стосовно реалізації головної мети фінансового менеджменту підприємства.

Список використаних джерел

1. Амстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. СПб. : Питер, 2009. 848 с.
2. Armstrong M., Baron A. Strategis HRM: The hey to improved business performance. CIPD Publishing, 2002. 257 p.
3. Allport G. The open system in personality. Addison. Wesley. Cambridge, 1954.
4. Томпсон-мл. Артур, Стриплэнд Дж. Стратегический менеджмент: конкуренции и ситуации для анализа. М. : Вильямс, 2009. 928 с.
5. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. К. : Знання, 2008. 163 с.
6. Stewart T. A. The intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. New York : Currency Doubleday, 1997.
7. Эдвинсон Л., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании. М. : Academia, 1999.
8. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал. СПб. : Питер, 2001. 288 с.
9. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 48-55.
10. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16-27.
11. Организация и методы оценки предприятия (бизнеса): учебник / под ред. В. И. Кошкина. М. : ЭКМОС, 2002. 944 с.
12. Оценка бизнеса: учебник / под ред. А. Г. Грязновой, М. А. Федотовой. М. : Финансы и статистика, 1998. 512 с.
13. Костирко Р. О., Тертична Н. В., Шевчук В. О. Комплексна оцінка вартості підприємства: монографія, Х. : Фактор, 2008. 278 с.
14. Вовк С. Оценка бизнеса. Европейские ценности. *Украинская инвестиционная газета*. 2003. № 37 (415). С. 8-9.
15. Есипов В., Маховикова Г. Оценка бизнеса. СПб. : Питер, 2003. 416 с.
16. Продиус Ю. Экономика предприятия: учебное пособие. Х. : Одиссей, 2008. 432 с.
17. Берзинь И. Э. Экономика фирмы. М. : Институт международного права и экономики, 1997. 253 с.
18. Бойчик Г. М., Харів П. С., Хопчан М. І. Економіка підприємства: навчальний посібник. Л. : Сполом, 1998. 212 с.
19. Экономика предприятия / под ред. В. М. Семенова. М. : Центр, 1998. 312 с.
20. Зайцев Н. Л. Экономика промышленного предприятия: практикум. М. : ИНФРА, 2000. 192 с.

РОЗДІЛ 4

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. ТРЕНДОВО-РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕНСИВНОСТІ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОЇ СКЛАДОВОЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КЛАСТЕРІВ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Становлення інноваційної економіки країни є одним з завдань соціально-економічного розвитку, вирішення якого пов'язано з орієнтацією на науково-технічний прогрес, створення, використання і поширення інновацій. Необхідність пошуку шляхів розвитку інноваційного потенціалу туристичних підприємств потребує проведення трендово-регресійного аналізу інтенсивності розвитку ресурсної складової інноваційного потенціалу кластерів туристичних підприємств, що забезпечить можливість формувати короткострокові та середньострокові тренди розвитку інноваційного потенціалу.

У сучасних умовах функціонування економічних систем відзначається суттєвий вплив процесів глобалізації на розвиток туристичного бізнесу, в свою чергу, туристична галузь має велике значення для економічного, соціального та іміджевого розвитку України.

У світовій практиці в туризмі широкого розповсюдження набули інновації, спрямовані на підвищення якості туристичних послуг та рівня конкурентоспроможності вітчизняних туристичних підприємств. З іншого боку, ефективність їх функціонування можна забезпечити шляхом розвитку інноваційного потенціалу. Важливість такого розвитку обумовлюється його багатофункціональністю і це дає можливість стверджувати, що економічне зростання та забезпечення стійкої позиції підприємств на туристичному ринку зумовлюється інтенсивністю розвитку інноваційного потенціалу. У зв'язку з цим, виникає необхідність подальшого дослідження матеріально-технічних, фінансових, кадрових, інформаційних ресурсних складових інноваційного потенціалу.

Розуміння окремих авторів поняття інноваційного потенціалу має дискусійні інколи суперечливі погляди, тому що це поняття розглядається з точки зору різних підходів: системного, структурного, інтерфейсного, процесного, управлінського, ринково-цільового, комплексного. В рамках наших досліджень будемо зупинятися на характеристиці інноваційного потенціалу з точки зору ресурсної складової. Так, ресурсний підхід до трактування інноваційного потенціалу розглядає його як сукупність трудових, нематеріальних, матеріальних і природних ресурсів, залучених чи не залучених з яких-небудь причин в процес виробництва, але таких, що володіють реальною можливістю брати участь в ньому [1], при цьому під інноваційним потенціалом підприємства потрібно розуміти всі його ресурси: матеріальні, фінансові, кадрові, інформаційні, організаційні та технічні, які можна використовувати для інноваційних процесів [2].

З точки зору ресурсно-результативного підходу:

- інноваційний потенціал - це міра готовності підприємства виконувати поставлені інноваційні завдання, він характеризується сукупністю фінансових, кадрових, науково-технічних, організаційно-управлінських, інформаційно-методичних і маркетингових ресурсів, які в процесі виконання функцій призводять до інновацій [3, с. 45];

- інноваційний потенціал - це можливість, готовність і здатність підприємства при наявному ресурсному забезпеченні створювати і використовувати інновації з метою отримання різних видів ефекту [4, с. 26];

- інноваційний потенціал не лише повинен відповідати сучасним вимогам глобальної конкуренції, але і приводити у відповідність ресурсні можливості та стратегічні цілі інноваційного розвитку підприємства [5, с. 39];

- інноваційний потенціал підприємства – це органічне поєднання наявних ресурсів, що характеризують його спроможність до інноваційної діяльності та потенційних можливостей їх використання підприємством необхідних для забезпечення його інноваційного розвитку в умовах ринку [6];

- інноваційний потенціал підприємства являє собою сукупність усіх наявних та прихованих ресурсів і можливостей підприємства для розробки та впровадження різного роду нововведень, що формуються та реалізуються під впливом циклічного розвитку макросередовища [7, с. 167].

З урахуванням теоретичних та практичних напрацювань, які сформовані в сучасній економічній науці щодо аналізу інтенсивності розвитку інноваційного потенціалу туристичних підприємств необхідно визначити, що серед науковців немає єдиного підходу до розуміння цього питання.

Теоретико-методологічному забезпеченню розвитку інноваційного потенціалу туристичних підприємств присвячені наукові праці ряду вчених, таких як: Акулова Н.Г., Урусов А.С. [16], Гальчук А.А. [11], Захаркин О.О. [12], Фірсова С. М., Чеботар С. В. [10]. Питання, що стосуються кластеризації підприємств за інноваційною ознакою розглядалися в роботах Брітченко І.Г. [9], Колесніченко В.Ф. [13], Маловичко С.В. [14], Монастирного Е.А. [8], Стадника В.В., Йохна М.А. [15]. Однак, прикладні аспекти трендово-регресійного аналізу інтенсивності розвитку ресурсної складової інноваційного потенціалу кластерів туристичних підприємств є невизначеним в науковій літературі.

Метою дослідження є формування методичного інструментарію та отримання практичних результатів трендово-регресійного аналізу інтенсивності розвитку ресурсної складової інноваційного потенціалу кластерів туристичних підприємств.

Кластер як підсистема інноваційної системи - це сукупність: елементів кластера, що мають свою внутрішню структуру; взаємозв'язків між

елементами, що виражаються в фінансових, інформаційних, матеріальних і людських ресурсах, інтенсивність яких вище, ніж в системі в цілому [8, с.41].

Взагалі, будь-який кластер сьогодні можна назвати інноваційним у широкому розумінні, тобто нововведення можуть виникнути від удосконалення методів, якими учасники кластеру організують власну діяльність, розвивають, виробляють та розподіляють продукцію [9, с.29].

З точки зору ресурсного і результативного підходів, створення і розвиток інноваційних кластерів сьогодні можливий тільки, якщо мають місце визначений інноваційний потенціал та економічний ефект від функціонування цього кластеру.

Інноваційний потенціал – це органічне сполучення ресурсів, що можуть за певних діючих внутрішніх і зовнішніх факторів інноваційного середовища бути спрямовані на реалізацію інноваційної діяльності, метою якої є задоволення нових потреб суспільства, та невикористаних (прихованих) можливостей, які можуть бути введені в дію для досягнення цілей економічних суб'єктів [10, с.203].

Сучасний погляд на розуміння терміну «інноваційний потенціал», формується на основі двох позицій: з одного боку - це результат процесу структуроутворення, з іншого - елемент економічної системи (кластеру), що забезпечує взаємозв'язок різних видів інноваційної діяльності [11].

Отже, в рамках запропонованих дослідження будемо дотримуватися той думки, що під інноваційним потенціалом розуміється сукупність взаємопов'язаних реальних інноваційних ресурсів (матеріальних, кадрових, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших) та прихованих можливостей, які за необхідності можуть бути залучені до інноваційного процесу [12, с.277].

Задля дослідження інноваційного потенціалу було обрано 24 туристичні підприємства України (12 туроператорів; 8 турагенств; 4 бюро подорожей і екскурсій). У ході дослідження проведено диференціацію вибіркової сукупності туристичних підприємств за чотирма типами інноваційної поведінки шляхом кластеризації, яка базується на класифікації А. Юданова, та передбачає групування підприємств за ступенем активності їх дій в інноваційних процесах на експлоренти, віоленти, патієнти та комутанти. Для ідентифікації типу інноваційної поведінки туристичних підприємств розроблено шкалу, що виступає універсальним засобом стандартизації значень запропонованих критеріїв оцінки та дає змогу встановити відповідний ранг критерію у діапазоні від 1 до 4 балів, де 4 балам відповідає максимально можливе значення, а 1 балу – мінімальне. У таблиці 4.1 наведено вісім критеріїв оцінок, які виступили ідентифікаторами чотирьох типів інноваційної поведінки туристичних підприємств [13; 14].

Таблиця 4.1 - Шкала критеріїв оцінки типу інноваційної поведінки туристичних підприємств

№	Критерії оцінки	Оцінка в балах			
		1	2	3	4
1	Готовність підприємства до інновацій (Ігп)	Низька	Не достатня	Середня	Висока
2	Відношення підприємства до інновацій (Івп)	Консерватор	Інноватор-послідовник	Інноватор-челенджер	Інноватор-лідер
3	Інтенсивність інновацій (Іі)	Згасаюча	Циклічна	Наростаюча	Висока
4	Сфера застосування інновацій (Ісз)	Точкові інновації	Тільки продуктові інновації	Окремі сфери підприємства	Усі сфери діяльності підприємства
5	Достатність фінансування інновацій (Ідф)	Низька	Середня	Вище середньої	Висока
6	Інформаційна підтримка інновацій (Іпі)	Низька	Середня	Вище середньої	Висока
7	Ресурсне забезпечення інновацій (Ірз)	Не застосовується	Застосовується частково	Застосовуються окремі ресурси	Застосовується оптимальний набір ресурсів
8	Результати поширення інновацій (Ірп)	Незначний ефект	Епізодичний ефект	Систематичний економічний і соціальний ефект	Значний економічний і соціальний ефект

Джерело: складено автором

Згідно даних таблиці 4.1, було встановлено діапазони середніх значень (I), що характеризують різні типи інноваційної поведінки туристичного підприємства, для комутантів – $0 < I \leq 2,3$, патієнтів – $2,3 < I \leq 3$, віолентів – $3 < I \leq 3,4$ та експлерентів – $3,4 < I \leq 4$ [15]. Оцінки інноваційної поведінки туристичних підприємств різних форм наведено у таблиці 2.

Таблиця 4.2 - Оцінка типу інноваційної поведінки туристичних підприємств

№	Туристичне підприємство	Середня оцінка експертів за критеріями інноваційної поведінки								Усереднене значення
		Ігп	Івп	Іі	Ісз	Ідф	Іпі	Ірз	Ірп	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	ТОВ «Аккорд-тур»	3,7	3,6	2,7	3,8	3,7	3,8	2,8	3,2	3,41
2	ТОВ «Тревел профешнл груп»	3,8	3,9	3,5	2,4	2	3,1	3,6	2,7	3,13
3	ТОВ «Тез тур»	3,8	3,8	2,8	3,6	3,4	3,9	3,5	2,2	3,38
4	ТОВ «Гамалія»	2,6	2,8	3,6	3,3	3,4	2,7	2,9	3,5	3,10
5	ТОВ «Красін Тур»	1,8	2,6	1,8	3,1	1,8	2,7	2,2	1,9	2,24
6	«А.Е.Т. Джоін Ап»	4	3,2	2,9	3,5	3,8	3,8	3,5	2,8	3,44
7	ТОВ «Спутнік»	3,2	3,8	2,4	2,6	2,7	2,6	3,3	3,2	2,98
8	ТОВ «Албіз-тур»	3,6	3,4	3,3	3,7	3,1	2,6	2,6	3,4	3,21
9	ПП «Альянс»	2,6	2,5	3,5	3,4	3,1	4	2,1	1,8	2,88
10	ТОВ «Тревелсвіт»	3,1	2,9	3,4	3,2	2,8	2,6	2,7	3	2,96

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
11	ТОВ «Туристична компанія «Анекс Тур»	3,2	3,7	2,4	2,3	2,7	2,4	3,2	2,7	2,83
12	ТОВ «Парті Тревел»	2,6	1,6	1,8	2,2	2,3	3,2	2,1	2,4	2,28
13	ТА «Поїхали з нами»	1,6	1,8	2,6	2,4	2,5	3	2,4	2,2	2,31
14	ТА «Штурвал Плюс»	2,5	3,3	3,4	3,6	3,4	2,6	2,2	3,2	3,03
15	ТА «Жара»	2,1	2,6	3	2,5	2,2	1,6	1,8	2,1	2,24
16	ТА «Океан тур»	2,4	2,3	2,6	3,6	3,7	2,6	3,6	3,4	3,03
17	ТА «Щасливий квиток»	3,4	3,2	3,5	4	3,6	3,5	3,8	3,2	3,53
18	ТК «Штурман»	2,6	2,5	2,4	2,2	3,1	3,6	2,6	3,4	2,80
19	ТА «Горизонт тур»	2,3	1,6	1,8	1,5	2,1	2,6	2,4	2,4	2,09
20	ТА «Нові горизонти»	3,3	2,6	2,4	2,2	2,4	2,1	1,6	1,7	2,29
21	Київське бюро подорожей та екскурсій	3,1	3,5	2,9	3,8	3,4	3,2	2,6	1,9	3,05
22	Чернігівське бюро подорожей та екскурсій	1,3	1,4	1,6	1,5	2,6	2,8	2,6	2,1	1,99
23	Запорізьке бюро подорожей та екскурсій	1,6	1,4	1,5	2,3	2,1	2,2	1,9	1,4	1,80
24	Вінницьке бюро подорожей та екскурсій	2,1	2,3	3,2	2,4	3,1	2,6	2,4	1,3	2,43

Джерело: складено та розраховано автором

Кластеризація за формою туристичних підприємств та критерієм інноваційної поведінки представлена в таблиці 3.

Таблиця 4.3 - Кластеризація туристичних підприємств

Кластер	Туроператори (ТО)	Турагентства (ТА)	Бюро подорожей та екскурсій (БПЕ)
Експлеренти	ТОВ «Аккорд-тур», «А.Е.Т. Джоін Ап»	ТА «Щасливий квиток»	-
Віоленти	ТОВ «Тревел профешнл груп», ТОВ «Гез тур», ТОВ «Гамалія», ТОВ «Албіз-тур»,	ТА «Штурвал Плюс», ТА «Океан тур»	Київське бюро подорожей та екскурсій
Патієнти	ПП «Альянс», ТОВ «Туристична компанія «Анекс Тур», ТОВ «Спутнік», ТОВ «Тревелсвіт»	ТА «Поїхали з нами», ТА «Жара», ТК «Штурман»	Вінницьке бюро подорожей та екскурсій
Комутанти	ТОВ «Красін Тур», ТОВ «Парті Тревел»	ТА «Горизонт тур», ТА «Нові горизонти»	Чернігівське бюро подорожей та екскурсій, Запорізьке бюро подорожей та екскурсій

Джерело: складено автором

Туристичні підприємства, які віднесені до категорії експлерентів, це лише туроператори (ТОВ «Аккорд тур» (3,41 бал), «А.Е.Т. Джоін ап» (3,44 балів)) та одне турагентство (ТА «Щасливий квиток» - 3,53 балів); до категорії віолентів віднесені як туроператори (ТОВ «Тревел профешнл груп» (3,13 балів), ТОВ «Гамалія» (3,1 балів), ТОВ «Тез тур» (3,38 балів), ТОВ «Албіз-тур» (3,21 балів)) так і турагентства ТА «Море турів» (3,03 балів) та ТА «Океан тур» (3,03 балів), а також Київське бюро подорожей та екскурсій (3,05 балів). До категорії патієнтів потрапили: туроператори ПП «Альянс» (2,88 балів), ТОВ «Туристична компанія «Анекс Тур» (2,83 балів), ТОВ «Феєрія» (2,98 балів), ТОВ «Тревелсвіт» (2,96 балі), турагентства ТА «Поїхали з нами» (2,31 балів), ТА «Жара» (2,24 бали), ТК «Штурман» (2,8 балів) і Вінницьке бюро подорожей та екскурсій (2,43 балів). До категорії комутанти віднесені: туроператори ТОВ «Пегас туристик» (2,24 балів), ТОВ «Корал тревел» (2,28 балів); турагентства ТА «Горизонт тур» 2,09 балів, ТА «Нові горизонти» (2,29 балів) та Чернігівське бюро подорожей та екскурсій (1,99 балів) і Запорізьке бюро подорожей та екскурсій (1,8 балів). Слід відмітити, що усі розглянуті підприємства є інноваційно орієнтованими туристичним підприємствами, тому що мають досвід і можливості інноваційної активності на ринку.

Інтенсивність розвитку інноваційного потенціалу можливо оцінювати за багатьма видами індексних показників. На підставі проведеного дослідження обрано, як найбільш вагомі, наступні показники: рівень розвитку фінансових ресурсів, рівень розвитку матеріально-технічних ресурсів, рівень розвитку кадрових ресурсів, рівень розвитку інформаційних ресурсів. Ці показники розраховуються як індекси темпів роста витратовіддачі (Ів), рентабельності (Ір), забезпеченості (Із), оновлення (Іо) окремих ресурсних складових. Визначення цих показників за останні 7 років (2011–2017 р.) представлено як середньо геометричні показники: індекс темпів роста фінансових ресурсів (Іфр), індекс темпів роста кадрових ресурсів (Ікр), індекс темпів роста матеріально-технічних ресурсів (Імтр), індекс темпів роста інформаційних ресурсів (Іір); та показники індексів темпів роста за окремими кластерами.

Для виявлення інтенсивності розвитку інноваційного потенціалу на основі аналізу рівня розвитку фінансових, матеріально-технічних, кадрових, інформаційних ресурсів, варто проводити згладжування динамічного ряду. Необхідність згладжування обумовлюється наявністю впливу головних факторів, що формують детерміновану компоненту (тренд) і другорядних показників, що формують залишкову випадкову компоненту. Аналітично формування тренду може бути представлено як:

$$y_t = f(t) + e_t, \quad (4.1)$$

де e_t – випадкові відхилення від тренду;

$f(t)$ – функція тренду.

При вирішенні практичних задач розповсюджені функції:

$$Y(t) = a_t + \sum_{i=1}^p a_i * t^i, \quad (4.2)$$

$$Y(T) = E^{a_0 + \sum_{i=1}^p a_i t^i}, \quad (4.3)$$

Рівняння (4.2) – поліном ступеня p , рівняння (4.3) – експонента в ступені полінома. Рекомендується використовувати поліноми не вище 4 ступеня, тому як застосування більш високих ступенів будуть відображати випадкову компоненту, що суперечить змісту тенденцій.

Проведені дослідження стали підґрунтям використання регресійного аналізу розвитку інноваційного потенціалу туристичних підприємств у визначених кластерах.

На рис. 4.1 – 4.4 графічно представлено показники розвитку фінансових ресурсів підприємств, що досліджуються, за окремими кластерами.

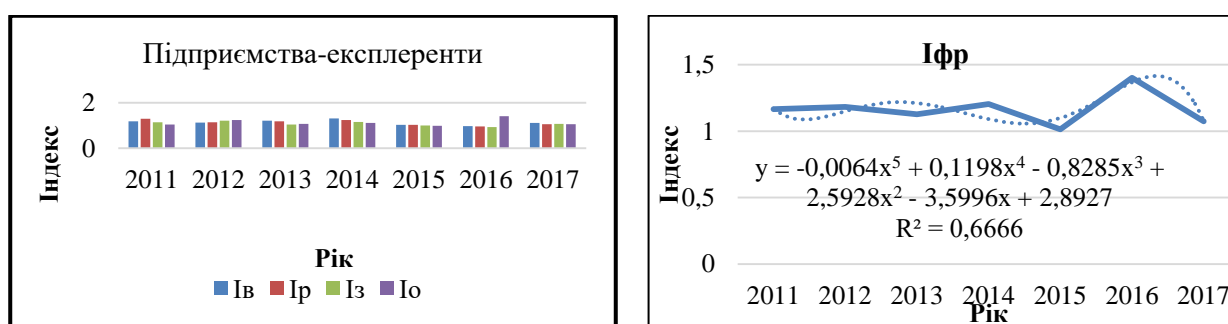

Рисунок 4.1 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку фінансових ресурсів підприємств-експлерентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Крива регресії графічно представляє аналітичне співвідношення розвитку фінансових ресурсів, як складової інноваційного потенціалу підприємств. Коефіцієнт детермінації підприємств-експлерентів склав 0,666, що за шкалою Чеддока (табл. 4), відповідає помірному зв'язку.

Таблиця 4.4 - Сили зв'язку коефіцієнтів кореляції за шкалою Чеддока [16]

Значення	Інтерпритація
від 0 до 0,3	дуже слабка
від 0,3 до 0,5	слабка
від 0,5 до 0,7	помірна
від 0,7 до 0,9	сильна
від 0,9 до 1	дуже сильна

Відповідно до коефіцієнту детермінації (більше 50%), рівняння регресії вважається адекватним, це означає що отримані аналітичні залежності можуть бути рекомендовані до імплементації при прийнятті рішення щодо розвитку інноваційного потенціалу.

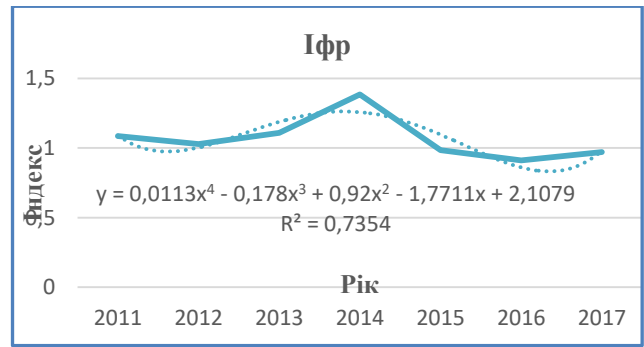
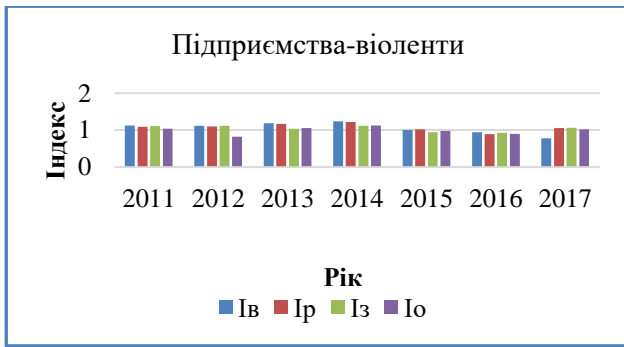

Рисунок 4.2 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку фінансових ресурсів підприємств-віолентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-віолентів коефіцієнт детермінації склав 0,7354, тобто зв'язок по шкалі Чеддока є високий і отримане рівняння регресії є адекватним.

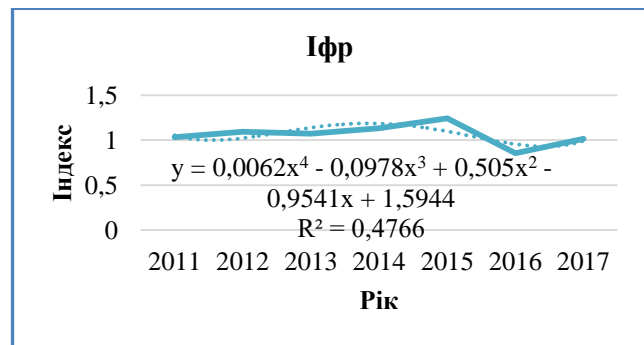
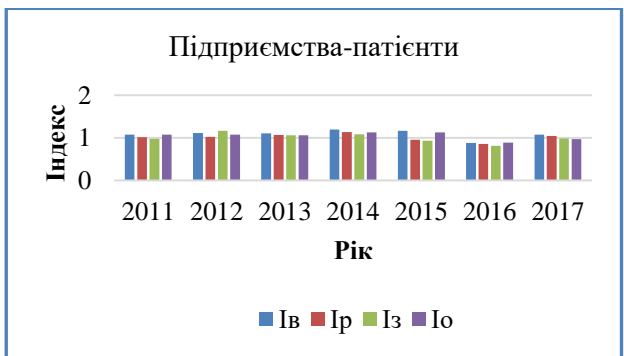

Рисунок 4.3 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку фінансових ресурсів підприємств-патієнтів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-патієнтів коефіцієнт детермінації склав 0,4766, тобто зв'язок є недостатньо тісним (за шкалою Чеддека). Слід зауважити, що більш високий ступінь полінома може забезпечити «більш високий рівень адекватності», але на формування тренду в цьому випадку будуть впливати ряд випадкових факторів, це унеможливить адекватність регресійного рівняння.

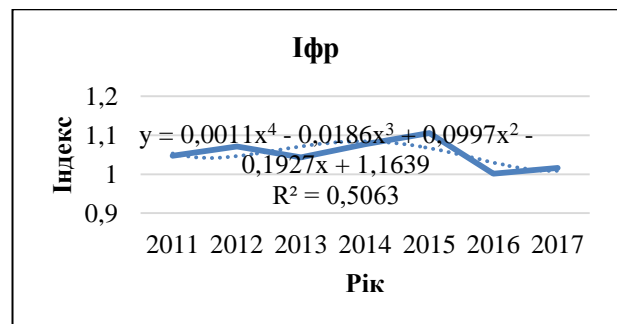
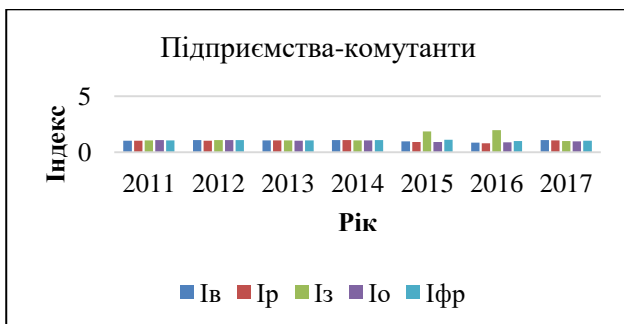

Рисунок 4.4 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку фінансових ресурсів підприємств-комутантів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Апроксимація полінома фінансових ресурсів підприємств-комутантів свідчить про формування регресійного рівняння з достатньою ступеню адекватністю R більше 50%.

Трендово-регресійний аналіз розвитку кадрових ресурсів (Ікр), як складової інноваційного потенціалу, проведений на основі індексів: витратовіддачі (Ів), рентабельності (Ір), забезпеченості (Із), оновлення (Іо), представлений на рис. 4.5 – 4.8.

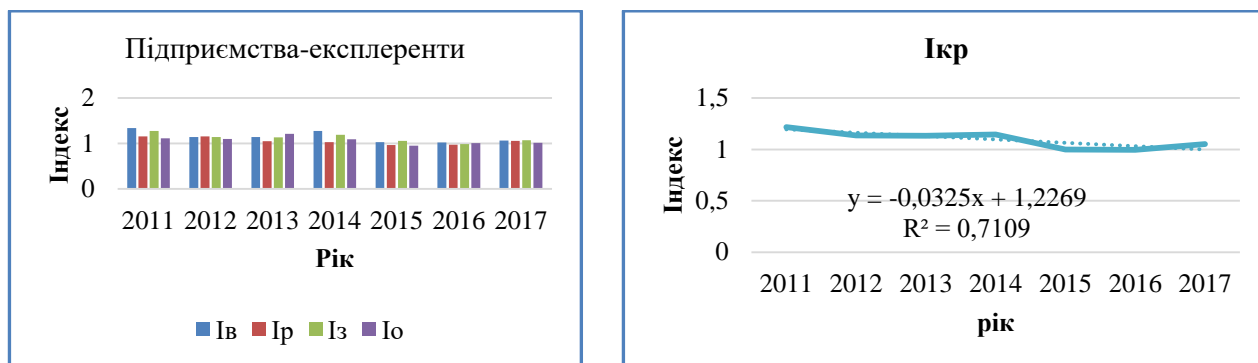

Рисунок 4.5 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку кадрових ресурсів підприємств-експлерентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-експлерентів коефіцієнт детермінації склав 0,7109, це свідчить про високий взаємозв'язок (за шкалою Чеддока) та адекватність відповідно побудованого трендового рівняння регресії.

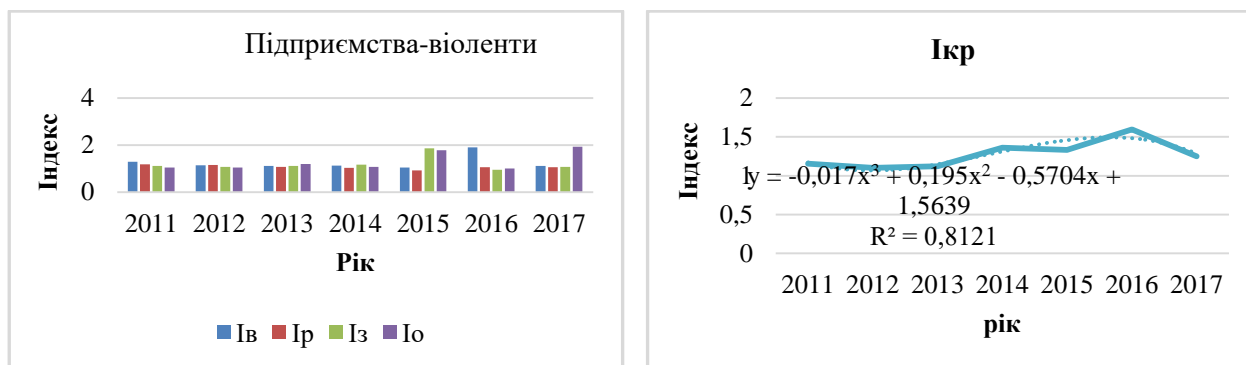

Рисунок 4.6 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку кадрових ресурсів підприємств-віолентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-віолентів розраховано коефіцієнт детермінації – 0,8121, що згідно шкали Чеддока означає високий ступінь зв'язку, це дає підстави для рекомендації використання одержаного рівняння регресії при вирішенні поставлених завдань.

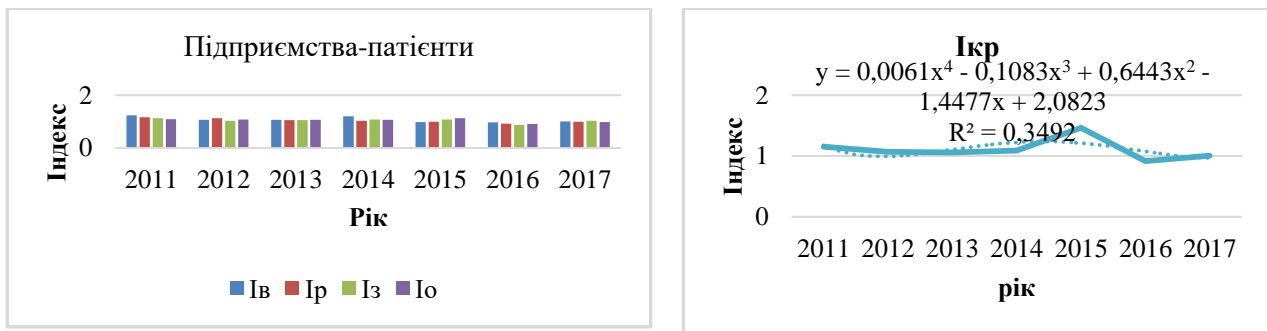

Рисунок 4.7 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку кадрових ресурсів підприємств-патієнтів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-патієнтів коефіцієнт детермінації запропонованої аналітичної залежності складає 0,5492, що характеризується як помірний зв'язок (за шкалою Чеддока). Як показує практичний досвід збільшення ступеню поліноми у даному випадку є недоречним.

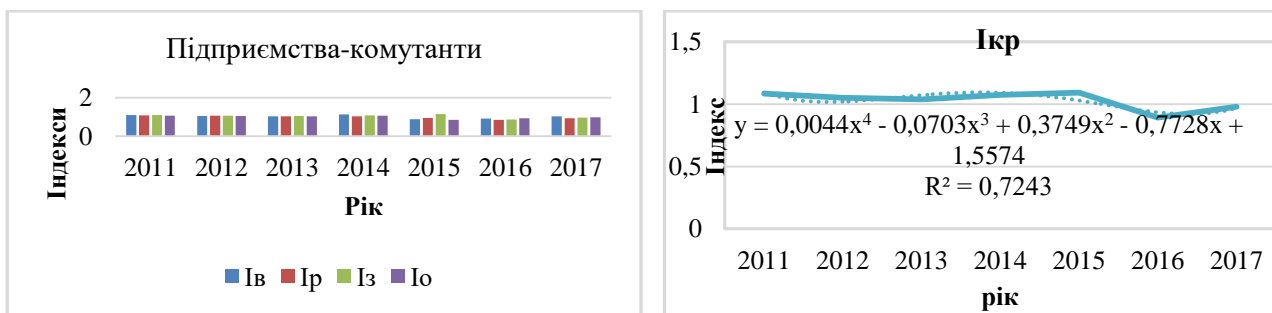

Рисунок 4.8 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку кадрових ресурсів підприємств-комутантів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-комутантів коефіцієнт детермінації склав 0,7243 – ступень зв'язку високий, що може свідчити про адекватність отриманого регресійного рівняння.

Далі зупинимося на результатах трендово-регресійного аналізу розвитку матеріально-технічних ресурсів (Iкр), як складової інноваційного потенціалу, які представлені на рис. 9 – 12.

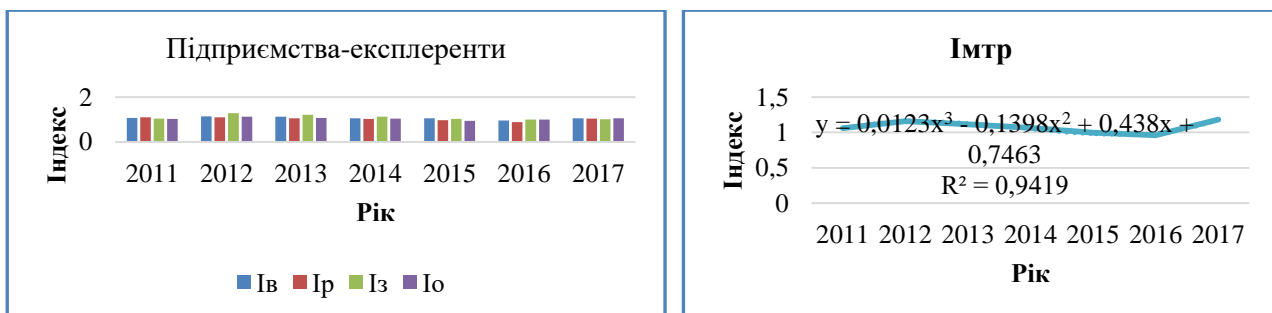

Рисунок 4.9 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку матеріально-технічних ресурсів підприємств-експлерентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-експлерентів коефіцієнт детермінації складає 0,9419, що означає високу ступень взаємозв'язку, тобто отримане трендове регресійне рівняння може бути використане при вирішенні задач аналізу і прогнозування матеріально-технічної складової інноваційного потенціалу.

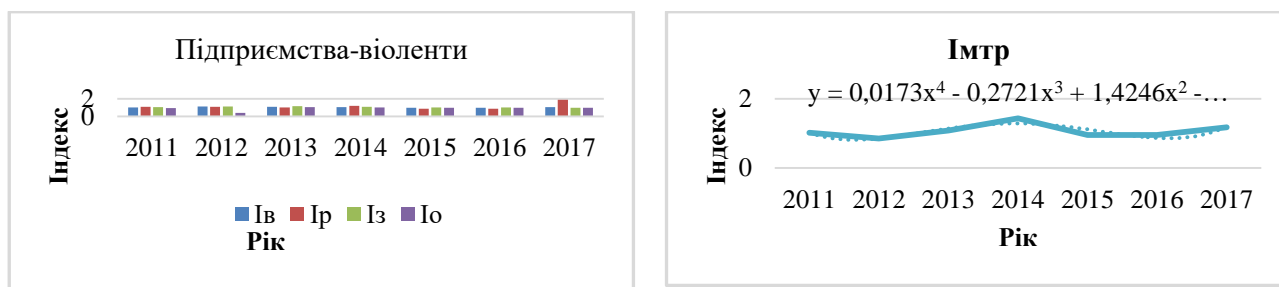

Рисунок 4.10 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку матеріально-технічних ресурсів підприємств-віолентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Підприємства-віоленти мають показник коефіцієнта детермінації 0,7279, за шкалою Чеддока це означає високу ступень взаємозв'язку і відповідну адекватність отриманого трендово-регресійного рівняння.

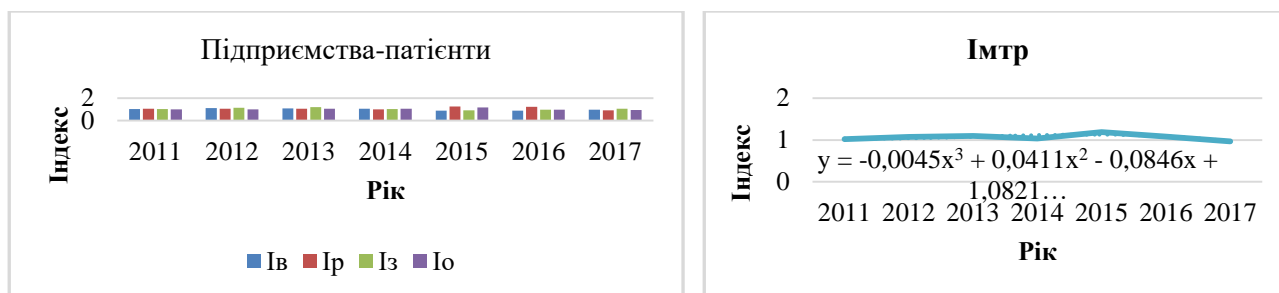

Рисунок 4.11 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку матеріально-технічних ресурсів підприємств-патієнтів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Підприємства-патієнти мають показник коефіцієнта детермінації 0,591, це помітний взаємозв'язок, т.к. коефіцієнт детермінації більше 50%, трендове рівняння регресії може бути використано в тому разі, якщо не потребується їх «високого ступеню адекватності» (за критерієм Фішера).

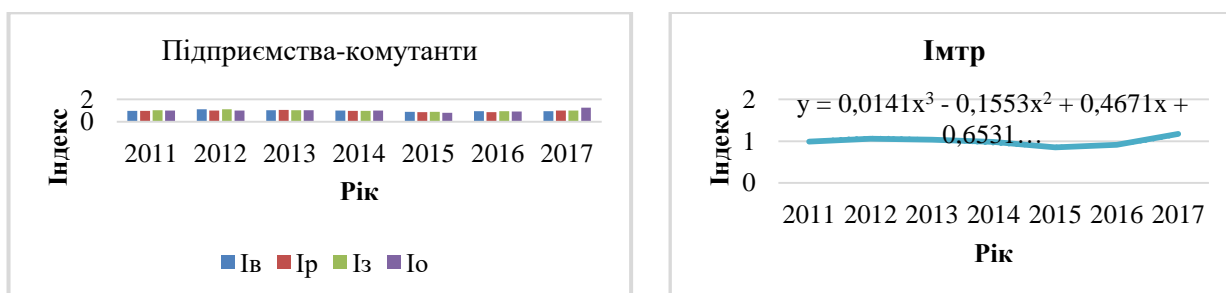

Рисунок 4.12 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку матеріально-технічних ресурсів підприємств-комутантів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-комутантів визначено коефіцієнт детермінації як 0,9607, це означає високий ступень взаємозв'язку (за шкалою Чеддока), має місце відповідна адекватність трендово-регресійного рівняння та пропозиції щодо практики використання запропонованого аналітичного співвідношення.

Регресійний аналіз розвитку інформаційних ресурсів (Ір), представлений на рис. 4.13 – 4.16.

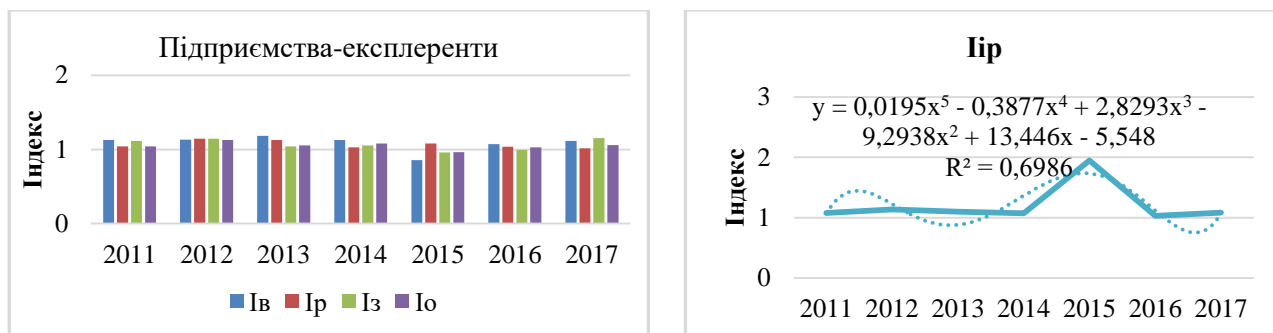

Рисунок 4.13 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку інформаційних ресурсів підприємств-експлерентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Розвиток інформаційних ресурсів підприємств-експлерентів характеризується показником коефіцієнта детермінації 0,6986, це свідчить про помірну ступінь взаємозв'язку, адекватність дотриманого трендово-регресійного рівняння (R більше 50%).

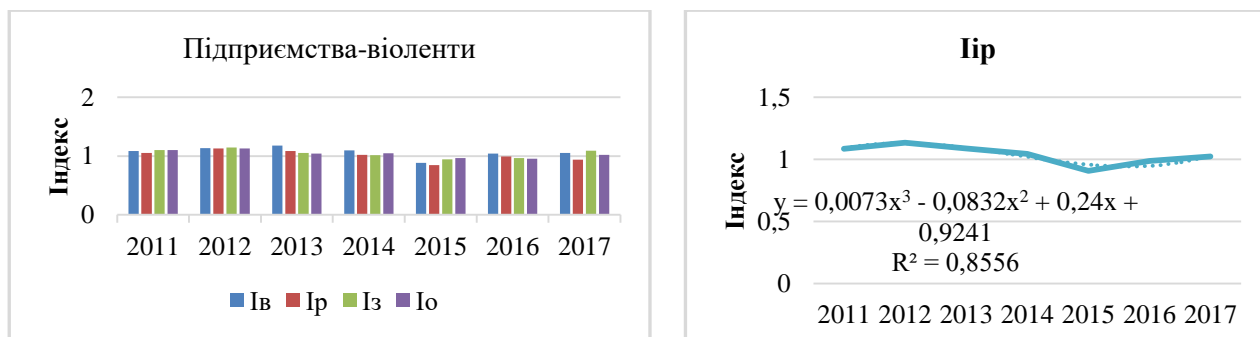

Рисунок 4.14 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку інформаційних ресурсів підприємств-віолентів

Джерело: розраховано та побудовано автором

Для підприємств-віолентів коефіцієнт детермінації розвитку інформаційних ресурсів склав 0,8556, що означає високий ступінь взаємозв'язку і відповідно адекватність отриманого регресійного рівняння.

Для підприємств-патієнтів коефіцієнт детермінації визначений як 0,5082, що згідно шкали Чеддока, означає помірний взаємозв'язок. Отримане аналітичне рівняння може бути використано для підприємств-патієнтів, у випадку, коли інформаційні ресурси мають недостатній вплив на їх розвиток. Трендово-регресійний аналіз підприємств-комутантів показав, що отримане

відповідне рівняння є адекватним (R більше 50%), а ступень взаємозв'язку достатньо високий (за шкалою Чеддока).

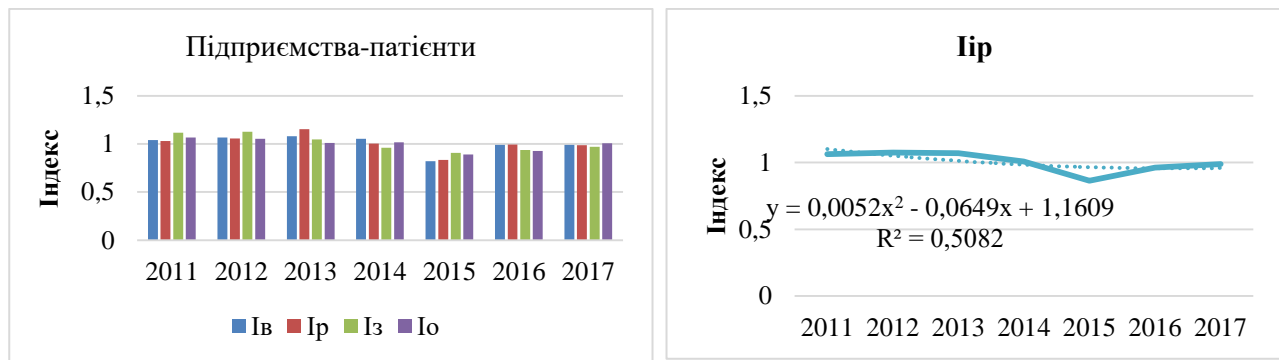

Рисунок 4.15 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку інформаційних ресурсів підприємств-пацієнтів

Джерело: розраховано та побудовано автором

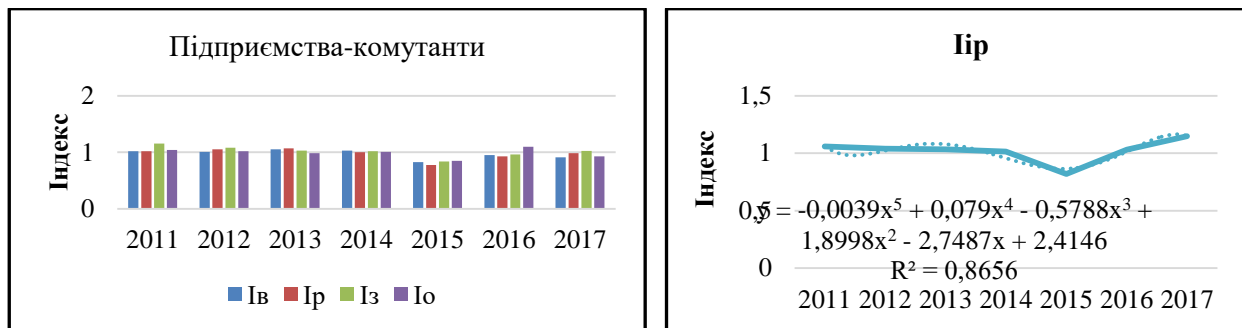

Рисунок 4.16 - Візуалізація трендово-регресійного аналізу розвитку інформаційних ресурсів підприємств-комутантів

Джерело: розраховано та побудовано автором

За результатами трендово-регресійного аналізу можливо означити, що вплив одержаних показників на значення показників розвитку є достатньо обґрунтованим, це підтверджується показниками коефіцієнтів детермінації (отриманими для кожної складової інноваційного потенціалу). Зазначимо, що величина коефіцієнту детермінації в проведених дослідженнях коливається в межах 50-95%, що вказує на наявність оптимуму детермінованості визначених показників: рівня розвитку фінансових ресурсів, рівня розвитку матеріально-технічних ресурсів, рівня розвитку кадрових ресурсів, рівня розвитку інформаційних ресурсів; що забезпечує раціональність для вирішення практичних задач прогнозування розвитку інноваційного потенціалу туристичних підприємств.

Здатність економічної системи своєчасно реагувати на зміни потреб ринку з метою забезпечення її конкурентоспроможності, перш за все, залежить від ступеня розвитку інноваційного потенціалу.

Особливістю інноваційної активності України є значна нерівномірність галузевого використання інноваційного потенціалу. Більшою мірою ця нерівномірність визначається історичною та технологічною специфікою окремої галузі, що в умовах сучасної економіки виступає визначальним

фактором формування інноваційного потенціалу та ефективності його використання і зумовлює можливості та перспективи функціонування підприємств галузі, зокрема, туристичної.

На сучасному етапі туристична галузь відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку України через посилення впливу туризму на всі сфери життя людини, що вимагає від суб'єктів туристичного бізнесу інтеграції до інноваційного простору шляхом розвитку інноваційного потенціалу на туристичних підприємствах.

Все це підкреслює необхідність пошуку шляхів вирішення наукової проблеми щодо розвитку інноваційного потенціалу туристичних підприємств.

Проведений трендово-регресійний аналіз інтенсивності розвитку ресурсної складової інноваційного потенціалу кластерів туристичних підприємств показав динамічний характер розвитку інноваційного потенціалу досліджених підприємств за визначеними кластерами. Отримані результати дають можливість формувати короткострокові та середньострокові тренди розвитку інноваційного потенціалу.

Перспективами подальших наукових розробок має стати конкретизація інформаційного забезпечення прогнозу розвитку інноваційного потенціалу через побудову математичних моделей.

Список використаних джерел

1. Овчинников В.Н. Кетова Н.П. Системодополняющий эффект взаимодействия инновационного потенциала и институциональной среды региона. *Экономика региона*. 2016. Т. 12. Вып. 2. С. 537- 546
2. Макаренко М.В. Оцінка інноваційного потенціалу як інструмент управління інноваційним розвитком регіону. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3. Т. 1. С.62-71. URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>
3. Дегтярьова І.О. Інструменти інноваційного розвитку регіону: зарубіжний та вітчизняний досвід застосування. *Державне управління: теорія та практика: електрон. наук. фах. вид.* 2010. № 1. URL: http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Dutp/2010_1/txts/10diovdz.pdf
4. Коюда П.М., Озерсько Г.В. Інноваційний потенціал залізничного транспорту: сутність, структура та фактори впливу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 43. С.41- 45
5. Буняк Н.М. Інноваційний потенціал регіона: сутність та методика оцінки. *Економіка та держава*. 2011. № 11. С. 38-40
6. Кобрин Л.Й. Діагностика факторів інноваційного розвитку підприємства. *Наукові записки*. 2016. № 1 (52). С. 152- 157
7. Милашовская О.І., Грянило А.В., Удут М.М. Інноваційний потенціал підприємств готельно-ресторанного бізнесу регіону. *Економіка і суспільства*. 2017. Вип. 8. С. 431-435
8. Монастырный Е.А. Инновационный кластер. *Инновации*. 2006. № 2 (89). С.38-43

9. Брітченко І.Г. Кластерний підхід до створення інноваційної інфраструктури країни. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2015. Вип. 2 (4). Ч.1. С. 24-29
10. Фірсова С.М., Чеботар С.В. Основні елементи інноваційного потенціалу. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 3 (25). С. 202-207.
11. Гальчук А.А. Классификация и факторы формирования инновационного потенциала страны. *Экономика и Право*. 2015. № 9-10. С. 41–46.
12. Захаркін О.О. Інноваційна діяльність підприємства: теоретичний аспект. *Проблеми економіки. Економіка та управління підприємствами*. 2013. № 4. С. 274-280
13. Колесніченко В.Ф. Інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук. спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Харків, 2006. 19 с.
14. Маловичко С.В. Електронна торгівля: теоретичні основи, механізм управління та стратегії розвитку: монографія. Кривий Ріг: Вид. Окта-принт, 2015. 400 с.
15. Стадник В. В., Йохна М. А. Інноваційний менеджмент: навч. посібник. Київ : Академвидав, 2006. 463 с.
16. Акулова Н.Г., Урусов А.С. Сущность и структура инновационного потенциала предприятия в системе антикризисного управления. *Мир (Модернизация. Инновации. Развитие)*. 2014. №5(2(18)). С. 86- 90.

РОЗДІЛ 5

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПОРТФЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. ПРОГНОЗУВАННЯ ВПЛИВОВИХ ФАКТОРІВ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ПОРТФЕЛЮ СОЦІАЛЬНО ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Особливості розвитку та сучасний стан інвестиційно-інноваційної діяльності національних підприємств потребують удосконалення системи управління нею, зокрема у напрямку розширення застосування економіко-математичних моделей і методів аналізу та підтримки управлінських рішень при оптимізації управління інвестиційно-інноваційним портфелем підприємства

Зважаючи на існуючі види інвестиційної діяльності, для якої характерна висока ступінь єдності та взаємопов'язаності інвестиційних та кредитних процесів, наявність методів та моделей об'єднаного управління інвестиційно-кредитним портфелем СЕС має важливе значення в сучасних економічних умовах України. Проте більшість класичних теорій та сучасних розробок зосереджуються на одному з розглянутих способів реалізації інвестиційної діяльності.

Докладний аналіз інвестиційних процесів проведено у працях Д. Йоргенсона, Дж. М. Кейнса, Л. Койка, В. Міта, І. Фішера. В Україні ця проблема розробляється багатьма вітчизняними вченими, про що свідчать роботи В.П. Александрової, О.М. Алімова, О.І. Амоші, М.С. Герасимчука, М.П. Денисенка, С.І. Дорогунцова, М.І. Іванова, М.Ю. Коденської, І.І. Лукінова, Л.В. Левковської, О.М. Паламарчука, А.А. Пересади, С.Ф. Покропивного, А.І. Сухорукова, А.В. Череп, Д.М. Черваньова, М.Г. Чумаченка, Г.А. Швиданенка, В.Я. Шевчука.

Теоретичні засади інвестиційно-інноваційної діяльності та рекомендації щодо формування системи її фінансового забезпечення розроблялися у наукових працях: Й. Шумпетера, В. Зомбарта, В. Мічерліха, М. Туган-Барановського, А. Шпідгоффа, М. Кондратьєва, С. Кузнеця, Г. Менша, М. Калецькі, В. Хартмана, Б. Твісса, Х. Хауштайна, П. Друкера, Х. Барнета, Є. Вітте, Р. Солоу, Е. Денісона, Р. Менселла, Ф. Махлупа, Х. Фрімена, Л. Соті, С. Глазьєва, Ю. Яковця, Р. Фатхутдинова.

Стосовно досліджень у сфері моделювання, більше всього робіт присвячено розробці методів управління реальним інвестиційним проектом, серед яких вітчизняними авторами розроблено досить багато адаптованих підходів, що враховують особливості українського інвестиційного ринку та його специфіку; значна кількість досліджень проводиться стосовно моделювання та оптимізації діяльності з цінними паперами, окремо розглядаються питання банківського кредитування, не враховуючи при цьому інвестиційної специфіки значної кількості банківських кредитів та взаємозв'язок сутності інвестиційних кредитів з іншими формами інвестування, зокрема в цінні папери. У рамках цієї теорії відбувається критична переоцінка основних припущень теорії інвестицій, фундаторами якої були Г. Марковіц та В. Шарп.

З визначених зауважень випливає необхідність у створенні комплексної, агрегатної моделі інвестиційної діяльності, що об'єднувала б у собі всі її основні аспекти, в тому числі, інвестиційне кредитування – для банківської сфери та інноваційний аспект інвестиційної діяльності – для підприємств, та вирішувала б проблему інтегрування всіх складових у інвестиційний портфель, що забезпечував би єдиний підхід до оцінки інвестиційних активів.

Ще однією проблемою в сфері розробки моделі інвестиційного портфелю є не достатньо докладний підхід до визначення інвестиційного ризику, який дозволяє оцінити його середнє значення, нівелюючи граничні відхилення значення прибутковості, неприпустимі для СЕС.

Актуальність наведених проблем та потреба в розробці ефективних моделей та методів управління інвестиційною діяльністю СЕС обумовили вибір теми дисертаційного дослідження, його ціль та задачі.

Інвестиційні процеси є одними із визначальних фінансово-економічних процесів розвитку економіки. Своєчасне залучення інвестиційних ресурсів в достатніх об'ємах та їх раціональне використання дозволяє розширювати об'єми виробництва, впроваджувати новітні технології та підвищувати якість продукції. Задача оптимізації інвестиційних процесів виникає в умовах економіки різних рівнів розвитку, однак вона є особливо актуальною для процесів економіки, що характеризуються високою динамікою протікання фінансово-економічних процесів, наявністю невизначеностей структурного, параметричного та статистичного характеру, впливом різнорідних збурень, недосконалістю законодавства і т.п. Перераховані особливості вимагають виконання глибокого аналізу процесів, що відбуваються, побудови адекватних математичних моделей і застосування оптимізаційних процедур для поліпшення якості прийняття рішень [1].

Інновації, складаючи окремий сегмент інвестиційного ринку і будучи його об'єктом, нерозривно пов'язані з інвестиціями, бо капіталовкладення без інновацій не мають сенсу, оскільки відтворювати ресурсозатратне застаріле обладнання, що не користується попитом немає рації [2].

Оптимізація – процес надання будь-чому найвигідніших характеристик, співвідношень (наприклад, оптимізація виробничих процесів і виробництва). Методи оптимізації поділяються на прямі та ітераційні. Оптимізація полягає в знаходженні найкращого варіанта рішення серед усіх альтернатив. Розрізняють однофакторну та багатфакторну оптимізацію, окремими випадком якої є двохфакторна оптимізація.

Одним з ключових питань багатфакторної оптимізації інвестиційного портфелю підприємства є вибір системи оптимізаційних критеріїв.

Зміст критеріальної бази необхідно підпорядкувати вимогам формування портфелю інвестицій, раціонального за обсягами, маркетинговою привабливістю, джерелами фінансування та ефективно його втілити. При цьому в якості вимог, що мають перетворитись в розрахункові критерії моделі, слід прийняти вимогу оптимізації обсягу та структури податків організації-інвестора, забезпечення раціональної структури джерел фінансування [3].

Вимоги до економіко-математичних моделей та методів оптимізації розвитку техніко-економічних систем полягають у тому, що відповідні алгоритми повинні дозволяти: визначення комплексу станів, найбільш доцільних для даних конкретних умов; визначення економічно найбільш доцільної послідовності станів та термінів їх здійснення; можливість оцінки варіантів, близьких до оптимального за значенням критерію [4].

Для сукупного моделювання інвестиційного портфелю необхідно розглянути його основні складові та напрямки взаємодії між ними.

На рис. 5.1 наведено запропонований алгоритм оптимізації інвестиційного портфелю підприємства з точки зору ресурсного підходу.

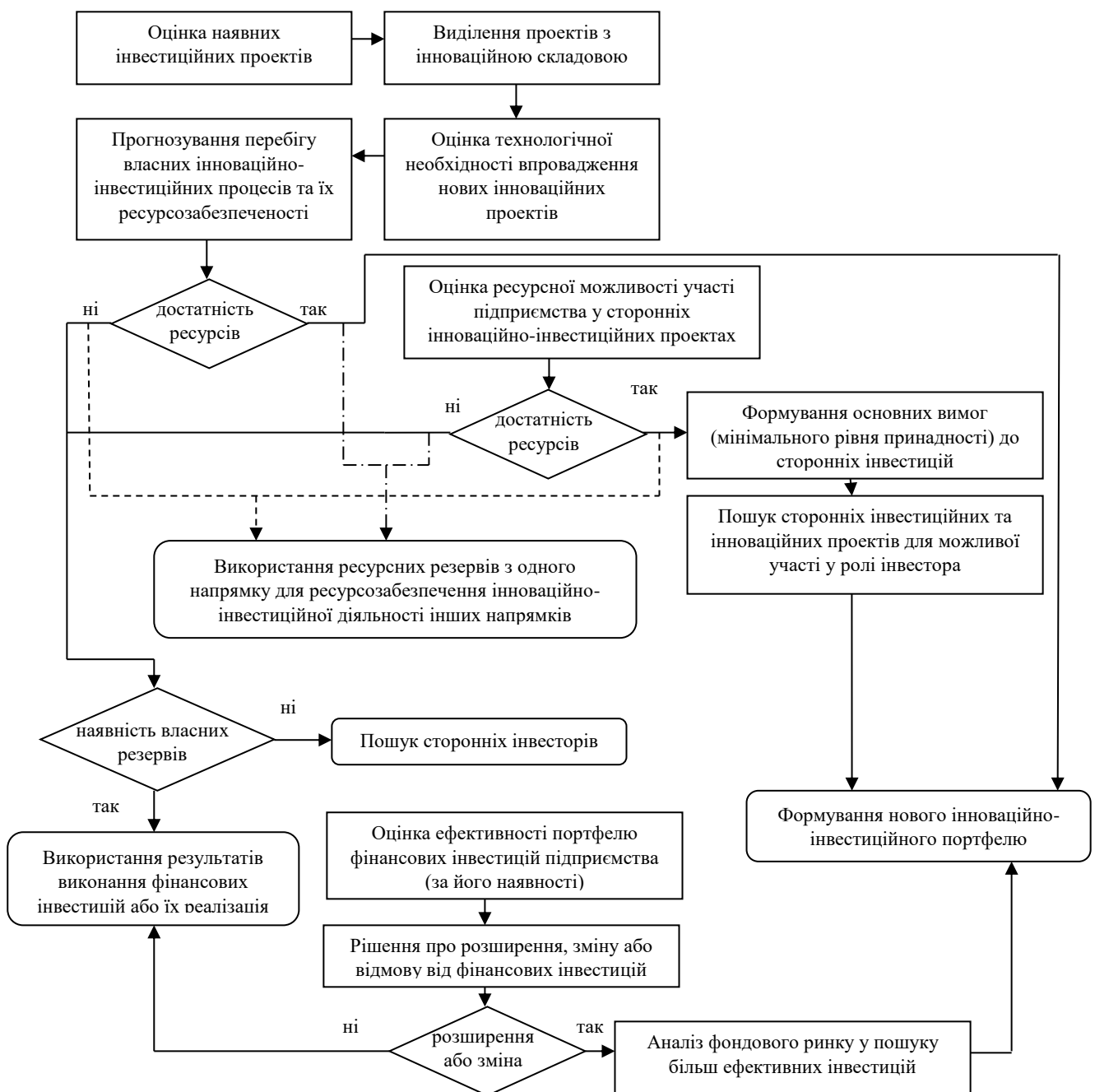

Рисунок 5.1 – Алгоритм оптимізації інвестиційного портфелю підприємства з точки зору ресурсного підходу

Перший блок представляє собою частку інвестиційного портфелю підприємства, що відображає перебіг виконання підприємством власних інвестиційних проектів.

Другий блок представляє собою частку інвестиційного портфелю підприємства, яка відображає участь підприємства у сторонніх інноваційних та інвестиційних проектах.

Третій блок представляє собою частку інвестиційного портфелю підприємства, реалізовану у фінансових інвестиційних інструментах, тобто у акціях та облігаціях сторонніх підприємств.

Отже, було розглянуто основні напрямки багатофакторного моделювання інвестиційного портфелю СЕС та алгоритм оптимізації інвестиційного портфелю СЕС з точки зору ресурсного підходу.

Визначена постановка задачі оптимізації інвестиційного портфелю СЕС може представляти собою задачу стохастичного програмування. Очевидно, що вибір методів рішення цієї задачі залежить від додаткових припущень, які її конкретизують, а кінцевий результат від: початкової структури портфелю; суми вкладеного капіталу, бажань та переваг інвестора; сукупності інвестиційних інструментів, які аналізуються; очікуваної дохідності по кожному інструменту.

Методи вирішення задачі розміщення коштів на інвестиційному ринку залежать від обраної банком стратегії управління, від ставлення інвестора до ризику, а також від припущень відносно функції щільності розподілення випадкових величин дохідності відібраних інструментів. При використанні пасивної стратегії управління інвестор створює оптимальний портфель, структура якого не змінюється з плином часу. За умов нормального розподілення задача зводиться до класичної задачі Марковиця та вирішується методом множників Лагранжа. Якщо ж визначити функцію розподілення немає можливості, що найчастіше і трапляється, тоді задача може вирішуватися методами схоластичного та динамічного програмування.

В цілому можна виділити наступні етапи: збір та аналіз ринкової інформації, прогнозування майбутнього стану компаній-емітентів та вартості цінних паперів, оцінка реальності запропонованих інвестиційних проектів, визначення характеристик інвестиційних інструментів, визначення характеристик інвестиційного портфелю, та інше.

В традиційному розумінні сутність оптимізації інвестиційного портфелю полягає у визначенні видів та кількості певних інвестиційних інструментів, що забезпечуватиме оптимальне співвідношення між ризиком та інфляцією. Тобто розглядаються існуючі інвестиційні інструменти на предмет їх оптимальної комбінації. Але якщо розглянути рішення цієї задачі протягом тривалого часу, то можна зробити висновок щодо іншого аспекту її звучання. Адже банк не перевіряє кожного разу весь ринок на предмет визначення саме зараз оптимального відношення і не виконує щоразу заміну своїх активів на більш ефективні. Адже і придбання і продаж інвестиційних активів пов'язані з певними витратами.

На рис. 5.2. наведено алгоритм формування інвестиційного портфелю СЕС.

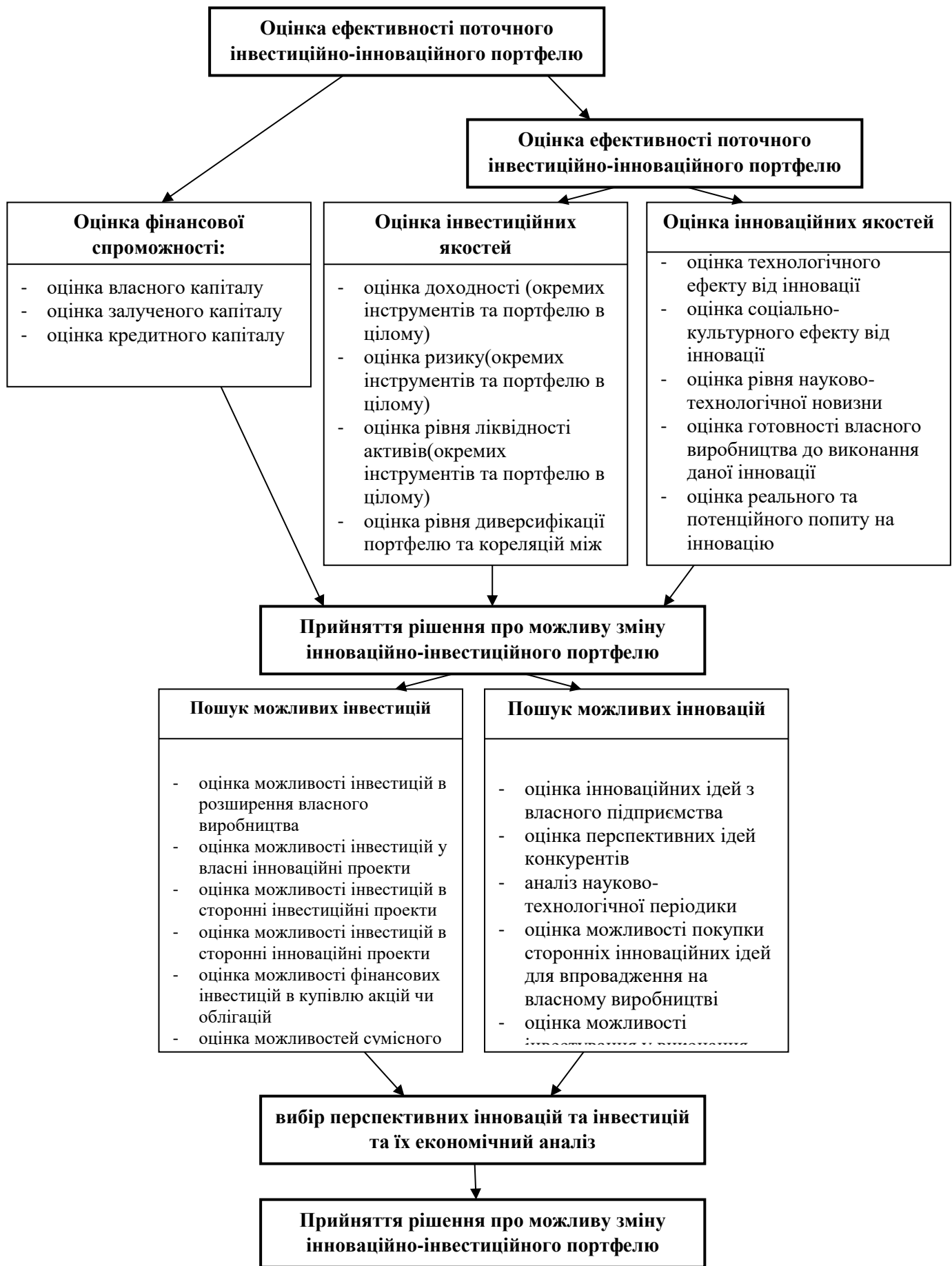

Рисунок 5.2 – Алгоритм формування інвестиційного портфелю СЕС

Таким чином, можна виділити наступні задачі, що повинні вирішуватися оптимізаційною моделлю інвестиційного портфелю СЕС(по рівню складності):

- 1) відповідь на питання про доцільність включення нового інвестиційного інструменту у портфель;
- 2) аналіз існуючого портфелю зі зміною ринкових показників, та визначення інструментів, що негативно впливають на загальну ефективність інвестиційного портфелю;
- 3) урахування існуючих ринкових інструментів та потенційних кредитів і побудова моделі ідеального інвестиційного портфелю.

В процесі дослідження інвестиційного портфелю були визначені такі його характеристики, на які можуть бути накладені обмеження: доходність, ризик(вектор втрат; економічний коефіцієнт, галузевий коефіцієнт, вектор портфельного коефіцієнту диверсифікації), ліквідність (вектор ліквідності, середній термін реінвестування, середні втрати реінвестування). Визначимо мінімальні та максимальні значення, що їх може приймати відповідний показник, результати наведено у табл.5.1

Таблиця 5.1 – Характеристика крайових значень параметрів портфелю

Назва показника		Позначення	Одиниця виміру	Мінімальне значення	Максимальне значення
доходність		$m_{портф}$	%	0	100
ризик	вектор втрат	$\delta_{портф} = \{P_i, \delta_{i,портф}\}$	%	{0,0}	{1,100}
	економічний коефіцієнт	$\rho_{портф}$	д.о.	0	1
	галузевий коефіцієнт	$\gamma_{портф}$	д.о.	0	1
	вектор коефіцієнту диверсифікації	$\phi_{портф} = \{\phi_j, h_{портф}\}$	-	-1	1
ліквідність	вектор ліквідності	$\{\tau_0^j, x_\tau^j\}$	{дні, доля портфелю}	{1,0}	{30,1}
	середній термін реінвестування	$\bar{\tau}_{портф}$	дні	1	-
	середні втрати реінвестування	$\bar{\lambda}_{портф}$	%	0	100

Джерело: розроблено автором

«Складність завдання визначення найкращого варіанту інвестування полягає у тому, що ані ймовірнісні розподіли значень майбутніх доходів за варіантами інвестування ані функцію корисності не можна вважати відомими з абсолютною точністю»[5]. Для вирішення цієї проблеми по кожному з показників, що наведені в табл.2.2, можна визначити умовні рівні принадності, що вказують переваги банку-інвестору по відношенню до відповідного критерію. На практиці кожен банк може визначати необхідну кількість рівнів

оцінки принадності, в базовому варіанті пропонується виділення семи рівнів: “ідеальний рівень”, “оптимальний рівень”, покращений рівень”, “базовий рівень”, “погіршений рівень”, “критичний рівень”, “непридатний рівень”.

Специфікою визначуваних рівнів по кожному з показників є те, що покращання значення будь-якого показника в межах одного рівня не може бути важливішим за погіршення будь-якого іншого показника, що спричиняє перехід його значення на рівень нижче.

Практичне числове визначення меж кожного рівня відбувається за принципами побудови функції переваг інвестора, зокрема за допомогою побудови функції корисності у вигляді дерева рішень. По векторним характеристикам можна визначити як рівні для кожного вектора, так і оцінювати загальну, усереднену характеристику.

Як бачимо, нижчий рівень являє собою рівень обмежень – визначення значення певних показників, яке банк вважає для себе непридатним. З діаграми видно найнесприятливіший рівень значень по кожному показнику, якому необхідно запобігати. Якщо позначити оцінки рівні за ξ_j^i , де j – показник, i – рівень обмеження, то обмеження першого критичного рівня можна записати у вигляді системи:

$$\left\{ \begin{array}{l} m_{портф} \geq \xi_m^1 \\ \delta_{портф} \leq \xi_\delta^1 \\ \gamma_{портф} \geq \xi_\gamma^1 \\ \wp_{портф} \geq \xi_\wp^1 \\ \phi_{портф} \leq \xi_\phi^1 \\ x_\tau^j \begin{cases} \leq \xi_x^1, \text{ если } \tau_0^j \geq \xi_\tau^1 \\ \geq \xi_x^1, \text{ если } \tau_0^j \leq \xi_\tau^1 \end{cases} \\ \bar{\lambda}_{портф} \leq \xi_\lambda^1 \\ \bar{\tau}_{портф} \leq \xi_\tau^1 \end{array} \right. , \quad (5.1)$$

Для кожної з векторних характеристик можна визначати обмеження не тільки на середнє значення, а й на кожний елемент вектора. Це зауваження стосується вектору ризиків та значень коефіцієнту диверсифікації.

Перейдемо до розгляду практичного алгоритму проведення розрахунків по моделі інвестиційного портфелю СЕС.

При визначені достатньо великої кількості рівнів можна отримати рішення на базі використання тільки перших двох умов, але сам процес визначення багаторівневої структури рівнів в такому випадку стає занадто складним.

Загальний вигляд оптимізаційного алгоритму наведено на рис. 5.3.

Для прискорення пошуку початкова оптимізація виконується на досить значному шагу варіації даних, а детальніший пошук з меншим шагом ведеться в областях значень x_i , де були визначені базові рішення.

На першому рівні перевіряється переважність нового інструменту хоча б по одному з інвестиційних критеріїв. На другому рівні порівнюється можлива вигода від зміни інвестиційного портфелю та витрати на проведення цієї зміни. На третьому рівні перевіряється, щоб у результаті зміни інвестиційного портфелю жоден з критеріїв не отримав значення, на рівень нижче, ніж було у попередньому варіанті. На четвертому рівні перевіряється, чи перебільшує сума позитивних змін в рамках одного рівня принадності суму негативних змін. Якщо виконуються всі ці умови, то видається рекомендація до зміни інвестиційного портфелю СЕС.

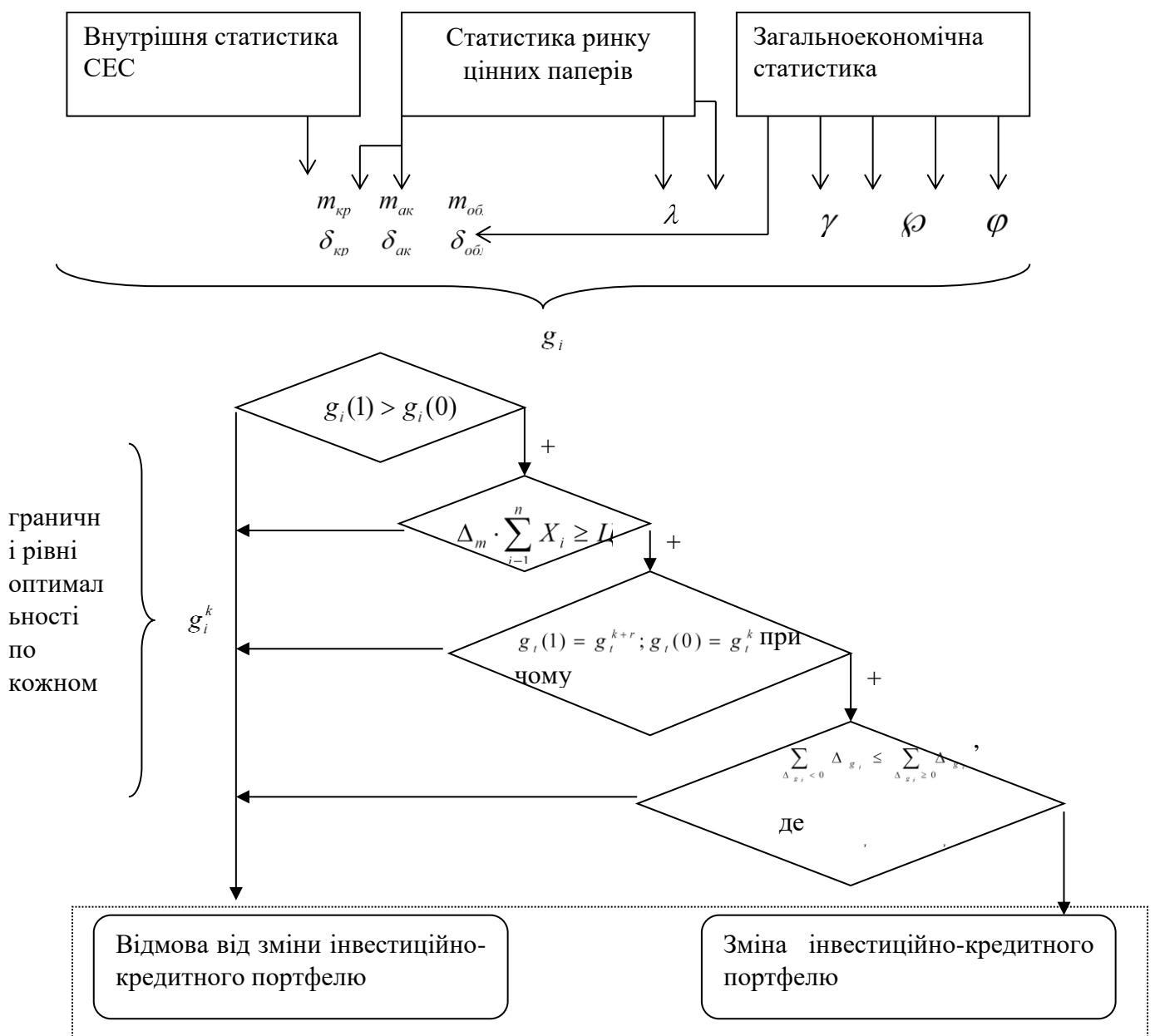

Рисунок 5.3 – Загальний вигляд алгоритму оптимізації інвестиційного портфелю СЕС

Перед початком оптимізації необхідно визначити загальний обсяг інвестиційного портфелю та перерахувати відомі абсолютні значення X_i та їх обмеження у відносні x_i із відповідною зміною визначених обмежень.

Під час оперативного управління портфелем застосовуються методи прогнозування стаціонарних рядів для прогнозування ряду різниць задля визначення оптимального часу реінвестування на обмежених проміжках часу.

Для визначення модельної доходності на майбутньої періоди можливо обчислення доходності на кожний з майбутніх періодів та винайдення середньої між ними. В такому разі доходність буде відображати не прогнозу доходність, що враховує плановий термін реінвестування, а середню доходність по періоду до планового реінвестування. Якщо в результаті визначення ряду середніх отриманий ряд має стаціонарний характер, то це свідчить про можливість класичного обчислення доходності без використання елементу прогнозу.

В загальному випадку вибір моделі прогнозування виконується за допомогою відповідних програмних засобів шляхом оцінки та порівняння розрахованих за допомогою програмного продукту критеріїв ефективності прогнозування. і значною мірою спирається на наявні у банку, що використовує пропонувану модель інвестиційного портфелю СЕС, програмних пакетів, призначених для прогнозування динамічних рядів.

Для оцінки помилки прогнозування доцільно використовувати той же проміжок часу, що обрано у якості періоду інвестування. При побудові прогнозу моделі не використовуються дані, що передували теперішньому часу на визначений проміжок інвестування, після чого будується прогноз на визначений інтервал i , порівнюючи його з фактичними значеннями саме не використаного при побудові прогнозу моделі періоду, отримуємо похибку (або при необхідності, вектор вірогідності похибки) прогнозу, яка в подальшому використовується згідно з визначеною моделлю інвестиційного портфелю СЕС при розрахунку ризику інвестиційних інструментів.

Для оцінки помилки прогнозування доцільно використовувати той же проміжок часу, що обрано у якості періоду інвестування. При побудові прогнозу моделі не використовуються дані, що передували теперішньому часу на визначений проміжок інвестування, після чого будується прогноз на визначений інтервал i , порівнюючи його з фактичними значеннями саме не використаного при побудові прогнозу моделі періоду, отримуємо похибку (або при необхідності, вектор вірогідності похибки) прогнозу, яка в подальшому використовується згідно з визначеною моделлю інвестиційного портфелю підприємства при розрахунку ризику інвестиційних інструментів.

Для моделювання ефективності інвестиційної діяльності була використана звітність підприємств: ПАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат», ПАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат», ПАТ «Промислово-виробниче підприємство «Кривбасвибухпром», ПАТ «Північний гірничо-збагачувальний комбінат», ПАТ «Криворізький залізорудний комбінат», ПАТ «ЄВРАЗ СУХА БАЛКА», ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат».

Мультиплікативні моделі розроблені на основі алгоритму мультиплікативного прогнозування, запропонованого Марьютою О.М. [6,7] Мультиплікативні моделі – 1 відрізняються застосуванням авторегресивної компоненти – як складової загальної моделі, так і в якості окремих авторегресивних мультиплікативних прогнозних моделей (використовувався поділ досліджуваної змінної на 3, 5 та 7 вхідних змінних)

Мультиплікативні моделі – 2 відрізняють зміненним алгоритмом розрахунку моделі. Зокрема на кожному с етапів не обчислюється співвідношення прогнозного та фактичного показнику, проте у загальній моделі використовується знаходження середнього геометричного значення зі складових мультиплікативної функції.

Практичне застосування побудованих моделей дозволило з'ясувати, що для більшості показників більш точними є прогнозні мультиплікативні моделі, отримані на базі першого алгоритму.

Пропонується шість етапів для побудови трендової циклічної моделі: на першому етапі виділяють період коливання циклів; на другому етапі для кожних циклів знаходяться дельти к першому значенню циклів; на третьому етапі знаходяться середні між циклові значення дельта; на четвертому етапі знаходиться новий x' , як різниця вхідних даних і відповідних між циклових середніх; на п'ятому етапі виконується прогнозування x по авторегресійному принципу; на шостому етапі отриманому прогнозу додається середнє між циклові дельти отриманні в підсумку результат показує прогноз начального показника. У табл. 5.2 наведено порівняння достовірності апроксимації всіх отриманих моделей.

Таблиця 5.2 – Порівняння достовірності апроксимації побудованих моделей

№	Назва моделі	Впливові фактори	Рівняння моделі	Досто-вірність апрокси-мації
1.	Багато-факторна регресія	Всі досліджені фактори	$Y^* = -8117,32 - 1,3 * X_1 + 1,94 * X_2 - 4,2 * X_3 + 2,66 * X_4 + 1,92 * X_5$	0,995
2.	Одно-факторна регресія	X_1 – фінансування інвестицій за рахунок державних коштів	$Y^* = -3196, + 1,4827 * X_1$	0,755
3.	Одно-факторна регресія	X_2 – фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів	$Y^* = 722,90 + 1,517 * X_2$	0,776
4.	Одно-факторна регресія	X_3 – фінансування інвестицій за рахунок банківських кредитів	$Y^* = 1286,7 + 0,358 * X_3$	0,893
5.	Одно-факторна регресія	X_4 – фінансування інвестицій за рахунок власних коштів	$Y^* = -2511, + 0,137 * X_4$	0,913
6.	Одно-факторна регресія	X_5 – фінансування за рахунок інших джерел фінансування	$Y^* = -656,8 + 0,484 * X_5$	0,925

Джерело: розроблено автором

Як бачимо з табл. 5.2, найбільш достовірною є багатофакторна регресія залежності обсягів інвестування у сільське господарство від фінансування інвестицій за рахунок державних коштів, фінансування інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів, фінансування інвестицій за рахунок банківських кредитів, фінансування інвестицій за рахунок власних коштів, фінансування інвестицій за рахунок інших джерел фінансування.

Серед однофакторних моделей найбільш точною є залежність обсягів інвестування у сільське господарство від інших джерел фінансування $Y^* = -656,8 + 0,484 * X_5$, точність якої становить 92,5%, та залежність обсягів інвестування у сільське господарство від фінансування інвестицій за рахунок власних коштів $Y^* = -2511, + 0,137 * X_4$, точність якої становить 91,5%. Також досить точною є отримана регресійна залежність обсягів інвестування у сільське господарство від фінансування інвестицій за рахунок банківських кредитів $Y^* = 1286,7 + 0,358 * X_3$, точність якої становить 89,3%. Інші побудовані регресивні моделі є менш точними та не можуть використовуватися для прогнозування обсягів інвестицій у підприємства сільського господарства.

В результаті проведеного дослідження було з'ясовано що, інвестиційні та інноваційні процеси в Україні досить тісно пов'язані, що говорить про однотипність підходу потенційного інвестора до вибору та оцінки інвестиційних і інноваційних проектів та підтверджує необхідність сукупного управління інвестиційною та інноваційною діяльністю підприємства у межах єдиного інвестиційного портфелю. Визначена тенденція не стосується лише іноземних інвесторів. Обсяг виконаних інвестицій у сільське господарство більше всього залежить від інших джерел фінансування власних коштів підприємства та банківських позик. Залежність інвестицій у сільське господарство від фінансування з державного бюджету та місцевих бюджетів дещо нижча. Від фінансування іноземних інвесторів обсяг виконаних інвестицій у сільське господарство практично не залежить.

Надалі було отримано багатофакторні рівняння регресії для досліджуваних показників:

$$\left\{ \begin{array}{l} Y_1^* = \sqrt[9]{\frac{(1065610 - 25,3X_1) \cdot (825,8 + 60,4X_2) \cdot (6076,1 + 42,0X_3) \cdot (2143,0 + 9,6X_4) \cdot (3115,9 + 3,4X_5) \cdot (4573,4 + 13,1X_6) \cdot (3019,6 + 0,75X_7) \cdot (3007,68 + 3,8X_8) \cdot (1366,4 + 23,5X_9)}{(1181711 - 516,1X_1) \cdot (116326,2 + 1229,8X_2) \cdot (122176,5 + 588,34X_3) \cdot (118243,4 + 195,8X_4) \cdot (119216,4 + 70,0X_5) \cdot (120673,8 + 266,3X_6) \cdot (119120 + 15,5X_7) \cdot (119108,1 + 77,4X_8) \cdot (117466,8 + 479,03X_9)}} \\ Y_2^* = \sqrt[9]{\frac{(1067896 - 36,1X_1) \cdot (311,9 + 85,9X_2) \cdot (836,2 + 59,8X_3) \cdot (4429,1 + 13,7X_4) \cdot (5402,0 + 4,9X_5) \cdot (6859,5 + 7,2X_6) \cdot (5305,7 + 1,1X_7) \cdot (5293,7 + 5,4X_8) \cdot (365,5 + 33,5X_9)}{(1181711 - 516,1X_1) \cdot (116326,2 + 1229,8X_2) \cdot (122176,5 + 588,34X_3) \cdot (118243,4 + 195,8X_4) \cdot (119216,4 + 70,0X_5) \cdot (120673,8 + 266,3X_6) \cdot (119120 + 15,5X_7) \cdot (119108,1 + 77,4X_8) \cdot (117466,8 + 479,03X_9)}} \\ Y_3^* = \sqrt[9]{\frac{(1067896 - 36,1X_1) \cdot (311,9 + 85,9X_2) \cdot (836,2 + 59,8X_3) \cdot (4429,1 + 13,7X_4) \cdot (5402,0 + 4,9X_5) \cdot (6859,5 + 7,2X_6) \cdot (5305,7 + 1,1X_7) \cdot (5293,7 + 5,4X_8) \cdot (365,5 + 33,5X_9)}{(1181711 - 516,1X_1) \cdot (116326,2 + 1229,8X_2) \cdot (122176,5 + 588,34X_3) \cdot (118243,4 + 195,8X_4) \cdot (119216,4 + 70,0X_5) \cdot (120673,8 + 266,3X_6) \cdot (119120 + 15,5X_7) \cdot (119108,1 + 77,4X_8) \cdot (117466,8 + 479,03X_9)}} \end{array} \right. \quad (5.2)$$

За отриманими багатofакторними моделями було виконано прогнозування основних результуючих показників – очікуване фінансування інновацій, очікуване фінансування інвестицій та очікуваний обсяг інвестицій у сільське господарство.

Автором було запропоновано шість регресійних моделей (одна багатofакторна та п'ять однофакторних), які в можуть використовуватися для прогнозування обсягів інвестицій у сільське господарство, та оцінено рівень достовірності апроксимації кожної з моделей. Найкращою виявилася багатofакторна модель, точність якої становить 99,5%.

Отже було виконано дослідження та економіко-математичне моделювання динаміки інвестиційних та інноваційних процесів у сільському господарстві та з'ясовано, що сільське господарство є галуззю, інвестиції в яку нині найшвидше розвиваються в Україні. Воно є однією з галузей, яка отримує досить незначну частку загальних інвестицій, проте і обсяги, і частка інвестицій швидко зростають, сільське господарство за останні шість років займає другу позицію по швидкості зростання обсягів інвестицій.

Було розглянуто результати авторегресивного мультиплікативного моделювання впливових змінних та багатofакторне моделювання показників інвестиційної та інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, побудовані прогнозні моделі та їх окремі результати.

Вплив інфляційних процесів на ефективність інвестиційної діяльності підприємства можна розділити на безпосередній та опосередкований. Безпосередній вплив інфляції полягає в тому, що, по-перше, рівень інфляції враховується при формуванні норми дисконтування, яка не може бути нижчою за поточний рівень інфляції. Тобто, рівень інфляції, фактично, задає нижній критичній рівень можливої доходності для інвестицій та інновацій. Якщо очікувана доходність від інвестиції чи інновації нижча за очікуваний рівень інфляції, то таке вкладення коштів апріорі буде збитковим і не може розглядатися як можливе для вкладення капіталу. А, по-друге, коефіцієнт інфляції може напряму враховуватися у формулах оцінки дисконтованих інвестиційних показників.

В інвестиційно-інноваційній діяльності треба враховувати інфляцію для того, щоб визначити величину скоригованих коштів, їх теперішню вартість (за дисконтування), реальну ставку процента, розмір прибутку від інвестицій. Сприятлива зона для капіталовкладень визначається такими темпами інфляції, які не перевищують реальну ставку процента [8, с. 12].

Опосередкований вплив інфляційних процесів на ефективність інвестиційної діяльності виявляється у зміні внаслідок інфляції цін на ресурси та сировину – з одного боку та на цін на інноваційну продукцію – з іншого. Якщо темпи росту інфляції на фактори виробництва та на кінцеву продукцію інвестиційного чи інноваційного проекту відрізняються, то це може збільшувати чи зменшувати очікуваний рівень доходності від інвестицій. Для підприємства більш вигідні інвестиції та інновації, темпи інфляції за результуючою продукцією яких випереджують темпи інфляції на основні

фактори виробництва та сировину, необхідні для виробництва відповідної продукції.

Якщо в певній галузі виникає зворотна ситуація (більш швидка інфляція на ресурси ніж на кінцеву продукцію), то необхідно або відмовлятися від інвестування у цьому напрямку, або підвищувати рівень дисконту за проектами в цю галузь, або досягати нівелювання даного ефекту за рахунок диверсифікації частини інвестиційного портфелю у галузі, де існують зворотні інфляційні залежності.

Темпи інфляції обернено впливають на пряме іноземне інвестування, оскільки чим вищий рівень цього показника, тим більшою мірою зменшуватиметься майбутній прибуток від інвестицій і відповідно менше стимулів виявиться до нарощування обсягів інвестицій. Тут потрібно звернути увагу на те, що іноземні інвестори повинні враховувати не поточний, а очікуваний у майбутньому темп інфляції, точніше прогнозований темп на момент отримання доходів від здійснених у поточному періоді інвестицій. Для визначення темпів інфляції в роботі використовується логарифмічна похідна індексу споживчих цін [9, с. 18].

Розглянемо динаміку показників інфляції, інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні за 2014-2020рр [10]. Для оцінки рівня впливу між економічними показниками пропонується використовувати коефіцієнт кореляції Браує-Пірсона.

Було обчислено рівні впливу інфляційних показників на інвестиційно-інноваційні показники, та з'ясовано, що загальна інфляція (індекс споживчих цін) має суттєвий вплив лише на гривневі показники інвестиційної діяльності, що зумовлюється залежністю всіх втратних показників інвестиційної діяльності від рівня цін, а отже і от інфляції.

Індекси цін виробників промислової продукції мають найбільш значний від'ємний вплив на обсяг інвестицій у нематеріальні активи. Тобто при зростанні темпів інфляції відбувається помітне скорочення інвестицій у нематеріальні активи.

Індекси цін на будівельно-монтажні роботи спричиняє зростання суми загальних витрат на інновації та питомої вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції.

В цілому інвестиції у нематеріальні активи негативно залежать від всіх інфляційних процесів. Тобто їх обсяг зменшується при зростанні інфляції у країні. Всі витратні показники інвестиційної діяльності мають тенденцію до збільшення при зростанні інфляції. Інфляційні процеси не мають суттєвого впливу на відсоткові показники інноваційної діяльності у межах інвестиційної, тобто не впливають на розподіл вкладень між інвестиціями та інноваціями. За єдиним винятком впливу інфляції цін на будівельно-монтажні роботи на питому вагу реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції.

Дослідивши зв'язок між показниками інфляції та інвестиційної діяльності проведемо аналогічний пошук впливових зв'язків між темпами росту цих показників.

Було виконано оцінку рівня впливу темпів росту інфляційних показників на темпи росту інвестиційно-інноваційні показників. В цілому залежність між темпами росту в цілому така ж як і між самими досліджуваними показниками. Проте стосовно темпів росту значно підвищується вага впливу інфляції на ціни виробничих товарів. Якщо безпосередньо вона незначно впливає на інвестиційно-інноваційні процеси, то зміни у темпах зростання інфляції (тобто зростання швидкості інфляційних змін у цінах на промислову продукцію) найбільш суттєво впливає на динаміку інвестиційно-інноваційних процесів.

Найбільш суттєвий негативний вплив прискорення інфляції спричиняє саме на показник інвестицій у нематеріальні активи. Також зростання темпів інфляції сприяє зниженню кількості освоєних виробництв нової продукції (рівень впливу до 47%) та питомої ваги підприємств, що впроваджують інновації (рівень впливу до 39%). Тобто з прискоренням інфляції уповільнюються інноваційні процеси у суспільстві.

Розглянемо основні складові загального індексу цін: Індекс споживчих цін; Продукти харчування та безалкогольні напої; Алкогольні напої, тютюнові вироби; Одяг і взуття; Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива; Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла; Охорона здоров'я; Транспорт; Відпочинок і культура; Ресторани та готелі; Різні товари та послуги.

Було виконано прогнозування загального темпу інфляції (індексу споживчих цін) за допомогою поліноміальної моделі. Отримана модель має вигляд $y = -7E-08x^5 + 2E-05x^4 - 0,001x^3 + 0,042x^2 - 0,357x + 1,421$ – для прогнозування використано поліном п'ятого порядку. Точність отриманого прогнозу становить лише 22,2%, що говорить про неможливість застосування результатів даного прогнозу на практиці.

Виконаємо прогнозування загального темпу інфляції (індексу споживчих цін) за допомогою авторегресивної трьохфакторної моделі.

З проведених за допомогою Microsoft Excel розрахунків отримана модель має вигляд $Y^* = ((0,148 + 0,641 * Y_{i-1}) * (0,301 + 0,252 * Y_{i-2}) * (0,373 + 0,072 * Y_{i-3}))^{1/3}$.

Точність отриманого прогнозу становить 25,1%, що трохи вище ніж за результатами застосування попередньої моделі, проте також говорить про неможливість застосування результатів даного прогнозу на практиці та необхідність пошуку більш адекватних моделей.

В результаті дослідження напрямків впливу інфляційних процесів на ефективність інвестиційного портфелю було розглянуто способи врахування інфляції при обчислення показників оцінки інвестиційної діяльності та визначено рівень впливу основних інфляційних показників на макроекономічні показники інвестиційного та інноваційного розвитку України. Зокрема з'ясовано, що інфляційні процеси мають значний вплив на витратні показники інвестиційної діяльності, але суттєво не впливають на відсоткові показники

інноваційної діяльності у межах інвестиційної, тобто не впливають на розподіл вкладень між інвестиціями та інноваціями. Найбільш суттєвий негативний вплив прискорення інфляції спричиняє на показник інвестицій у нематеріальні активи. Зростання темпів інфляції сприяє уповільненню інноваційних процесів у суспільстві.

Нарощування та ефективне використання інвестиційних ресурсів є одним з важливих чинників забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни [11, с.83].

Аналіз динамки інвестиційної діяльності є основною передумовою успішного моделювання та оптимізації інвестиційного портфелю підприємства. Поєднання у єдиному портфелі та сукупне врахування як інноваційної так і інвестиційної діяльності підприємства дозволить підвищити ефективність управління інвестиційно-інноваційним портфелем підприємства [12, с.184].

Для успішного управління інвестиційно-інноваційним портфелем необхідно знати очікувані тенденції зміни інвестиційно-інноваційних процесів у країні, для чого необхідно виконати прогнозування основних показників інвестиційної діяльності, перелік яких наведено у табл. 5.3 та 5.4. Дослідження виконувалось за 2014-2020рр. – за даними [10].

Для всіх досліджуваних показників побудуємо трьохфакторні прогнозні авторегресивні моделі, отримані за двома підходами:

- одночасного обчислення коефіцієнтів кожної зі складових моделей та врахування їх у загальній моделі за принципом знаходження середнього геометричного значення. Результуюча модель матиме вигляд:

$$Y_i^* = \sqrt[3]{(a_1 + b_1x_{1i})(a_2 + b_2x_{2i})(a_3 + b_3x_{3i})} \quad (5.3)$$

- поетапного використання кожного із впливових факторів із обчисленням проміжних значень $Y_i' = \frac{Y_i}{Y_i^*}$. Результуюча модель матиме вигляд:

$$Y_i^* = (a_1 + b_1x_{1i})(a_2 + b_2x_{2i})(a_3 + b_3x_{3i}) \quad (5.4)$$

Де для обох моделей x_{1i} – попереднє значення досліджуваного показника, x_{2i} – значення показника, що передує поточному на два періоди, x_{3i} значення показника, що передує поточному на три періоди.

У якості прикладу отриманих прогнозних моделей розглянемо моделі за показником «Загальна сума витрат на інноваційну діяльність». Трьохфакторні прогнозні авторегресивні моделі для даного показника, отримані відповідно за (1) та (2) матимуть вигляд:

$$Y_i^* = \sqrt[3]{(12847,4 - 0,459x_{1i})(14941 - 0,602x_{2i})(10807,9 - 0,119x_{3i})} \quad (5.5)$$

$$Y_i^* = (12847,4 - 0,459x_{1i})(1,237 - 0,000027x_{2i})(1,098 - 0,000011x_{3i}) \quad (5.6)$$

У табл. 5.3 наведено параметри та точність отриманих трьохфакторних

прогнозних авторегресивних моделей (модель 5.1) за всіма досліджуваними показниками інвестиційної діяльності в Україні. Найнижча точність отриманого прогнозу становить 73,7% – для інвестицій у будівництво, найвища 92,1% – для інвестицій у діяльність транспорту та зв'язку. В цілому точність отриманих моделей достатньо висока.

Таблиця 5.3 – Параметри та точність багатofакторного авторегресивного прогнозування – модель 5.1

Показники	Параметри моделі						Точність моделі, %
	a1	b1	a2	b2	a3	b3	
Сільське господарство	12279,6	-0,04	11753,8	0,03	14830,4	-0,26	75,4
Промисловість	77851,3	-0,31	80615,5	-0,30	69367,6	-0,08	90,3
Будівництво	16267,1	-1,33	14724,9	-0,82	8164,2	-0,02	73,7
Торгівля та послуги	25067,2	-0,75	25420,3	-0,54	18073,3	-0,06	79,3
Діяльність готелів та ресторанів	2440,8	0,26	2858,7	0,01	2691,4	0,07	91,2
Діяльність транспорту та зв'язку	32843,5	-0,16	38660,3	-0,36	36556,0	-0,26	92,1
Фінансова діяльність	5036,2	-0,53	5600,1	-0,56	3996,7	-0,07	89,9
Операції з нерухомим майном	43862,8	-0,27	47874,8	-0,32	48615,0	-0,31	81,1
Державне управління	1920,6	-0,46	2151,7	-0,58	1744,5	-0,26	80,4
Освіта	2102,6	-0,23	1920,0	-0,06	2183,5	-0,21	83,5
Охорона здоров'я	3391,1	-0,40	2935,0	-0,11	3613,9	-0,38	80,6
Інше	4721,3	0,04	4317,7	0,15	3710,2	0,26	90,8
Загальна сума витрат на інноваційну діяльність	12847,4	-0,46	14941,0	-0,60	10807,9	-0,12	88,8
Загальна сума витрат на інвестиційну діяльність	228489,7	-0,35	238685,	-0,33	215790,	-0,17	86,3

Джерело: розроблено автором

У табл. 4. наведено параметри та точність отриманих трьохфакторних прогнозних авторегресивних моделей (модель 5.2) за всіма досліджуваними показниками інвестиційної діяльності в Україні. Найнижча точність отриманого прогнозу становить 76,0% – для інвестицій у сільське господарство, найвища 93,1% – для інвестицій у діяльність готелів та ресторанів. В цілому точність отриманих моделей достатньо висока.

Із порівняння даних табл. 5.3 та 5.4 можна з'ясувати, що для більшості показників більш точною виявилася друга модель, за першою краща точність прогнозування була наявна лише для інвестицій у діяльність транспорту та зв'язку, інших інвестицій, загальної суми витрат на інноваційну діяльність та загальної суми витрат на інвестиційну діяльність. В цілому різниця в точності двох застосованих моделей є невисокою та становить від 0,042% (для

інвестицій у діяльність транспорту та зв'язку) до 4,6% (для інвестицій у сектор державного управління).

Агропромисловий комплекс – один з найважливіших секторів економіки України, але в Україні інвестиційна активність внутрішніх і зарубіжних інвесторів значною мірою стримується за рахунок сформованого несприятливого інвестиційного середовища, цілої низки зовнішніх і внутрішніх чинників [13, с.18].

Таблиця №4 – Параметри та точність багатofакторного авторегресивного прогнозування – модель 5.2

Показники	Параметри моделі				Точність моделі, %
	a2	b2	a3	b3	
Сільське господарство	0,96192	3,932E-06	1,232651	-2,159E-05	76,0
Промисловість	1,03588	-6,5E-07	0,972789	4,471E-07	90,4
Будівництво	0,94272	8,503E-06	1,38156	-4,596E-05	76,3
Торгівля та послуги	1,00264	-2,16E-07	1,004053	-2,377E-07	80,5
Діяльність готелів та ресторанів	1,1216	-5,51E-05	0,92915	2,862E-05	93,1
Діяльність транспорту та зв'язку	1,2004	-7,9E-06	1,166988	-6,12E-06	92,1
Фінансова діяльність	1,10825	-3,3E-05	0,903129	2,664E-05	90,9
Операції з нерухомим майном	1,07358	-2,29E-06	1,331814	-9,62E-06	81,2
Державне управління	1,33516	-0,000255	1,57942	-0,0004336	84,9
Освіта	0,94134	3,916E-05	1,210601	-0,0001272	84,3
Охорона здоров'я	0,89812	4,469E-05	1,400693	-0,0001633	83,1
Інше	0,91191	2,457E-05	0,901083	2,283E-05	90,5
Загальна сума витрат на інноваційну діяльність	1,23735	-2,73E-05	1,09835	-1,063E-05	88,4
Загальна сума витрат на інвестиційну діяльність	1,04608	-2,87E-07	1,134128	-7,68E-07	86,2

Джерело: розроблено автором

Для прогнозування інвестицій у сільське господарство було отримано моделі:

$$Y_i^* = \sqrt[3]{(12279,6 - 0,044x_{1i})(11753,8 + 0,026x_{2i})(14830,4 - 0,262x_{3i})} \quad (5.7)$$

$$Y_i^* = (12279,6 - 0,044x_{1i})(0,962 - 0,0000039x_{2i})(1,233 - 0,000022x_{3i}) \quad (5.8)$$

Отже, спираючись на статистичні дані [4] за 2014-2020рр. було виконано багатofакторне прогнозування показників інвестиційної діяльності в Україні до 2025р. із застосуванням трьохфакторних авторегресивних моделей. Із урахуванням обох отриманих моделей найнижча точність виконаного прогнозування становить 76,0%, найвища – 93,1%, що говорить

про в цілому достатній рівень адекватності отриманих прогнозних моделей та можливість застосування їх на практиці.

В результаті проведеного дослідження було з'ясовано що, інвестиційні та інноваційні процеси в Україні досить тісно пов'язані, що говорить про однотипність підходу потенційного інвестора до вибору та оцінки інвестиційних і інноваційних проектів та підтверджує необхідність сукупного управління інвестиційною та інноваційною діяльністю підприємства у межах єдиного інвестиційного портфелю.

Обсяг виконаних інвестиції у сільське господарство більше всього залежить від інших джерел фінансування власних коштів підприємства та банківських позик. Залежність інвестицій у сільське господарство від фінансування з державного бюджету та місцевих бюджетів дещо нижча. Від фінансування іноземних інвесторів обсяг виконаних інвестиції у сільське господарство практично не залежить.

Автором було запропоновано шість регресійних моделей (одна багатофакторна та п'ять однофакторних), які в можуть використовуватися для прогнозування обсягів інвестицій у сільське господарство, та оцінено рівень достовірності апроксимації кожної з моделей. Найкращою виявилася багатофакторна модель, точність якої становить 99,5%.

було виконано дослідження та економіко-математичне моделювання динаміки інвестиційних та інноваційних процесів у сільському господарстві та з'ясовано, що сільське господарство є галуззю, інвестиції в яку нині найшвидше розвиваються в Україні. Воно є однією з галузей, яка отримує досить незначну частку загальних інвестицій, проте і обсяги, і частка інвестицій швидко зростають, сільське господарство за останні шість років займає другу позицію по швидкості зростання обсягів інвестицій.

Було розглянуто результати авторегресивного мультиплікативного моделювання впливових змінних та багатофакторне моделювання показників інвестиційної та інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, побудовані прогнозні моделі та їх окремі результати.

В результаті дослідження напрямків впливу інфляційних процесів на ефективність інвестиційного портфелю було розглянуто способи врахування інфляції при обчислення показників оцінки інвестиційної діяльності та визначено рівень впливу основних інфляційних показників на макроекономічні показники інвестиційного та інноваційного розвитку України. Зокрема з'ясовано, що інфляційні процеси мають значний вплив на витратні показники інвестиційної діяльності, але суттєво не впливають на відсоткові показники інноваційної діяльності у межах інвестиційної, тобто не впливають на розподіл вкладень між інвестиціями та інноваціями. Найбільш суттєвий негативний вплив прискорення інфляції спричиняє на показник інвестицій у нематеріальні активи. Зростання темпів інфляції сприяє уповільненню інноваційних процесів у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бидюк П. И., Кордзадзе Т. З., Гоголадзе Н. Г. Система поддержки принятия решений при управлении инвестиционным процессом. Вісник Черкаського інженерно-технологічного інституту. Черкаси, 2001. С. 14–18.
2. Бондаренко О. О. Оптимізація інвестиційного забезпечення інновацій в Україні. Банківська справа. Київ, 2009. № 4. С. 32–34.
3. Поколенко В. О., Рижакова Г. М. Економічні основи раціоналізації обсягів і структури податків при формуванні портфеля інвестиційних проектів. Міжнародний науково-практичний журнал «Економіка і держава». Київ, 2005. № 5. С. 25–28.
4. Підлісний І. П. Оптимізація інвестицій у розвиток бункеровочних комплексів на водному транспорті. Залізничний транспорт України. Київ, 2005. № 5–6. С. 53–56.
5. Лижник Ю. Б., Марюта О. М. Етапи оптимізації моделі інвестиційно-кредитного портфелю банку. *Матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна наукова 2002»*. Дніпропетровськ-Харків-Донецьк. Дніпро : Наука і освіта. Том 5 : Економіка, С. 14–19.
6. Марюта А. Н., Смирнов С. А., Добровольский А. А. Случайные процессы и управление в производственно-экономических системах. Дніпро : Наука и образование. 2003. 223с.
7. Марюта А. Н., Бойцун Н. Е. Статистические методы и модели в экономике. Дніпро : Пороги. 2002. 383с.
8. Томашик Л. С. Інфляція у перехідних економічних системах : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : 08.01.01. Львів, 2000. 20с.
9. Вахненко Т. Г. Теоретичні засади регулювання міждержавного ринку капіталів. *Економіка України*. Київ, 2001. №8. с.12–21.
10. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Чернікова О. В. Інвестиційний процес в економіці країни як визначальний чинник економічного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. Київ, 2010. № 9. С. 83–88.
12. Лижник Ю. Б. Аналіз та моделювання інвестиційних та інноваційних процесів у сільському господарстві. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький, 2011. №6. С. 184–189.
13. Сугай Т. Ю. Стан інвестиційного клімату в АПК України. *Актуальні проблеми економіки*. Київ, 2010. № 10. С. 18–25.

РОЗДІЛ 6

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ТА АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ – ІМПЕРАТИВ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Стрижнем валютно-фінансової політики будь-якої країни є забезпечення стійкості національної фінансової системи в процесах динамічного соціально-економічного розвитку. При цьому досвід перебігу фінансово-економічних криз ХХІ століття свідчить про необхідність забезпечення макропруденційної та фіскальної стійкості фінансової системи шляхом реалізації механізмів раннього попередження фінансових криз та антикризового управління.

Кожна держава вирішує цю проблему відповідно до особливостей структури економіки, розвиненості фінансової сфери шляхом забезпечення системного моніторингу ризиків розгортання кризових ситуацій внутрішнього та зовнішнього характеру щодо складових фінансового сектора національної економіки – сфери державних фінансів, грошово-кредитної сфери та фінансових ринків. Механізми попередження фінансових криз включають інструменти регулювання, застосування яких забезпечується нормами національного та міжнародного права.

У науково-експертних публікаціях широко дискутуються проблеми дестабілізаційного потенціалу глобалізації, зокрема фінансової нестабільності, причин виникнення, поширення фінансових криз, механізмів попередження та подолання наслідків. Так, значну увагу проблемам фінансової нестійкості приділяють закордонні вчені М. Бордо, Д. Даймонд, Р. Дорнбуш, П. Дібвіг, С. Едвардс, Г. Камінські, Г. Кальво, П. Кругман, Х. Мінські, Р. Манделл, М. Обстфельд, К. Рейнхарт, Дж Сорос, М. Фрідмен, С. Фішер та ін. Проблемам зниження втрат та попередження кризових явищ на засадах концепції управління ризиками присвячені праці Х. ван Грюнінга, К. Редхеда, С Хьюса, П. Ебрехтса, Ф. Джориона, Дж Пикфорда та ін. Системи раннього попередження валютно-фінансових криз з використанням економіко-математичних методів прогнозування стали об'єктом досліджень Г. Камінські, С. Лизондо, К. Рейнхарта, М. Гольдштейна, А Берга та ін. Зазначені проблеми аналізуються й українськими вченими, серед яких – В. Базилевич, О. Барановський, В. Геєць, А. Гриценко, О. Дзюблюк, Т. Єфименко, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, С. Мочерний, А. Поручник, О. Рогач та ін. На особливу увагу заслуговує феноменологічний підхід до пошуку відповідей на виклики, породжені глобальною нестабільністю, загостренням суперечностей глобалізації та національного розвитку, політичною та економічною турбулентністю, запропонований В.М. Гейцем [1].

Огляд наукових публікацій з питань фінансової нестабільності та досвід розгортання фінансових криз у ХХІ столітті дозволяють сформулювати положення, що новітнім імперативом стабільного розвитку національної економіки в умовах дестабілізуючого впливу фінансової глобалізації є антикризове управління й його невід'ємна складова – система раннього

попередження фінансових криз. В цьому зв'язку основною метою дослідження є узагальнення сучасних методологічних підходів щодо сутності систем раннього попередження фінансових криз, ідентифікація та виявлення проблем антикризового управління в Україні в умовах пандемії covid-19.

Метою функціонування системи раннього попередження (СРП) є забезпечення такого обсягу необхідної інформації, який дозволяє оцінити поточну ситуацію, спрогнозувати її розвиток і нівелювати можливі наслідки розвитку кризової ситуації [2, с. 29].

За сутністю система раннього попередження – це сукупність методів і механізмів збору, обробки та аналізу інформації про розвиток ситуації в фінансово-кредитній сфері і завчасне попередження про ризики з метою вжиття превентивних заходів і нівелювання можливих наслідків розвитку кризової ситуації.

СРП виконує ряд функцій, основними з яких є: аналіз та прогнозування, організація, регулювання, координація, моніторинг та контроль.

Основні підсистеми СРП [2]:

- оцінки ризиків – визначення загроз і ризиків, збір і обробка даних, оцінка зовнішніх і внутрішніх загроз, ретроспективний аналіз;
- прогнозно-аналітична – прогнозування криз, оцінка ризику та можливих втрат;
- інформаційна – формулювання попередження і поширення інформації про небезпеку для цільових груп;
- запобігання загроз – розробка інструментарію ефективного реагування; розробка і застосування заходів, що виключають або знижують ризик, зокрема методів управління, спрямованих на зниження можливих втрат і збитків при різних сценаріях розвитку подій.

Огляд і систематизація використовуваних у міжнародній практиці механізмів попередження фінансових криз дозволили виокремити методологічні підходи, які базуються на концепціях управління ризиками, забезпечення фінансової безпеки, антикризового управління [3-8]. При цьому кожна складова (сегмент) фінансової системи держави потребує окремої ідентифікації ризиків або загроз, встановлення відповідних порогових значень показників та забезпечення їх моніторингу. Залежно від результатів моніторингу і виявлення ознак ескалації кризової ситуації у певній сфері фінансової системи відповідальні органи державної влади мають вжити необхідних упереджувальних (антикризових) заходів щодо нівелювання ризиків, зокрема монетарної, макропруденційної або фіскальної політики тощо [9; 10].

З позицій концепції управління ризиками СРП та її основні підсистеми характеризуються таким чином [2; 4; 11].

Підсистема оцінки ризиків виникнення кризових ситуацій призначена для аналізу вхідної інформації та комплексного визначення параметрів ризику. Вирішуються наступні завдання: класифікація ризику і оцінка рівню загроз за шкалою, розроблення сценаріїв розвитку подій; оцінка можливого рівню втрат

при розвитку певних сценаріїв і визначення групи ризику – суб'єктів ринкової економіки, які з найбільшою ймовірністю піддадуться ризику небезпечних подій. Необхідною умовою роботи підсистеми оцінки ризиків є ідентифікація загроз та формування відповідних індикаторів загроз, розробка методів стрес-тестування тощо. Важливим завданням в системі попередження фінансових криз є визначення ступеня ризику. Важливо правильно визначити порогові значення показників і вчасно відреагувати на потенційну загрозу. Кризова ситуація, що розвивається повільно, здатна спричинити величезні втрати ресурсів і вимагати значних коштів для подолання кризи. Криза, що швидко розвивається, може виявитися менш руйнівною, ніж більш тривала. Проблемою є й брак часу на прийняття рішень. Від чинника часу безпосередньо залежить механізм запобігання кризовій ситуації. Необхідно відстежувати показники економічного розвитку, фінансових потоків і стан ринків з метою отримання достатньої кількості інформації для своєчасного сигналу до реагування. Різкі зміни потоків капіталу, зміни стратегій інвесторів в найкоротші терміни можуть призвести до падіння ринків і обвалу цін – реалізації фінансового ризику.

Прогнозно-аналітична підсистема дозволяє вирішувати наступні завдання: обробка інформації про характер загроз і передача точної інформації про кризу, що насувається, її просторово-часові характеристики, визначення ймовірності виникнення події з відповідними специфічними ознаками: прогнозування, що включає процеси моделювання і оцінки ймовірності виникнення подій з заданими параметрами.

Підсистема запобігання загроз має вирішувати такі завдання: розробка комплексу заходів, націлених на зниження рівня ризику і нівелювання можливих втрат при визначених сценаріях розвитку подій для різних ризик-груп; забезпечення ефективного застосування комплексу антикризових і превентивних заходів, у т.ч. швидкого реагування на зміну зовнішніх умов шляхом вироблення адаптаційних і перехідних заходів від одного сценарію розвитку подій до іншого.

З позицій концепції антикризового управління СРП та її основні підсистеми представляють ранній етап реалізації методів та інструментів антикризової політики. Відомо, що метою антикризового управління є розробка і реалізація заходів, спрямованих на нейтралізацію найбільш небезпечних чинників, які інтенсивно впливають на фінансову сферу, призводять до кризового стану. «Складність проблеми стратегії і тактики антикризового управління полягає в тому, що, з одного боку, стратегічні рішення, спрямовані на запобігання кризи, повинні бути прийняті і реалізовані на ранніх стадіях управління, коли процес руху до кризи ще не набув кумулятивного характеру і не став незворотним. З іншого боку, рішення, прийняті на ранніх стадіях, базуються на дуже слабких і тому не завжди достовірних сигналах про виникнення несприятливих тенденцій» [12, с. 110].

Антикризове регулювання національної економіки – це процес цілеспрямованого впливу органів державного управління на упередження, недопущення та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ з метою

забезпечення сталого економічного розвитку [13, с. 287].

В цьому зв'язку розрізняють передкризове управління, яке здійснюється для своєчасного виявлення та вирішення завдань запобігання кризи; управління в умовах кризи, що реалізується з метою стабілізації кризових явищ і збереження керованості певної системи; управління процесами подолання кризи, що передбачає мінімізацію втрат [12, с. 112].

Концептуально розробка механізму антикризового регулювання національної економіки передбачає моніторинг світової та національної економік, прогнозування кризи, розробку антикризової стратегії та імплементації її положень у антикризових програмах і стратегії економічного розвитку. Антикризове регулювання в цілому є безперервним процесом, що потребує науково обґрунтованого підходу до формування всіх його етапів з огляду на властивості економічної системи та на необхідність забезпечення сталого розвитку економіки. Система раннього попередження фінансових криз повинна бути вбудована в загальну систему стратегічного планування та антикризового управління фінансової системи.

З позицій концепції фінансової безпеки система раннього попередження фінансових криз приймає форму моніторингу фінансової безпеки, який являє систему спостережень, аналізу, прогнозу та контролю за динамікою показників, що дозволяють оцінити рівень фінансової безпеки. Від того, наскільки вірно та комплексно буде організована ця система, залежить якість управлінських рішень, що приймаються при визначенні стану фінансової системи [5, с. 82; 6].

Фінансова безпека – це «такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [15].

Забезпечення дієвої системи фінансової безпеки передбачає з'ясування і систематизацію явищ, подій, дій, настання або здійснення яких безпосередньо або опосередковано може бути загрозою тому чи іншому суб'єктові фінансової безпеки [16]. Система моніторингу фінансової безпеки реалізує процес спостереження за станом фінансової сфери на макрорівні, який представляють як послідовність таких основних етапів: визначення показників-індикаторів фінансової безпеки країни; збір статистичної інформації, зокрема показників, що характеризують розвиток і дозволяють оцінити стан фінансової безпеки держави; аналіз поточного рівня розвитку фінансової безпеки; прогнозування рівня фінансової безпеки; формування комплексу заходів стратегії стабілізації фінансової сфери. [6, с. 82].

Наприклад, основними загрозами у сфері фінансової безпеки згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України» є: недосконалість бюджетної політики та нецільове використання коштів бюджету; переважно фіскальний характер системи оподаткування; значні обсяги державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його обслуговуванням; різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти; недостатні обсяги золотовалютних

резервів; невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень процентних ставок за кредитами; криміналізація та масштабний вплив капіталу у «тінь» і за кордон; фінансова залежність національної економіки від зовнішніх джерел; нецільове використання коштів державного бюджету; складний фінансовий стан підприємств, недостатність власних коштів для формування необхідного інвестиційного потенціалу, незначні обсяги інвестицій; недосконалість нормативно-правової бази регулювання платіжно-розрахункових відносин, криза неплатежів.

В останні роки загострюються нові види загроз фінансової безпеки, які проявляються в протиправній діяльності, зокрема з використанням інформаційних, комунікаційних і високих технологій, пов'язані з неконтрольованою і незаконною емісією віртуальних валют, іншими проявами транснаціональної організованої злочинності.

Формування ефективної системи фінансової безпеки спирається на створення комплексного моніторингу, тобто багаторівневої і повномасштабної системи спостереження за основними фінансово-економічними індикаторами в динаміці. Організація моніторингу, комплексний розгляд індикаторів, поглиблений аналіз окремих економічних об'єктів і процесів при відхиленні динаміки критеріїв від нормальної траєкторії повинні бути об'єктом постійного контролю.

При цьому важливо враховувати середовище, у якому генеруються ризики та загрози фінансовій безпеці. Насамперед, мова йде про внутрішнє середовище певного сегменту фінансової системи держави – державних фінансів, грошово-кредитної системи або фінансового ринку (валютного, фондового, банківських послуг тощо). Ескалація ризику або загрози у внутрішньому середовищі певного сегменту може спровокувати розгортання кризових явищ у інших сегментах фінансової системи, а за несприятливого сценарію – в пов'язаних секторах національної економіки, фінансових системах та економіці інших держав. Зворотній характер має вплив ризиків та загроз, які генеруються у зовнішньому середовищі по відношенню до сегментів національної фінансової системи. При цьому ризики та загрози ідентифікують як власне фінансові, економічні та позаекономічні. Серед позаекономічних чинників розгортання криз виділяють: асиметричність інформації, політичну нестабільність, паніку учасників ринку, зростання недовіри суб'єктів фінансових відносин тощо [17].

Узагальнюючи наведені методологічні підходи варто наголосити, що механізм попередження криз повинен забезпечувати не тільки інформаційну функцію, а й пропонувати заходи щодо зниження ймовірності виникнення криз і зменшення їх соціально-економічних наслідків. До основних заходів щодо запобігання валютно-фінансових криз, що ввійшли в практику світового співтовариства, включають: прозорість та інформування про фінансові показники і політику міжнародних організацій, урядів і корпорацій, застосування у практичній діяльності міжнародно-визнаних стандартів та

кодексів, всебічний аналіз та оцінку ризиків, використання нагляду за ключовими фінансовими показниками і відповідністю практики діяльності фінансових інститутів міжнародно-визнаним стандартам і нормам, застосування моделей систем раннього попередження криз для прогнозування критичних ситуацій тощо.

Важливою складовою регулювання всіх сфер національної економіки з метою попередження кризових потрясінь і відхилень від норм є нагляд. Відповідальними на нагляд є регулюючі органи: центральний банк, органи банківського контролю, міністерство фінансів, комісія з цінних паперів, міжнародні організації, рейтингові агентства та інші установи. Зокрема, при виявленні відхилень або порушення законодавства регулюючі органи приймають коригувальні заходи, що варіюються від переконання і попередження до застосування санкцій, штрафів і зниження рейтингів тощо.

Формування й еволюція міжнародних методів та інструментів запобігання фінансових криз.

Відомо, що до порядку денного засідань глав урядів, міністрів фінансів і центральних банків на міждержавному рівні постійно включаються питання, що пов'язані з реагуванням і попередженням кризових явищ. Так, країни Групи G8 свого часу вжили заходів по зміцненню світової валютної системи і фінансових ринків, реформування МВФ, в тому числі в частині розробки і використання міжнародних стандартів, створення Форуму фінансової стабільності (1999) та проголосили інші ініціативи з метою підтримки стійкості світової валютної системи і попередження криз. Форум фінансової стабільності (FSF) об'єднав представників фінансових органів: чотирьох міжнародних фінансових інститутів, чотирьох міжнародних фінансових комітетів і комісій та двох комітетів експертів центральних банків, зустрічі яких проходять двічі на рік. Мета створення Форуму – формування політики, що забезпечує міжнародну фінансову стабільність, поліпшення функціонування світового фінансового ринку і зниження ймовірності ланцюгової реакції поширення валютно-фінансових криз. Для реалізації цієї мети Форум оцінює загрози стабільності світових фінансів, визначає заходи щодо зниження ймовірності виникнення криз і сприяє взаємодії та обміну інформацією між представниками фінансових органів, що відповідають за стабільність. Особливу увагу на засіданнях Форуму, приділяється управлінню ризиками, збільшенню прозорості ринку перестраховання, різних питань, пов'язаних з хедж-фондами і офшорними зонами, розвитку міжнародних стандартів бухгалтерської звітності та аудиту тощо [17].

Політика МВФ щодо попередження валютних і боргових криз базується на трьох складових: інформаційна прозорість, нагляд і технічна допомога. Щоб підвищити прозорість інформації про економічний стан країн-членів і своєчасності надходження макроекономічних даних, Фонд запровадив Спеціальний стандарт поширення даних. В рамках політики інформаційної відкритості Фонд публікує матеріали, що стосуються не тільки економічних показників країн-членів, а й своєї діяльності, політики, ресурсів і умов кредитів,

а також наукові та дискусійні матеріали. Складовою частиною роботи Фонду щодо запобігання криз є нагляд за практичною діяльністю урядів країн-членів. Під час щорічних зустрічей місій Фонду з урядами країн-членів, що проводяться відповідно до Угоди МВФ, в рамках процедур Програми оцінки фінансової стабільності (FSAP) і Доповіді про відповідність стандартам і кодексам (ROSC) оцінюються основні макроекономічні показники і ризики, проводиться стрес-тестування і виявляється відповідність проведеної політики в різних областях міжнародно-визнаних стандартів та кодексів.

Результати нагляду і рекомендації Фонду регулярно публікуються. Фонд прагне переконати країни в необхідності вжиття заходів відповідно до своїх рекомендацій запобігання кризовим явищам. МВФ надає технічну допомогу країнам у зміцненні потенціалу фінансових інститутів і реалізації економічної політики у вигляді консультацій, підготовки технічних і діагностичних доповідей, проведення семінарів і навчання фахівців за запитами країн. Технічна допомога є логічним продовженням Програми оцінки фінансової стабільності та Доповіді про відповідність стандартам і кодексам. Нагляд і технічна допомога – методи, що забезпечують стійке зростання й фінансову стабільність. Вони допомагають запобігти кризам в тому випадку, коли Фонд має можливість переконати країни-члени вжити попереджувальні заходи по вирішенню виявлених проблем, підтримку стабільності національної фінансової системи. Крім того, МВФ має широкий набір кредитних інструментів для розв'язання криз, але його кошти обмежені, і допомогу він може надавати лише при наявності запиту від країни, яка має проблеми [17].

Важливу роль у розробленні міжнародних інструментів запобігання банківських криз відіграє діяльність Банку міжнародних розрахунків. Так, у 1988 р. було укладено Базельську угоду про норму власного капіталу банків (Базель-I), яка з урахуванням накопиченого досвіду була покращена. Новий варіант угоди (Базель-II) опубліковано в червні 2004р.: встановлені вимоги до достатності капіталу банків з урахуванням можливого покриття ризиків, методики оцінки ризиків та управління ними. Зазначені стандарти і норми банківської практики дозволяють враховувати ризики, уникати їх і запобігати. Дана угода направлена на посилення нагляду за достатністю капіталу, який передбачає ефективний контроль за адекватністю оцінки прийнятих ризиків і функціонуванням внутрішніх методик банку. Базель-II робить акцент на необхідності зміцнення ринкової дисципліни, вимагаючи розкриття банком повної інформації про склад капіталу і прийнятих ризики. Пропонований Базельською угодою-II механізм запобігання банківських криз найбільш логічний і цілісний. У різних документах БМР з банківського нагляду рекомендується використання стрес-тестування та раннього попередження.

У сфері оцінки зовнішніх ризиків значною увагою користуються економічні огляди міжнародних організацій – такі, як Перспективи світового розвитку (WEO) і Доповідь про стабільність світових фінансів (GFRS) МВФ, Доповідь про світові інвестиції (WIR) ЮНКТАД, а також щорічні доповіді і статистичні збірники Світової організації торгівлі (WTO), Всесвітнього

економічного форуму (WEF). На особливу увагу з позицій оцінювання глобальних ризиків заслуговують щорічні доповіді WEF про глобальні ризики (The Global Risks Report).

До методів, широко використовуваних інвестиційними банками і корпораціями, відносяться різні рейтингові методики і моделі раннього попередження криз. Рейтинги дозволяють оцінити поточний стан об'єкта інвестування. Наприклад, суверенні рейтинги міжнародних рейтингових агентств оцінюють платоспроможність країн, що здійснюють запозичення на зовнішньому ринку. Водночас рейтинги є запізним показником по відношенню до виникнення фінансових проблем. Тому банки застосовують моделі систем раннього попередження для виявлення ризиків і негативних тенденцій у фінансових показниках. Деякі з них – DBAC (Deutsche Bank), GS-Watch (Goldman Sachs) – націлені на прогнозування девальвації національних валют, інші – на попередження фінансових криз, наприклад Damocles (Lehman Brothers). На додаток до наявних аналітичних інструментів Дойче Банк використовує індекс політичної стабільності DESIX, який оцінює 20 показників, що відносяться до чотирьох категорій: уряд, суспільство, безпека та економіка.

При широкому впровадженні в світову практику норм, стандартів і моделей, що сприяють запобіганню кризам, ціна помилки різко зростає. Якщо на рівні корпорації або банку існують внутрішні динамічні зв'язки, які дозволяють в оперативному режимі при виникненні нових ризиків або непередбачених ситуацій коригувати не тільки моделі прогнозування, а й антикризову політику, то на міжнародному рівні при використанні визнаних норм, стандартів і моделей, пропонованих під егідою авторитетних міжнародних інститутів й які пройшли обмежену перевірку часом, можуть проявитися приховані недоліки і протиріччя, які тільки посилять поширення криз і збільшать втрати. Прикладом є політика МВФ 1990-х рр. з її неоліберальної доктрини «Вашингтонський консенсус» для країн, що розвиваються, заснованої на монетаристском підході до регулювання економіки і прискореної лібералізації міжнародного руху капіталу. Після Мексиканської кризи 1995 р. Фонд покладав великі надії на невідпрацьовані моделі систем раннього попередження криз. Ціна помилок відома – величезні масштаби втрат, в результаті ланцюгової реакції поширення криз в 1995-му і 1997-1998 рр.

До дискусійних прикладів втілення політики щодо попередження криз відносять використання моделей систем раннього попередження криз в практиці МВФ для вирішення масштабного системного завдання щодо запобіганню криз після Мексиканської кризи 1995 р. В якості основного інструменту Фонд застосовував моделі систем раннього попередження для прогнозування валютних криз, що базувалися на аналізі обмеженого набору макроекономічних показників. Велике число помилкових сигналів, що подаються моделями, відсутність обліку якісних показників фінансової системи і умов для перевірки та верифікації роботи моделей, невміння обробляти і інтерпретувати сигнали, що подаються моделями, призвели до того, що Фонд

навіть напередодні Азійської кризи не підозрював про можливість негативного розвитку подій в цьому регіоні. Таким чином, підхід до попередження криз, що спирається тільки на інформаційні моделі прогнозування, так само як і самі моделі системи раннього попередження, були дискредитовані, а Фонд піддався масовій критиці. У міру накопичення досвіду використання моделей прогнозування ймовірності виникнення валютної кризи вони зайняли своє місце в ряду інструментів оцінки вразливості країн [3].

Проблеми застосування системи раннього попередження криз.

Згідно світового досвіду державним органам не завжди вдається досягти поставлених цілей антикризового управління, особливо в країнах, що розвиваються. Тому вкрай важливими є готовність до реагування на кризові явища на будь-якому рівні, координування всіх використовуваних для попередження криз методів і узгодженість дій усіх органів, що відповідають за підтримання стабільності і попередження криз.

Міжнародно визнані стандарти та кодекси сприяють запобіганню криз при застосуванні на практиці норм, що ведуть до зниження ризиків. Оцінка діяльності суб'єктів ринкової економіки з точки зору її відповідності існуючим стандартам дозволяє підвищити якість прийняття політичних, економічних, бюджетно-податкових та макропроденційних рішень.

Критерії оцінки ефективності роботи СРП та її складових є одним із головних завдань, зокрема щодо відповідності поставленим цілям. Доцільно використовувати як чисельні показники, наприклад, порівняння витрат з управління ризиками та попередження криз з втратами в разі реалізації ризиків, так і якісні, які дозволяють визначити відповідність прийнятих рішень вимогам кризових умов.

Успішність системи раннього попередження криз важливо оцінювати не стільки за кількістю запобігань криз, скільки за кількістю своєчасно і ефективно прийнятих рішень. Система раннього попередження криз є малоефективною за відсутності механізмів реалізації антикризових заходів і заходів щодо підвищення стійкості складових фінансової системи. Представляється можливим виділяти напрямки, що дозволяють активізувати функціонування фінансово-кредитної системи в розрізі її адаптаційної стійкості.

Ефективність систем раннього попередження залежить і від здатності використовуваних моделей адекватно прогнозувати настання кризових явищ.

Перевагою моделювання є врахування досвіду подій минулого. Саме ця особливість дозволяє з хорошою точністю визначити ймовірність настання кризи. При цьому для прогнозування нових ризиків потрібно застосування системного підходу.

Системний підхід до раннього попередження включає в себе методи статистичного і математичного моделювання, різні рейтинги і експертні оцінки. Крім контролю поточного стану, здійснюється прогнозування економічного стану і планування подальших заходів щодо попередження кризи.

Переваги моделей раннього попередження постають у наступному: ведення періодичної статистичної звітності, відстеження динаміки показників з їх подальшим аналізом, прогнозування настання кризи, автоматизований розрахунок показників, відсутність суб'єктивності експертів, можливість своєчасного визначення кризи, накопичення даних і досвіду, комплексне вивчення безлічі показників.

Новітнім інструментом у попередженні фінансових криз є використання штучного інтелекту, таке моделювання може стати більш ефективним, ніж з використанням традиційних економіко-математичних методів.

У сучасних дослідженнях моделі на основі штучного інтелекту все активніше використовуються для передбачення фінансових криз: економісти тестують їх на історичних даних, щоб упевнитися, що модель своєчасно покаже ймовірне настання кризи, ґрунтуючись на різних макроекономічних і фінансових показниках [16].

Аналітики Банку Англії спільно з колегами з ЄЦБ і Університету Бата розробили власні моделі, які застосовують п'ять різних методів машинного навчання, точність яких перевершила результати традиційної статистичної моделі. А найуспішніша модель, побудована авторами, коректно передбачила глобальну фінансову кризу 2008 р. Для тестування своїх моделей автори роботи використовували дані 17 розвинених економік за 1870-2016 рр. Алгоритми повинні були передбачити кризу за рік-два до її настання: такий термін потрібен був би регуляторам, щоб прийняти превентивні заходи і пом'якшити майбутні наслідки, уточнюють автори.

Найточніша модель передбачала кризи з точністю близько 80%. Із 49 криз за аналізований період цей алгоритм пропустив всього шість, а ще в шести випадках були допущені неточності в термінах, при цьому частка «помилкових спрацьовувань» склала близько 20% прогнозів. Автори вважають, що не обов'язково йдеться тільки про помилки – в деяких випадках зростаючі ризики в економіці, помічені моделлю, в реальності могли бути, наприклад, усунені завдяки втручанню влади.

Основна проблема моделей, які використовують методи штучного інтелекту, полягає в тому, що вони подібні до «чорної скриньки»: розробники моделі не можуть знати, як саме штучний інтелект прийшов до того чи іншого висновку. Це заважає застосовувати висновки моделей, заснованих на штучному інтелекті, на практиці: регуляторам необхідно публічно обґрунтовувати свої рішення, і вони не можуть послатися на загадкову «чорну скриньку».

Дослідження Банку Англії з використанням штучного інтелекту виявило два головних передвісника кризи на національному рівні: тривале зростання кредитного портфелю і пласка або інвертована крива прибутковості (особливо в ситуації низьких номінальних ставок).

Перевагою моделей на засадах штучного інтелекту перед традиційними постає в тому, що вони є більш гнучкими і дозволяють виявити раніше невідомі нелінійні залежності, а це особливо важливо для систем раннього

попередження криз. Так, моделі авторів показали, що якщо кредитний портфель в економіці активно зростає на тлі пласкої або інвертованої глобальної кривої прибутковості, то ризик кризи істотно зростає.

Прогнозування криз ускладнюється тим, що історичних даних, як правило, недостатньо, щоб точно оцінювати вірогідність нових криз на їх основі. Важливо розвивати інструменти аналізу наявної інформації, в тому числі за рахунок штучного інтелекту.

Підсумовуючи викладене слід відзначити, що системи раннього попередження фінансових криз в країнах, що розвиваються, не є самодостатніми і, як правило, формуються за прямими настановами міжнародних фінансових організацій. Багато країн «втягнуті» у боргову залежність і вимушені реалізовувати ринкові реформи в певних сферах в обмін на отримання незначних за світовими масштабами коштів. Наочним прикладом є перманентне розгортання кризових явищ в економіці України.

Ідентифікація та оцінка результативності «системи раннього попередження» кризових явищ в Україні

Згідно наведених методологічних підходів щодо запобігання фінансових криз, за нашими оцінками, в Україні сформовано лише елементи системи попередження криз на макрорівні на засадах концепції національної економічної безпеки, у тому числі фінансової безпеки, а також систему раннього попередження в грошово-кредитному і валютному сегменті з використанням міжнародно визнаних механізмів макропруденційної політики. При цьому система попередження криз на макрорівні є неповною, оскільки не відомий (неможливо ідентифікувати) арсенал методів та інструментів (превентивних заходів) попередження та нівелювання негативних наслідків криз.

Так, Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 затверджено Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, структура яких за своєю сутністю відповідає підсистемам СРП, які стосуються моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища. Мова йде про формування множини (переліку) індикаторів; визначення характеристичних значень індикаторів; нормування індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому. Методичні рекомендації «базуються на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовуються Мінекономрозвитку для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своїх повноважень можуть використовувати ці Методичні рекомендації та визначати рівень складових економічної безпеки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, запобігання та попередження реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері» [14]. Методика розрахунку рівня економічної

безпеки України визначає «індикатори економічної безпеки» як «реальні статистичні показники рівня розвитку економіки, що найбільш повно охарактеризують явища і тенденції в економічній сфері», а «критерії економічної безпеки» – як «реальні статистичні показники, що дають змогу здійснити оцінку стану економіки країни з погляду забезпечення її сталого розвитку».

Інтегральні показники економічної безпеки, субіндекси економічної безпеки та індикатори не оприлюднюються. Проте на запит К.Канонішена-Коваленко від 19 квітня 2019 р. Мінекономрозвитку України надало відповідні розраховані індикатори економічної безпеки (табл.1) [18]. Аналіз складових економічної безпеки дозволяє відзначити, що найнижчі значення індикатора за субіндексами на початок 2018 р. мають інвестиційно-інноваційна безпека (30%), зовнішньоекономічна (40%) та фінансова (43%). При цьому перші дві напряму впливають на фінансову безпеку через стан платіжного балансу. Фінансова безпека, згідно наведеної методики, містить такі складові: банківська безпека; безпека небанківського фінансового ринку; боргова безпека; бюджетна безпека; валютна безпека; грошово-кредитна безпека. Загалом Інтегральний показник економічної безпеки не перевищує в останні роки рівень у 50%.

Наведені величини субіндексів економічної безпеки у динаміці свідчать про значний вплив на стан складових економічної безпеки глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., боргової кризи країн Єврозони 2011-2012 рр., анексії окремих територій у 2014 р. тощо. А низькі величини субіндексів протягом тривалого періоду дають підстави говорити про неефективність національної соціально-економічної політики, у тому числі фінансової.

Крім того варто нагадати низку фінансових криз 2008-2018 рр. Так, за підсумком валютної кризи 2008 р. середньорічний офіційний курс гривні зменшився з 5,05 грн/1\$ (2007 р.) до 5,27 грн/1\$ (2008) та 7,79 грн/1\$ (2009), з початком російської агресії та катастрофічного падіння економіки середньорічний офіційний валютний курс гривні до долара США у 2014 р. знизився до 11,89, в 2015 – до 21,84, в 2016 – до 25,55 грн/1\$. Як зазначено у стратегії макропруденційної політики, протягом останніх 20 років Україна вона пройшла через три глибокі фінансові кризи. Так, прямі фіскальні витрати на подолання наслідків кризи 2014–2016 рр. становили 15,7% від ВВП. Прямі втрати всієї економіки становили понад 38% від ВВП [19]. Через банкрутства в 2015-2016 році з банківського ринку було виведено понад половину із 180 діючих. У 2015 р. в Україні розгорталася криза зовнішнього боргу. Україні вдалося знизити вартість боргу шляхом реструктуризації і не оголосити дефолт.

Вразливість економіки та фінансової сфери України до ризиків зовнішнього та внутрішнього характеру наочно проявляється під час глобальної кризи 2020 р., спричиненої пандемією covid-19. Так, запровадження карантину і зупинка діяльності багатьох підприємств виробничої сфери та сфери послуг за даними Держстату України призвели до падіння ВВП на 11,4% за підсумками II

кварталу 2020 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р. та на 9,9% по відношенню до попереднього кварталу.

Таблиця 6.1 – Динаміка інтегрального індексу економічної безпеки України в 2007—2018 рр., %

Субіндекси економічної безпеки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	I кв. 2018
Виробнича	61	56	52	50	55	49	49	51	47	57	58	60
Демографічна	41	44	46	47	56	45	46	45	43	46	40	41
Енергетична	32	34	31	35	32	34	39	47	45	58	54	54
Зовнішньо-економічна	40	36	38	41	36	29	35	35	37	40	40	40
Інвестиційно-інноваційна	43	43	34	35	36	37	35	30	35	30	33	30
Макроекономічна	48	38	44	38	48	38	39	33	31	36	34	41
Продовольча	85	83	84	90	92	93	86	94	92	92	91	90
Соціальна	58	56	58	57	59	64	62	57	55	56	59	56
Фінансова	64	51	42	44	47	46	50	36	35	38	40	43
Інтегральний показник рівня економічної безпеки	52	48	46	47	50	47	48	45	44	48	48	49

Джерело: [18]

Про кризовий стан реального сектору економіки та неефективність макроекономічної політики вже у 2019 р. свідчать дані Держстату України щодо динаміки виробництва промислової продукції – приріст не перевищував 1,5% в середині року (табл. 2). Бездіяльність Уряду та відповідальних міністерств щодо врегулювання проблем призвели до падіння промислового виробництва у 2020 р. у порівнянні з попереднім роком на 5-9 %.

Таблиця 6.2 – Динаміка виробництва промислової продукції (у % до підп. періоду попереднього року наростаючим підсумком)

Рік/місяць	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2019	99,0	98,6	99,9	101,0	101,5	101,3	101,4	101,4	101,2	100,8	100,1	99,5
2020	94,9	96,9	94,9	92,1	91,3	91,7	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за даними Держстату України

Про неефективність діяльності Уряду під час карантину свідчать і дані НБУ щодо динаміки Індексу виробництва базових галузей (табл. 3). Так, найнижчу величину ІВБГ зафіксовано у червні (-9,6%), що пов'язують із зниженням виробництва у сільському господарстві на 40,6% р/р, насамперед у рослинництві (-56,8%). Пікові зниження складових ІВБГ спостерігаються у

квітні-травні. Найбільше постраждали пасажирооборот, вантажооборот, переробна промисловість.

Таблиця 6.3 – Помісячна динаміка Індексу виробництва базових галузей у 2020 р, % р/р*

	01	02	03	04	05	06
ІВБГ у цілому	-2,8	-0,6	-6,3	-15,4	-8,9	-9,6
сільське господарство	-0,7	1,0	-5,2	-0,2	-4,0	-40,6
Рослинництво	--	--	--	--	--	-56,8
Тваринництво	-0,7	1,0	-5,2	-0,2	-4,0	-3,0
Будівництво	3,6	-4,2	-11,6	-16,0	-2,6	0,1
житлове будівництво	4,8	-4,5	-25,0	-28,9	-28,3	-24,3
роздрібна торгівля	12,1	15,7	6,1	-14,9	-3,1	1,4
Вантажооборот	-20,7	-11,2	-12,8	-27,3	-26,0	-18,3
Пасажирооборот	0,6	-0,4	-52,6	-95,8	-92,3	-72,9
Промисловість	-5,1	-1,5	-7,7	-16,2	-12,2	-5,6
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-5,1	-1,5	-7,7	-16,2	-12,2	-5,6
Переробна промисловість	-3,2	-0,4	-8,5	-20,3	-15,6	-6,2

* р/р - у річному вимірі, річна зміна, до відповідного періоду попереднього року
Джерело: складено за даними НБУ

Скорочення попиту на зовнішніх та внутрішньому ринках призвело до зменшення обсягів експорту та імпорту товарів і послуг: у I півріччі 2020 р. експорт товарів та послуг становив 27616,0 млн.дол. США, або 92,9% порівняно із I півріччям 2019 р., імпорт – 26546,9 млн.дол., або 84,5%. Позитивне сальдо склало 1069,1 млн.дол. (у I півріччі 2019р. негативне – 1691,3 млн. дол.) [20].

Кризові процеси в реальному секторі економіки та зовнішній торгівлі позначаються на стані державних фінансів, зокрема щодо виконання державного та місцевих бюджетів. Так, у січні липні 2020 р. державний бюджет недоотримав 30,43 млрд. грн. або 4,9% планових надходжень, передусім за рахунок недоотримання доходів від митних органів на 33,9 млрд. грн.. або 18,4% від плану. Місцеві бюджети недоотримали 14,6 млрд. грн. або 8,4% від плану. При цьому загальна сума державного та гарантованого державою боргу за 7 міс. 2020 року збільшилась з 84,37 млрд. дол. США до 85,5 млрд. дол. США, в т.ч. зовнішній державний борг – з 39,34 млрд. дол. США до 43,12 млрд. дол. США [21]. Інакше кажучи, в Україні наявні ознаки кризи сфери державних фінансів.

За таких кризових тенденцій Україна потребує розроблення науково-обґрунтованої антикризової стратегії розвитку реального сектора національної економіки, в т.ч. бюджетно-податкової сфери, а також механізмів антикризового регулювання з метою виводу країни на траєкторію сталого економічного зростання.

Стосовно здатності України запобігати кризовим явищам у грошово-кредитній сфері та на фінансових ринках слід визнати, що досвід розгортання та подолання фінансових криз дозволив мегарегулятору в особі НБУ

сформувані певну систему раннього попередження та відповідні механізми регулювання кризових ситуацій в банківській системі та на валютному ринку з використанням рекомендацій і настанов міжнародних інституцій та норм міжнародного права.

В контексті макропруденційної політики Національний банк України виявляє й оцінює ризики для фінансової стабільності та вживає заходів, щоб звести їх до мінімуму. Реалізуючи макропруденційну політику Національний банк оприлюднює аналітичні публікації та звіти, ключовим з яких є «Звіт про фінансову стабільність». У черговому Звіті, схваленому Комітетом з фінансової стабільності Національного банку України 22 червня 2020 року, вперше аналізуються ризики, які виникають у небанківському сегменті фінансового сектору, насамперед щодо страхових компаній та кредитних спілок. У Звіті містяться рекомендації органам влади і фінансовим установам стосовно того, як протидіяти ризикам та сприяти підвищенню стійкості фінансової системи до них в умовах пандемії covid-19.

В цьому зв'язку варто зазначити, що від початку липня НБУ став регулятором більшості учасників небанківського фінансового ринку, зокрема страхових компаній, кредитних спілок та фінансових компаній. У фокусі найбільшої уваги НБУ будуть кредитні спілки та страхові компанії – саме вони активно працюють із коштами фізичних осіб та бізнесу. Попередній аналіз засвідчив, що багато гравців у цих сегментах недостатньо фінансово стійкі. НБУ ініціює впровадження на страховому ринку підходів до регулювання та нагляду, що базуватимуться на пакеті законодавства ЄС Solvency. Це дасть змогу посилити платоспроможність і ліквідність страхових компаній, поліпшити конкурентне середовище та краще захищати права споживачів фінансових послуг. Крім того, НБУ розширить макропруденційне регулювання на небанківський сектор, хоча він не є джерелом помітних системних ризиків через невеликий розмір та простоту фінансових продуктів [22, с. 5].

У Звіті правомірно зазначено, що ця глобальна криза є тестом на ефективність нової моделі банківського регулювання, яка впроваджувалася на міжнародному рівні після 2009 р., а в Україні – після 2016 р.

За оцінками НБУ пік кризи пройдено без помітних втрат. Відплив гривневих коштів населення тривав менше двох тижнів, потім зростання коштів на рахунках відновилося. Починаючи з березня, зниження попиту на кредити призвело до зменшення у II кварталі обсягу кредитного портфеля у корпоративному сегменті і вперше з початку 2017 року – у роздрібному. Стабільність депозитної бази дала змогу банкам продовжити курс на зниження ставок за гривневими депозитами. Цьому, серед іншого, сприяло і зниження ключової ставки НБУ двічі протягом кварталу до 6% річних [220, с. 23].

Миттєво відреагував на запровадження карантинних обмежень Індекс фінансового стресу (ІФС). У березні він протягом двох тижнів зріс до найвищого рівня з 2015 р. удвічі порівняно зі значеннями початку року. Найбільший вплив здійснили девальвація гривні та невизначеність на ринку цінних паперів. Зокрема, субіндекс державних цінних паперів стрімко зріс

через вищу дохідність євробондів України. Проте з початку квітня спостерігалось поступове послаблення рівня стресу. Всі субіндекси зменшилися, а корпоративний та валютний повернулися до докризового рівня. Цьому зокрема сприяв стабільний курс гривні та зменшення дохідності як державних, так і корпоративних цінних паперів [22, с. 7].

НБУ провів експрес-стрес-тестування, щоб оцінити негативні наслідки кризи на горизонті одного року. Потреба в капіталі може виникнути у дев'яти банків, що сукупно становлять 30% від активів системи, з них два державних з часткою 25%.

Прогнозування ризикових ситуацій [22, с. 20]:

Кредитний ризик зріс. Зниження економічної активності внаслідок карантинних обмежень ударило по доходах населення та погіршило фінансовий стан підприємств. Зниження доходів буде тривалим. Це ускладнить обслуговування позик, тож призведе до істотного погіршення якості кредитного портфеля банків.

Ризик достатності капіталу зріс. Переважно внаслідок реалізації кредитного ризику суттєво посиляться загрози достатності капіталу низки банків. Найпомітніше – для двох державних. Стримуватиме ризики запас міцності, який фіну становили наростили протягом попередніх років, його банки зможуть використати для поглинання збитків та збільшення обсягів кредитування.

Ризик ліквідності знизився. Банки увійшли в кризу із запасом ліквідності, значення LCR істотно перевищували мінімальні вимоги. Спроможність банків без проблем виконувати вимоги клієнтів зі зняття коштів швидко вгамувала панічні настрої. Тож перші місяці кризи засвідчили стійкість ресурсної бази. Після тимчасового зниження обсяг високоліквідних активів зріс до докризового рівня. Банківський сектор відмінно пройшов реальне стрес-тестування ліквідності. Розширення доступу до ліквідності з боку НБУ додатково послаблює цей ризик.

Юридичний ризик знизився. Це відбулося завдяки ухваленню закону, який зробив незворотним виведення банків з ринку. Також було прийнято низку рішень, що посилили захист прав іпотекодавців. Водночас загальний рівень захисту прав кредиторів усе ще низький, особливо на етапі судового врегулювання спорів.

Валютний ризик не змінився. Валютний ринок успішно пройшов випробування кризою, ризик значної девальвації не реалізувався. Ситуація нормалізувалася протягом місяця після початку кризи.

Ризик прибутковості зріс. Більші відрахування до резервів, сповільнення кредитування та падіння попиту на банківські послуги, зокрема скорочення комісійних доходів, знизять прибутковість банківської системи. Водночас, низка великих банків продовжить генерувати суттєві прибутки завдяки високій операційній ефективності. Тож зниження прибутковості не матиме істотного впливу на їхню довгострокову фінансову стійкість.

Національний банк зменшує ризики фінансової системи, зобов'язуючи банки: накопичувати додаткові запаси капіталу в періоди стрімкого збільшення кредитування; обмежувати надмірне зростання кредиту в цілому чи його окремих видів; мати достатній запас ліквідності на випадок відтоку коштів; виконувати додаткові вимоги, коли банк стає системно важливим.

Визначальним імперативом сучасної національної політики в умовах дестабілізуючого впливу глобалізації є забезпечення стійкості національної фінансової системи в процесах динамічного соціально-економічного розвитку. Досвід перебігу фінансово-економічних криз ХХІ століття свідчить про необхідність створення і реалізації механізмів раннього попередження фінансових криз та антикризового управління.

Узагальнення використовуваних у міжнародній практиці механізмів попередження фінансових криз дозволили виокремити методологічні підходи, які базуються на концепціях управління ризиками, забезпечення фінансової безпеки, антикризового управління. Основними складовими системи раннього попередження фінансових криз незалежно від методологічного підходу є підсистеми оцінки ризиків, прогнозно-аналітична, інформаційна та запобігання загроз. Формування ефективної системи моніторингу фінансової безпеки спирається на створення комплексного моніторингу, тобто багаторівневої і повномасштабної системи спостереження за основними фінансово-економічними індикаторами в динаміці.

Важливою складовою регулювання всіх сфер національної економіки з метою попередження кризових потрясінь і відхилень від норм є нагляд.

На численних засіданнях глав урядів, міністрів фінансів і центральних банків на міждержавному рівні дискутуються питання, що пов'язані з реагуванням і попередженням кризових явищ. Так, країнами G8 вжиті заходи по зміцненню світової валютної системи і фінансових ринків, реформування МВФ, в тому числі в частині розробки і використання міжнародних стандартів, створення Форуму фінансової стабільності тощо. МВФ в рамках своїх повноважень надає технічну допомогу країнам у зміцненні потенціалу фінансових інститутів і реалізації економічної політики у вигляді консультацій, підготовки технічних і діагностичних доповідей, проведення семінарів і навчання фахівців за запитами країн. Пропонований Базельською угодою-II механізм запобігання банківських криз є логічним і цілісним. У документах БМР з банківського нагляду рекомендується використання стрес-тестування та раннього попередження.

Згідно світового досвіду державним органам вкрай важливо бути готовими до реагування на кризові явища на будь-якому рівні, координування всіх використовуваних для попередження криз методів і узгодженість дій усіх органів, що відповідають за підтримання стабільності і попередження криз. Адже система раннього попередження криз є малоефективною за відсутності механізмів реалізації антикризових заходів і заходів щодо підвищення стійкості складових фінансової системи.

Системи раннього попередження фінансових криз в країнах, що

розвиваються, не є самодостатніми і, як правило, формуються за прямими настановами міжнародних фінансових організацій. Багато країн «втягнуті» у боргову залежність і вимушені реалізовувати ринкові реформи в певних сферах в обмін на отримання незначних за світовими масштабами коштів. Наочним прикладом є перманентне розгортання кризових явищ в економіці України.

За нашими оцінками, в Україні сформовано лише елементи системи попередження криз на макрорівні на засадах концепції національної економічної безпеки, у тому числі фінансової безпеки, а також систему раннього попередження в грошово-кредитному і валютному сегменті з використанням міжнародно визнаних механізмів макропруденційної політики. При цьому система попередження криз на макрорівні є неповною, оскільки не відомий (неможливо ідентифікувати) арсенал методів та інструментів попередження (превентивних заходів) та нівелювання негативних наслідків криз.

Проведений аналіз складових економічної безпеки дозволив відзначити, що найнижчі значення індикатора за субіндексами на початок 2018 р. мають інвестиційно-інноваційна безпека (30%), зовнішньоекономічна (40%) та фінансова (43%). Фінансова безпека, згідно наведеної методики, містить такі складові: банківська безпека; безпека небанківського фінансового ринку; боргова безпека; бюджетна безпека; валютна безпека; грошово-кредитна безпека. Загалом Інтегральний показник економічної безпеки не перевищує в останні роки рівень у 50%. Низькі величини субіндексів протягом тривалого періоду дають підстави говорити про неефективність національної соціально-економічної політики, у тому числі фінансової.

Вразливість економіки та фінансової сфери України до ризиків зовнішнього та внутрішнього характеру наочно проявляється під час глобальної кризи 2020 р., спричиненої пандемією covid-19. Проаналізовані основні макроекономічні показники свідчать про кризовий стан реального сектору економіки та неефективність макроекономічної політики вже у 2019 р. Кризові процеси в реальному секторі економіки та зовнішній торгівлі позначаються на стані державних фінансів, зокрема щодо виконання державного та місцевих бюджетів. Актуалізується ризик боргової кризи.

Досвід розгортання та подолання фінансових криз дозволив мегарегулятору в особі НБУ сформувати певну систему раннього попередження та відповідні механізми регулювання кризових ситуацій в банківській системі та на валютному ринку з використанням рекомендацій і настанов міжнародних інституцій та норм міжнародного права. В контексті макропруденційної політики Національний банк України виявляє й оцінює ризики для фінансової стабільності та вживає заходів, щоб звести їх до мінімуму. Реалізуючи макропруденційну політику Національний банк оприлюднює аналітичні публікації та звіти, ключовим з яких є «Звіт про фінансову стабільність». За оцінками НБУ пік кризи пройдено без помітних втрат.

За таких кризових тенденцій Україна потребує розроблення науково-обґрунтованої антикризової стратегії розвитку реального сектора національної економіки, в т.ч. бюджетно-податкової сфери, а також механізмів антикризового регулювання з метою виводу країни на траєкторію сталого економічного зростання.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. К.: ВД «Академперіодика». 2020. 456 с.
2. Овчинникова Н.Э. Система раннего предупреждения кризисных ситуаций в банковской деятельности. *Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление*. 2015. № 1, с. 29-35.
3. Кузьмич О. Проблемні питання стійкості фінансової системи України *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10koofsu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10koofsu.pdf)
4. Гореликов К. А. Докризисные меры, финансовые кризисы в социально-экономических системах: профилактика и предупреждение. *Российское предпринимательство*. 2011. № 9 (2). С. 74-78.
5. Миколайчук А.Б. Методичний підхід до прогнозування рівня фінансової безпеки держави в системі моніторингу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 38. С.81-86..
6. Нечипорук Л.В.. Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С.281-298.
7. Ряховская А.Н., Кован С.Е. Трансформация антикризисного управления в современных экономических условиях. *Наука*. 2013 № 5 (80). С.62-73.
8. Косарева І.П., Сало А.В. Характеристика сутності та поняття антикризового фінансового управління. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 22. С. 412–417. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/80.pdf>
9. Білай1 О.С. Шляхи подолання фінансових криз: Світовий досвід для України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2009. Випуск 3/1. С. 85-90.
10. Казанкова Т.Н., Цельникер Г.Ф. Становление и развитие норм международного права в сфере урегулирования экономических и финансовых кризисов. *Вестник Самарского муниципального института управления*. 2017. № 2. С. 129-139.
11. Овчинникова Н.Э. **Адаптивная устойчивость** банковской системы в условиях глобальной финансовой нестабильности : дис. ... канд. экон. наук. Орел. 2014. 162 с.
12. Сапа Н.В. Теоретико-методологічні засади механізму антикризового

державного управління. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип.38. с.106-116.

13. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: [монографія] / А.А. Олешко; Національний університет ДПС України. Ірпінь: Видавництво НУД ПСУ. 2012. 350 с.

14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

15. Фінансова безпека держави. URL: https://pidru4niki.com/15931106/finansii/finansova_bezpeka_derzhavi

16. Тищенко М. Машинные прогнозы. 11 февраля 2020. URL: <https://econs.online/articles/techno/mashinnye-prognozy/>

17. Сльозко О.О., Панфілова Т.О., Терещенко С.В. Сучасні проблеми реформування світової фінансової системи : монографія. К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2013. 197 с.

18. Запит К.Канонішена-Коваленко від 19 квітня 2019 р. щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідь Мінекономрозвитку 3032-06/17571-09 від 24.04.2019. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/rivien_iekonomichnoyi_biezpieki#incoming-116625

19. Стратегія макропруденційної політики. НБУ. 2018. 22 с. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/macro>

20. Зовнішньоторговельний баланс України у I півріччі 2020 року. Експрес-випуск. 14.08.2020. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

21. Державний та гарантований державою борг України станом на 31.07.2020. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovani-j-derzhavju-borg>

22. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2020 р. Національний банк України. 51 с. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/macro>.

Наукове видання

Колектив авторів:

Бочарова Ю.Г.	Омельченко Ю.В.
Борзенко О.О.	Рубан Ю.О.
Короленко С.М.	Скубіліна А.В.
Лижник Ю.Б.	Турило А.А.
Лохман Н.В.	Турило А.М.
Огій Л.Я.	Яковенко Ю.В.

**СУЧАСНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ
ЕКОНОМІК**

МОНОГРАФІЯ

Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 2,5

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
50005, Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Трамвайна, 16.